शिक्षा क्षेत्रको योजना, २०८१ –२०९०

Education Sector Plan, 2024 -2033

स्थानीय सरकार

बलान बिहुल गाउँपालिका,

मल्हनियाँ, सप्तरी

मधेश, प्रदेश

तयारकर्ता

- **शिक्षा युवा तथा खेलकुद शाखा, बलान बिहुल गाउँपालिका, सप्तरी**

सहयोग

- **श्री मुख्य कार्यदल, बलान बिहुल गाउँपालिका, सप्तरी**
- **श्री शिक्षा समिति, प्र.अ./शिक्षक**
- **श्री पिपुल प्रमोट सेन्टर, धनुषा**

प्राविधिक सहयोग

पिपुल प्रमोट सेन्टर

प्रकाशक :	**बलान बिहुल गाउँपालिका , सप्तरी**
सर्वाधिकार:	**प्रकाशकमा सुरक्षित**
मुद्रण:	
प्रमाणित मिति:	**२०८१**
प्रकाशन मिति:	**२०८१**
अद्यावधिक	**२०८३**

नोट : पिपुल प्रमोट सेन्टर को प्राविधिक सहयोग तथा सहजीकरणमा यस पालिकाबाट शिक्षा क्षेत्रको समग्र विकासको लागि दश वर्षीय शिक्षा क्षेत्रको योजना तयार गरेको हो।

विषय सूची

परिच्छेद १ .... १
परिचय १
१.१ पृष्ठभूमि १
१.२ पालिकाको शैक्षिक सन्दर्भ २१
१.४ पालिकाको शिक्षा क्षेत्रका मुख्य चुनौतीहरू ३५
१ ५.पालिकाको शिक्षा क्षेत्रको विकासकालागि मुख्य अवसरहरू ३६
परिच्छेद दुई: दूरदृष्टि, ध्येय, उद्देश्य, रणनीति तथा लक्ष्य/गन्तव्य ३८
२.२ पालिकाको दूरदृष्टि ३८
२.३ ध्येय ३८
२.४ उद्देश्य ३८
२.५ रणनीति ३८
परिच्छेद ३: विद्यालय शिक्षाका मुख्य उपक्षेत्रहरू ५२
३ १.प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा ५२
३.२ आधारभूत शिक्षा ५८
३.३ माध्यमिक शिक्षा ६७
३.४ अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइ ७४
३.५ अन्य उपक्षेत्रहरू ७९
परिच्छेद ४ : अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्रहरू ८०
४.१ पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री तथा मूल्याङ्कन ८०
४.२ शिक्षक व्यवस्थापन र विकास ८६
४.३ शैक्षिक समता र समावेशीकरण ९५
४.४ दिवा खाजासहित पोषण तथा स्वास्थ्य कार्यक्रम ९९
४.५ आपतकालीन तथा संकटकालीन अवस्थामा शिक्षा १०४
४.६ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास १०९
४.७ विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि ११३
परिच्छेद ५ : सुशासन तथा व्यवस्थापन ११८
५.१ शिक्षाको व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकास ११९
५.२ स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध १२४
परिच्छेद ६ : लगानी र स्रोत व्यवस्थापन १२७
६ २.उद्देश्य १२८
६.३ रणनीतिहरू १२९
परिच्छेद ७ : अनुगमन तथा मूल्याङ्कन १३४
७.६ योजनाको लेखाजोखा १३८
अनुसूचीहरु :महत्वपूर्ण लिंकहरु १४८
अनुसूची ५ : शिक्षा ,युवा तथा खेलकुद शाखाका कर्मचारीको विवरण १४८

अनुसूची ६ :शिक्षा योजना निर्माण कार्यदल १४८
सन्दर्भ सामग्रीहरु १४९

अनुसूचीहरु

अनुसूची १ प्रमुख उपलब्धि सूचकहरू (KPI)

अनुसूची २ नतिजा ढाँचा (Result Framework)

अनुसूची २ प्रमुख क्रियाकलाप, लक्ष्य तथा बजेट अनुमान

सन्दर्भ सामग्रीहरूको सूची

हाम्रो भनाई

बलान बिहुल गाउँपालिकाको दश वर्षे शिक्षा क्षेत्रको योजना (२०८१–२०९०) निर्माण कार्य सम्पन्न भएको यस ऐतिहासिक अवसरमा, हाम्रो हृदयदेखि नै सबैलाई हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्न चाहन्छौँ। यो महत्त्वपूर्ण योजनाको परिकल्पना, तयारी र कार्यान्वयनमा सक्रिय भूमिका निर्वाह गर्ने सबै सहयोगी निकायहरू, प्राविधिक विशेषज्ञहरू, शिक्षा क्षेत्रमा क्रियाशील संस्था र यहाँका स्थानीय बासिन्दा, शिक्षकगण, विद्यार्थी, अभिभावक, तथा अन्य सबै सरोकारवालाहरूलाई विशेष आभार प्रकट गर्दछौँ।

बलान बिहुल गाउँपालिकाले शिक्षा क्षेत्रलाई गुणात्मक, समावेशी र दिगो बनाउन यो योजना तयार पारेको छ। शिक्षालाई सबैको पहुँचभित्र पुऱ्याउन र यसलाई २१औँ शताब्दीका चुनौतीहरूसँग सुसंगत बनाउन यो योजना एउटा आधारशीला सावित हुनेछ। यस योजना निर्माणको क्रममा हाम्रो गाउँपालिकालाई प्राविधिक सहयोग पुऱ्याउने People Promote Center, धनुषाको योगदान अत्यन्तै सराहनीय छ। उहाँहरूले समय, ज्ञान र अनुभवलाई प्रयोग गर्दै यो योजनालाई मूर्त रूप दिन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेका छन्।

योजना निर्माण कार्यदलमा सहभागी सबै सदस्यहरूको अथक परिश्रम, सिर्जनशीलता र योगदानले यो दस्तावेजलाई एक उत्कृष्ट दिशानिर्देशक बनाउन मद्दत पुऱ्याएको छ। योजना निर्माणको हरेक चरणमा उनीहरूले देखाएको प्रतिबद्धता र समर्पणलाई हामी उच्च मूल्यांकन गर्दछौँ।

शिक्षा कुनै पनि समाजको आधारशिला हो। शिक्षाबाट मात्र समतामूलक र समृद्ध समाजको निर्माण सम्भव छ। हाम्रो गाउँपालिकामा शिक्षा क्षेत्रका विविध पक्षलाई मध्यनजर गर्दै यो योजना तयार गरिएको छ, जसले समुदायको हरेक वर्गलाई लाभ पुऱ्याउन सक्छ। प्राथमिक, माध्यमिक, र प्राविधिक शिक्षादेखि उच्च शिक्षासम्म सबै पक्षलाई समेट्ने गरी यो योजना बनाइएको छ। यसले बालबालिका, युवाहरू, र वयस्कहरूको शैक्षिक स्तरलाई मात्र होइन, उनीहरूको जीवनस्तर र सामूहिक चेतनालाई पनि उन्नत बनाउनेछ।

हामीलाई गर्व छ कि यो योजना सबै वर्ग र समुदायका लागि समान अवसरको प्रत्याभूति दिने उद्देश्यले तयार पारिएको छ। यो योजना महिला, दलित, आदिवासी, जनजाति, अपांगता भएका व्यक्तिहरू, र सीमान्तकृत समुदायका लागि विशेष अवसर र सुविधा प्रदान गर्न केन्द्रित छ।

खेमचन्द्र यादव
अध्यक्ष
बलान बिहुल गाउँपालिका

धन्यवाद ज्ञापन

सर्वप्रथम हाम्रो बलान बिहुल गाउँपालिकाको १० वर्षे शिक्षा योजना निर्माणमा तपाईंको संस्थाले पुऱ्याउनु भएको महत्वपूर्ण सहयोगको लागि हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु। यस योजनाले हाम्रो गाउँपालिकाको शैक्षिक विकासमा दीर्घकालीन दृष्टिकोण प्रदान गरेको छ। तपाईंको संस्थाको प्राविधिक सहयोग, विज्ञ परामर्श र निरन्तर सहयोगले गर्दा यो योजना सफलतापूर्वक तयार भई पारित हुन सकेको छ। यसले हाम्रो गाउँपालिकाको शैक्षिक क्षेत्रको विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने विश्वास लिएको छु।

यो योजना बलान बिहुल गाउँपालिकाको शिक्षा क्षेत्रलाई समग्र रूपमा समृद्ध बनाउन तयार पारिएको एक मार्गदर्शन दस्तावेज हो। यसले हाम्रा भविष्यका लक्ष्यहरू स्पष्ट रूपमा परिभाषित गर्दै गुणस्तरीय, समावेशी, र दिगो शिक्षाको प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्य राखेको छ। शिक्षा कुनै पनि समाजको विकासको आधारभूत पक्ष हो, र यस क्षेत्रमा भएका चुनौतीहरूको समाधान खोज्न यो योजना एक दूरदर्शी कदम हुनेछ।

People Promote Center, धनुषाको अनुभव र नेतृत्वले यो योजनाको निर्माण प्रक्रियालाई सहज र प्रभावकारी बनाएको छ। उहाँहरूको प्राविधिक सहयोग, तथ्यांक संकलन, र विशेषज्ञता बिना यो कार्य सम्भव हुने थिएन। साथै, योजना निर्माण कार्यदलका सदस्यहरूले देखाएको लगनशीलता, प्रतिबद्धता, र सिर्जनशील सोचले यो दस्तावेजलाई एक सशक्त योजना बनाउन महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ।

आगामी दिनहरूमा पनि यस्तै सहयोग र सहकार्यको अपेक्षा गर्दै, पुन: एक पटक हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु।

अरविन्द कुमार चौधरी
प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत
बलान बिहुल गाउँपालिका

दुई शब्द

बलान बिहुल गाउँपालिकाको दश वर्षे शिक्षा क्षेत्रको योजना (२०८१–२०९०) को निर्माण कार्य सफलतापूर्वक सम्पन्न भएको यस ऐतिहासिक अवसरमा, हाम्रो गाउँपालिकाको तर्फबाट सबैलाई हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्न चाहन्छौँ। यो महत्वपूर्ण कार्यमा प्राविधिक सहयोग गर्ने People Promote Center, धनुषा, योजना निर्माण कार्यदलका सदस्यहरू, स्थानीय समुदाय, शिक्षक, विद्यार्थी, अभिभावक, र अन्य सरोकारवालाहरूको सहयोगले मात्र यो सम्भव भएको हो।

यो योजना बलान बिहुल गाउँपालिकाको शिक्षा क्षेत्रलाई समग्र रूपमा समृद्ध बनाउन तयार पारिएको एक मार्गदर्शन दस्तावेज हो। यसले हाम्रा भविष्यका लक्ष्यहरू स्पष्ट रूपमा परिभाषित गर्दै गुणस्तरीय, समावेशी, र दिगो शिक्षाको प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्य राखेको छ। शिक्षा कुनै पनि समाजको विकासको आधारभूत पक्ष हो, र यस क्षेत्रमा भएका चुनौतीहरूको समाधान खोज्न यो योजना एक दूरदर्शी कदम हुनेछ।

People Promote Center, धनुषाको अनुभव र नेतृत्वले यो योजनाको निर्माण प्रक्रियालाई सहज र प्रभावकारी बनाएको छ। उहाँहरूको प्राविधिक सहयोग, तथ्यांक संकलन, र विशेषज्ञता बिना यो कार्य सम्भव हुने थिएन। साथै, योजना निर्माण कार्यदलका सदस्यहरूले देखाएको लगनशीलता, प्रतिबद्धता, र सिर्जनशील सोचले यो दस्तावेजलाई एक सशक्त योजना बनाउन महत्त्वपूर्ण योगदान पुर्‍याएको छ।

दिनेश कुमार मण्डल
शिक्षा अधिकृत
बलान बिहुल गाउँपालिका

धन्यवाद ज्ञापन

सर्वप्रथम हाम्रो बलान बिहुल गाउँपालिकाको १० वर्षे शिक्षा योजना निर्माणमा तपाईंको संस्थाले पुऱ्याउनु भएको महत्वपूर्ण प्राविधिक सहयोगको लागि हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु। यस योजनाले हाम्रो गाउँपालिकाको शैक्षिक विकासमा दीर्घकालीन दृष्टिकोण प्रदान गरेको छ। तपाईंको संस्थाको प्राविधिक सहयोग, विज्ञ परामर्श र निरन्तर सहयोगले गर्दा यो योजना सफलतापूर्वक तयार भई पारित हुन सकेको छ। यसले हाम्रो गाउँपालिकाको शैक्षिक क्षेत्रको विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने विश्वास लिएको छु।

यो योजना बलान बिहुल गाउँपालिकाको शिक्षा क्षेत्रलाई समग्र रूपमा समृद्ध बनाउन तयार पारिएको एक मार्गदर्शन दस्तावेज हो। यसले हाम्रा भविष्यका लक्ष्यहरू स्पष्ट रूपमा परिभाषित गर्दै गुणस्तरीय, समावेशी, र दिगो शिक्षाको प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्य राखेको छ। शिक्षा कुनै पनि समाजको विकासको आधारभूत पक्ष हो, र यस क्षेत्रमा भएका चुनौतीहरूको समाधान खोज्न यो योजना एक दूरदर्शी कदम हुनेछ।

People Promote Center, धनुषाको अनुभव र नेतृत्वले यो योजनाको निर्माण प्रक्रियालाई सहज र प्रभावकारी बनाएको छ। उहाँहरूको प्राविधिक सहयोग, तथ्यांक संकलन, र विशेषज्ञता बिना यो कार्य सम्भव हुने थिएन। साथै, योजना निर्माण कार्यदलका सदस्यहरूले देखाएको लगनशीलता, प्रतिबद्धता, र सिर्जनशील सोचले यो दस्तावेजलाई एक सशक्त योजना बनाउन महत्त्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको छ।

आगामी दिनहरूमा पनि यस्तै सहयोग र सहकार्यको अपेक्षा गर्दै, पुन: एक पटक हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु।

राम प्रकाश यादव
सूचना तथा प्राविधिक
बलान बिहुल गाउँपालिका

परिच्छेद १
परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

वि.सं. २०७२ मा जारी भएको नेपालको संविधानअनुसार संघीय गणतन्त्रात्मक राज्यव्यवस्था प्रारम्भ भई संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरी तीन तहका सरकार क्रियाशील रहेका छन् । यस संविधानले समग्रमा समतामूलक, समावेशी र समाजवाद उन्मुख राष्ट्र निर्माण गर्ने ध्येय राखेको छ भने यस ध्येय अनुकूलका शिक्षासम्बन्धी सबै नागरिकको आधारभुत र विशिष्ट प्रकारका मौलिक हकहरू र प्राथमिकताहरू स्थापित गरेको छ। यी संवैधानिक हक तथा प्राथमिकताहरूलाई कार्यान्वयन गर्न सहयोगी हुने कानुनी आधार तयार गर्ने क्रममा निःशुल्क तथा अनिवार्य शिक्षा ऐन २०७५ तथा यससम्बन्धी नियमावली २०७७ कार्यान्वयनमा आएको छ भने बालबालिकासम्बन्धी ऐन २०७५ ले शिक्षालगायत बालबालिका हकहरूलाई प्रत्याभूत गरेको छ । नेपाल सरकारले जारी गरेको राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले संवैधानिक मान्यतामा आधारित भई शिक्षा क्षेत्रमा सुधार तथा परिवर्तनका लागि नीतिगत मार्गदर्शन गरेको छ ।

सन् २०१५ मा संयुक्त राष्ट्र संघले सन् २०३० सम्ममा हासिल गर्ने गरी निर्धारण गरेको दिगो विकास (SDG) का १७ ओटा लक्ष्यमा नेपालले पनि सहमति जनाएको छ भने यस अन्तर्गतको चौथो लक्ष्यले ×सबैका लागि समावेशी र समतामूलक गुणस्तरीय शिक्षाको सुनिश्चितता तथा आजीवन सिकाइका अवसरहरूमा प्रोत्साहित गर्ने" उद्देश्य (Aim) राखी यससँग सम्बन्धित सातओटा लक्ष्यहरू (Targets) निर्धारण गरेको छ भने लक्ष्य प्राप्तिका लागि थप तीनओटा माध्यम वा तरिका पनि उल्लेख गरेको छ । युनेस्कोद्वारा दक्षिण कोरियाको इन्चोनमा आयोजित विश्व शिक्षा मञ्च सन् २०१५ को बैठकद्वारा जारी घोषणापत्रले शिक्षासम्बन्धी दिगो विकास लक्ष्य प्रतिको प्रतिबद्धता सहितको कार्यढाँचा तयार गरेकोमा नेपालले पनि यसमा प्रतिबद्धता जनाएको छ । उल्लिखित सन्दर्भलाई समेत दृष्टिगत गरी नेपाल सरकारले २५ वर्षे दीर्घकालीन दृष्टिकोणसहित पन्ध्रौँ र हालको सोहौं योजना २०८१/८२–२०८५/८६ तयार गरी शिक्षा विकासका लागि नीतिगत प्राथमिकता निर्धारण गरेको छ । उल्लिखित सन्दर्भहरूलाई समेट्दै सङ्घीय सरकार शिक्षा, बिज्ञान तथा प्रबिधि मन्त्रालयले गत २०८०/८१ देखि १० बर्षे विद्यालय क्षेत्र योजना (SESP) सन् २०२२/२३–२031/३२ लाई कार्यान्वयनमा ल्याएको छ भने यिनै परिपेक्षहरूमा टेक्दै यस स्थानीय सरकार. बलान बिहुलले संबैधानिक दायित्व, प्रावधानहरु र आफ्ना आवश्यकताहरूलाई सापेक्षरूपमा पुरा गर्न आफ्नो गाउँपालिका तहमा शिक्षा क्षेत्रको योजना निर्माण र कार्यन्वयन गर्न आवश्यक देखिएको छ । त्यसै गरी ज्ञान. विज्ञान तथा प्रविधिमा भएको विकास तथा परिवर्तनलाई सान्दर्भिकरणसहित आत्मसात गर्न र सृजनशील, सक्रिय तथा पालिकाको आर्थिक तथा सामाजिक रूपान्तरणका लागि उपयोगी जनशक्ति विकासका गरी शिक्षाको योगदानलाई समय सापेक्ष बनाउन पनि पालिकातहमा शिक्षा क्षेत्रको योजना आवश्यक देखिएको छ । मुलुकको अन्य क्षेत्रहरुमा जस्तै यस पालिकामा पनि बिगतको कोभिड र बेला बखत आइपरेका बिभिन्न प्राकृतिक बिपत र माहामारीबाट शिक्षा क्षेत्रमा भएको लामो अवरोध तथा गतिहिनताले शिक्षा क्षेत्रमा भएको नोक्सानीलाई घटाई गतिशीलता प्रदान गर्न र अबका दिनहरुमा देखा पर्न सक्ने संभावित प्राकृतिक प्रकोप, महामारी तथा आपत विपतबाट उत्पन्न हुने जोखिमहरू साथै जलवायु

परिवर्तनले ल्याएको जोखिमहरूलाई न्यूनीकरण गर्न सक्षम उत्थानशील (Resilient) शिक्षा पद्धतिको विकासको आवश्यकतालाई उपयुक्त ढङ्गले सम्बोधन गर्नु पर्ने नितान्त जरुरी रहेको छ।

उल्लिखित सन्दर्भले पालिकातहमा शिक्षा क्षेत्रको विकासका लागि तथ्यपरक र प्रभावकारी योजनाको आवश्यकता महसुस गरी यस पालिकाले स्थानीय सरकार स्तरको शिक्षा क्षेत्रको योजना (Education Sector Plan-ESP) आगामी सन् २०३० सम्मका लागि शिक्षा विकासको दृष्टिकोणसहित सन् २०२४–२०२८ का लागि आवश्यक स्रोतको आकलन गरी तयार गरेको छ।

योजनाको यस पहिलो परिच्छेदमा योजनाका समग्र सन्दर्भहरू, जस्तैः पालिकाको सामाजिक तथा सांस्कृतिक सन्दर्भ, आर्थिक सन्दर्भ, जनसाङ्ख्यिक स्वरूप, शासकीय स्वरूपलगायत शिक्षाको समग्र अवस्था तथा सन्दर्भ उल्लेख गरिएको छ। प्रस्तुत सन्दर्भका आधारमा शिक्षा क्षेत्रका प्रमुख चुनौती तथा अवसरहरू पहिचान गरिएको छ। यस परिच्छेदको अन्तमा यो योजना निर्माण प्रक्रियाहरू उल्लेख गरिएको छ।

१.२ पालिकाको समग्र सन्दर्भ

मिति २०७३/१०/२२ मा माननीय संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रीको संयोजकत्वमा गठित समितिको प्रतिवेदन समेतको आधारमा नेपाल सरकार (मन्त्रिपरिषद) को मिति २०७३/११/२२ को निर्णयानुसार नेपालभर ७४४ वटा गाउँपालिका तथा गाउँपालिकाको नाम, संख्या, सीमाना तथा वडाको सीमाना कायम गरी सो को सूचना २०७३ साल फागुन २७ गतेको नेपाल राजपत्रमा प्रकाशन गरी कार्यान्वयनमा ल्याईएकोमा नेपाल सरकारको मिति २०७४/०१/२९ गतेको निर्णयानुसार तत्कालीन माननीय उपप्रधानमन्त्री एवं संघीय मामिलातथा स्थानीय विकास मन्त्रीको संयोजकत्वमा पुर्नगठित समितिले मिति २०७४/०२/०८ मापेश गरेको प्रतिवेदनका आधारमा नेपाल सरकारबाट मिति २०७४/०२/०८ मा नेपालका विभिन्न जिल्लामा रहेको गाउँपालिका तथा गाउँपालिकाको संख्या थप, हेरफेर र स्तारोनती गरी नेपालभर ७५३ नगरपालिका तथा गाउँपालिका कायम गर्दा सप्तरी जिल्लामा १ वटा बलान बिहुल गाउँपालिका थप भएर आएको हो। यो गाउँपालिकाको जम्मा जनसंख्या 23527 (वि.स.२०६८ सालको जनगणा अनुसार), क्षेत्रफल ३३.०४ वर्ग कि.मी. र साविक ५ वटा गाविसहरु (मल्हनियाँ, बेल्ही, मौवाहा, रामनगर र रौतहट) समटेर बनेको छ। सप्तरी जिल्लाको पश्चिमदक्षिणमा अवस्थित यस गाउँपालिकाको पूर्वमा बोदेबरसाईन नगरपालिका, पश्चिममा सिरहा जिल्ला, उतरमा सुरुङ्गा नगरपालिका र दक्षिणमा भारत पर्दछन। यस गाउँपालिकाअन्तर्गत १६ वटा सामुदायिक विद्यालय, ५ वटा स्वास्थ्य चौकी, १ वटा बैंक (लक्ष्मी सनराईज बैंक लि.), २ वटा सस्त्रक्याम्प, ३ वटा नेपाल प्रहरी चौकी रहेका छन। यस गाउँपालिकाको मुख्य धार्मिक स्थलमा लक्ष्मी नारायण मन्दिर मौवाहा, बडकी पोखरी रौतहट, विष्णु मन्दिर रामनगर, दुर्गा मन्दिर चन्ही लगायतका विभिन्न मन्दिरहरु प्रख्यात छन। पालिकाको **३३.०४** क्षेत्रफल (वर्ग कि.मी.) छ। २६ डिग्री ५२ मिनेट उत्तरी आक्षंश, ८६ डिग्री ६५ मिनेट पुर्वी देशान्तर छ र मल्हनियाँ (१-४), मल्हनिया(९-७), मौवाहा(९-१), वेल्ही(९-१), रामनगर(९-१), रौतहट९ -१) साविकका गाविसहरु रहेको छ।

१.२.१ सामाजिक तथा सांस्कृतिक सन्दर्भ

नेपाल सामाजिक तथा संस्कृतिक विविधतायुक्त देश हो । विभिन्न जातजाति, क्षेत्र, समुदायका फरकफरक सामाजिक तथा सांस्कृतिक परम्परा, रीतिरिवाज तथा प्रचलनहरू रहेका छन् । भाषिक दृष्टिले पनि नेपाल बहुभाषी देश हो, नेपालमा १२३ भाषा/भाषिका पहिचान गरिएको छ । यस्तो सामाजिक, सांस्कृतिक तथा भाषिक विविधताले नेपालको पहिचान स्थापित गर्नुका साथै आ-आफ्नो संस्कृति तथा भाषाप्रति र समग्रतामा यस्तो विविधताप्रति सबै समुदायले गौरव गर्ने गर्दछन् । अर्कोतिर नेपालमा भाषिक, जातजातिगत, क्षेत्रगत आधारमा परम्परादेखि सिर्जित भिन्नताले विभेद तथा बञ्चितीकरणमा परी विकासका अवसरहरूबाट बञ्चित भएका र सुविधाविहिन हुन पुगेका व्यक्ति तथा समुदाय पनि रहेका छन् । खास गरी जातजातीय, भाषिक तथा लैङ्गिक आधारमा हुने भिन्नता तथा बञ्चितीकरणलाई न्यूनीकरण गर्ने विभिन्न प्रयासहरू भई केही सकारात्मक उपलब्धिहरू पनि प्राप्त भएका छन् तापनि सुधार गर्नुपर्ने पक्षहरू थुप्रै छन् । यस्ता विभेदहरू हटाउन तत् सम्बन्धी विभिन्न कानुनहरू बनाइएका र लक्षित विकास कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएका छन् भने राजनीतिक, प्रशासनिक तथा केही रोजगारीका क्षेत्रमा आरक्षणा तथा विशेष प्रबन्ध पनि गरिएको छ । यसो हुँदाहुँदै पनि कतिपय सामाजिक व्यवहार परिवर्तन हुन नसक्दा कतिपय स्थान तथा समुदायमा यस्ता भिन्नता पूर्ण रूपमा हट्न सकेका छैनन् । यस्तो अवस्थामा एकातिर विविधतालाई सम्मान गर्ने दृष्टिकोण सहितका शैक्षिक नीति तथा कार्यक्रमहरू आवश्यक हुन्छन् भने अर्कोतिर सबैलाई समावेश गर्ने, समता अभिवृद्धि गर्ने, विभेदरहितताको वातावरण सृजना गर्ने र आवश्यकतानुसार थप तथा विशेष प्रबन्ध गरी समता र समावेशिता अभिवृद्धि गर्ने आवश्यकतालाई योजना निर्माणमा विशेष ध्यन दिनु जरुरी छ ।यसबाट सामाजिक सद्भाव, सहयोग र सहकार्यको संस्कृति विकास गरी समता अभिवृद्धिमा योगदान हुने छ । त्यसैगरी सामाजिक तथा सांस्कृतिक परम्परा तथा रीतिरिवाजका नाममा हुने विभिन्न विभेद, अन्याय, बञ्चितीकरण तथा अन्धविश्वास र हानीकारक अभ्यासप्रतिको सचेतताको विकास गर्नु पनि उत्ति कै आवश्यक छ ।यसै सन्दर्भमा यस वलान बिहुल गाउँपालिका ऐतिहासिक, प्राकृतिक तथा साँस्कृतिक रुपले महत्वपूर्ण क्षेत्र हो । वलान बिहुल गाउँपालिका यहाँ विभिन्न जातजातिका फरक फरक संस्कार, संस्कृति, रीतिरिवाज एवम् प्रचलनहरु रहेका छन् । यहाँ यादव, थारु, मुसहर, मुस्लिम,कोइरी, तेली, धानुक, चमार, तत्मा, तामाङ, बिन, केवट, मल्लाह, बरइ, ब्राम्हण, मगर, कलवार, कामी, दनुवार, सार्की, खत्वे, क्षेत्री, सुडी, हलुवाई, हजाम आदिलगायतका जातजातिहरु बसोबास गरिरहेका छन् । सवै जातजातीहरुको आ–आफ्नो संस्कृति भए पनि दशैं, तिहार, छठ, होली, बुद्ध जयन्ती, माघे सङ्क्रान्ति,सिरुवापर्व, चौठीचाँद, जितिया, नेमान, समाचकेवा, रामरमी, साउने सङ्क्रान्ति, जनै पूर्णिमा, तीज, पञ्चमी, क्रिसमस, ल्होसार, रमजान, बकरइद, ल्होसार, हरिबोधनी एकादशी, दाहामेला र होली जस्ता चाडपर्वहरु मान्ने गर्दछन् । यहाँका पुरुषको पहिरन सर्टपेन्ट, कमिज, शुरूवाल, दौराशुरूवाल र महिलाको पहिरनमा सारीचोलो, ब्लाउज, कुर्ताशुरूवाल आदि प्रचलित छ। कार्यक्रम विशेष वा विवाहजस्ता कार्यमा जाति अनुसारका पहिरन समेत देखिन्छ। प्रायः सबै जातिका महिलाले गहना लगाउने प्रचलन रहेको छ । हाल सबै जातिमा आधुनिकताका नाममा विदेशी भेषभूषा तथा रहनसहनले प्रश्रय पाएको देखिन्छ। यस पालिकाभित्र रहेका बहुविशेषताहरु बीचमा एकीकरण भएको अवस्था छ । अनेकताबीच एकता कायम भएको छ । त्यसैले सामाजिक सद्भभाव, सहयोग, सहकार्य, सह-अस्तित्व, सहिष्णुता,

मेलमिलाप कायम भएको छ। यस पालिका भित्र सवै जातीको मिश्रित बसोवास रहेको छ भने मुख्य कामकाजी भाषा नेपाली तथा बोलिचालीको भाषा नेपाली, मैथिली, थारु, उर्दू आदि रहेको पाइन्छ । यहाँ मैथिली (९७.२२%), नेपाली (०.०९%), थारु (१.६९%), उर्दु (०.९४), हिन्दी (०.०६%) र अन्य (०.०२%) मातृभाषाहरु बोलिन्छन् ।

१.२.२ आर्थिक सामाजिक सन्दर्भ

आर्थिक गतिविधिहरु:

बलान बिहुल गाउँपालिकाको ८५% भन्दा मानिस कृषि पेशामा संलग्न भएको पाइन्छ । यस क्षेत्रको कृषकहरु मूलत धान,मकै,गहुँ जस्ता अन्नवाली बदाम, मसुरी, खेसारी, रहर जस्ता दलहनवाली तोरी, तोर, आलस जस्ता तेलहन वालीको खेती गर्ने गर्दछन्। पछिल्लो समयमा आएर कृषकहरु तरकारी खेती र फलफूल खेतीमा आकर्षित भएको देखिन्छ । आलु, भण्टा, सिमी, काउली, मूला, परवल जस्ता प्रमुख रुपमा तरकारी खेती लगाइन्छ भने आँप, केरा, लिची, अम्वा, नरियल र कागती जस्ता फलफूलहरु उत्पादन गर्ने गर्दछन् । साथै कम आय भएको मुलुकबाट नेपाललाई मध्यम आय भएको राष्ट्रमा पुऱ्याउँने सरकारको महत्वकांक्षी लक्ष्यलाई टेवा दिन बलान बिहुल गाउँपालिकाले पनि विभिन्न किसिमका आर्थिक क्रियाकलापहरुलाई अगाडि बढाएको छ । यहाँका मानिसहरुको आर्थिक स्तर माथि उकास्न उन्नत जातको पशुपालन, माछापालन, कुखुरापालन, बीउ विजन, व्यवसायिक खेती, व्यापार, रोजगार, ज्याला, मजदुरी तथा स्वरोजगारमुखी कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएकोछ । यसका अलावा वैदेशिक रोजगारले पनि यहाँको आर्थिक अवस्था वृद्धि गर्नमा मद्दत गरेको देखिन्छ ।

यातायात तथा सिंचाई पहुँच तथा बजार केन्द्र : बलान बिहुल गाउँपालिका मधेस प्रदेशको एक प्रमुख गाउँपालिका हो। यो गाउँपालिका कृषि, व्यापार र स्थानीय विकासको लागि महत्त्वपूर्ण क्षेत्र मानिन्छ। बलान बिहुल गाउँपालिकामा यातायातको सुविधा विस्तार हुँदै गएको छ। मुख्य सडकहरू कच्ची र पक्की दुवै प्रकारका रहेका छन्। ग्रामीण सडकहरूको मर्मत तथा विस्तारले यातायातमा सहजता ल्याएको छ। यो गाउँपालिका राजमार्गसँग जोडिएको हुँदा यहाँका नागरिकलाई नजिकका बजार तथा शहरहरूसम्म आवतजावत गर्न सजिलो भएको छ। यद्यपि केही दुर्गम ठाउँहरूमा अझै राम्रो सडक संरचना आवश्यक देखिन्छ। सिंचाइ प्रणाली बलान बिहुलको कृषि उत्पादनको मेरुदण्ड हो। यहाँ बलान नदी लगायतका साना खोला तथा नहरहरूको प्रयोग गरी सिंचाइ गरिन्छ। नहर प्रणालीलाई आधुनिक बनाउन प्रयास भइरहेको छ, जसले कृषकहरूलाई वर्षभरि नै सिंचाइको सुविधा उपलब्ध गराउन सक्नेछ। भूमिगत पानीको उपयोग तथा सौर्य पम्प जस्ता प्रविधिहरूको प्रयोगले सिंचाइमा प्रगति भइरहेको छ। बलान बिहुलका स्थानीय उत्पादनहरूलाई बजारीकरण गर्न गाउँपालिका विभिन्न पहलहरू गरिरहेको छ। कृषि तथा हस्तकला उत्पादनको व्यापारलाई बढावा दिन स्थानीय बजार केन्द्रहरूको विकास गरिएको छ। यसले उत्पादनलाई नजिकका शहर र बजारहरूमा पुर्याउन सहयोग गरेको छ। बलान बिहुल गाउँपालिकामा यातायात, सिंचाइ, तथा बजार केन्द्रहरूको विकासले आर्थिक र सामाजिक परिवर्तनमा योगदान पुर्याएको छ। यद्यपि अझै पनि ठूला पूर्वाधार विकासको आवश्यकता देखिन्छ।

सङ्घीय स्तरमा मध्यकालिन खर्च संरचना (MTEF) मा प्रक्षेपण गरिएअनुसार आगामी तीन वर्षको वृद्धिदर तथा राष्ट्रिय कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रक्षेपण निम्नअनुसार रहेको छः

तालिका १.१: मध्यकालिन खर्च संरचना प्रक्षेपण (सन् २०२०/२०२३)

	2015/16	2016/17	2017/18	2018/19	2019/20	MTEF 2020/2023 (प्रक्षेपण)		
						2020/21	2021/22	2022/23
कुल गार्हस्थ उत्पादन (हालको मूल्य रु. अरबमा)	2,253.2	2,674.5	3,044.9	3,458.8	3,767.0	4,312.9	5,024.3	5,837.0
% आर्थिक वृद्धि	0.6	8.2	6.7	7.0	2.3	7.0	9.9	9.6
% मूल्य वृद्धि	5.2	9.7	6.7	6.2	6.5	7.0	6.0	6.0
प्रतिव्यक्ति कुल गार्हस्थ उत्पादन (रु.)	79,500	93,100	104,600	117,300	126,000	142,000	163,400	187,600
% प्रतिव्यक्ति कुल गार्हस्थ उत्पादनमा वृद्धि (स्थिर मूल्यमा)	-0.8	6.8	5.3	5.6	0.9	5.3	8.6	8.3

स्रोत: NPC, 2020a.

यो प्रक्षेपण कोभिडको माहामरीले रोजगारी र उत्पादनमा आएको ह्रासलाई गति लिन लाग्ने समयलाई विचार गर्दा यसमा प्रक्षेपण गरिएको आगामी तीन वर्षको आर्थिक वृद्धिदर महत्त्वाकांक्षी देखिन्छ। राष्ट्रिय कुल गार्हस्थ उत्पादन (GDP) करिब २५ प्रतिशत वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त विप्रेषणमा आधारित भएको तर कोभिड–१९ का कारण वैदेशिक रोजगारीमा कमी आउन सक्ने आकलन छ भने नेपालमा पनि विभिन्न पर्यटनलगायत क्षेत्रमा अपेक्षित गतिमा आर्थिक वृद्धि हुन सक्नेमा विश्वस्त हुने आधार नभएकाले यो प्रक्षेपणलाई कोभिड पछिको अवस्थाको विश्लेषणका आधारमा पुनरालवलोकन गर्नु पर्ने देखिन्छ।

सरकारको आम्दानी र खर्चको अन्तर यो वर्ष ६.५ प्रतिशत रहेको छ भने आगामी तीन वर्षका लागि ९ देखि १० प्रतिशतको अन्तर प्रक्षेपण गरिएको छ। यस वर्ष कर तथा गैरकर राजस्व कुल गार्हस्थ उत्पादनको २२ प्रतिशत रहेकोमा आगामी तीन वर्षका लागि यो प्रतिशत क्रमशः २३.५ २४.१ र २४.५ प्रक्षेपण गरिएको छ। त्यसै गरी यस

वर्ष कुल खर्च कुल गार्हस्थ उत्पादनको २८.५ प्रतिशत रहेकोमा आगामी तीन वर्षका लागि यो प्रतिशत क्रमशः ३४.२ ३३.८ र ३३.५ प्रक्षेपण गरिएको छ (NPC, 2020a)।

उल्लिखित समग्र आर्थिक परिसूचकको अवस्थाका साथसाथै यसको वितरण हेर्ने हो भने विभिन्न असमानता पाइन्छन् । यसमा प्रदेशगत असमानता उल्लेख्य रहेको छ । उदाहरणका लागि वागमती प्रदेशमा जनसङ्ख्या (२०.९%) को अनुपातमा कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशत निकै उच्च छ (३५.८%) भने मधेश प्रदेशमा जनसङ्ख्या (२०.४%) को अनुपातमा कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशत निकै न्यून छ (१३.८%)। अरु पाँचअओटै प्रदेशहरूमा जनसङ्ख्याको अनुपातमा कुल गार्हस्थ उत्पादनको प्रतिशत कम रहे पनि मधेश प्रदेशको तुलनामा फरक भने कम रहेको छ। यसमा पनि गण्डकी प्रदेश र कोशी प्रदेशमा यो भिन्नता अन्य तीन प्रदेशको तुलनामा कम रहेको छ। त्यसै गरी धनी र गरिब बिचको आयमा रहेको ठूलो भिन्नताले उच्च आय हुने माथिल्लो १०% सँग ४० % को हाराहारीमा र न्यून आय हुने तल्लो ५०% सँग करिब २०% मात्र आम्दानी रहेको पुष्टि गर्दछ (https://wid.world/country/nepal/।

माथि उल्लेख गरी झैँ यस पालिकाको समग्र आर्थिक गतिबिधि र सोका परिसूचकहरुलाई बिश्लेषण गर्दा

क) कृषि योग्य भुमि र उत्पादन

ख) तालिका १.२

कृषक परिवार को जम्मा संख्या	कृषक परिवारले चलन गरेकोजग्गा को जम्मा क्षेत्रफल (हेक्टर)	जम्मा खेतीयोग्य जग्गा		अस्थायी बाली लागेको जग्गा		अन्य खेतीयोग्य जग्गा		स्थायी बाली लागेको जग्गा		स्थायी चौरचरन, निजि बनबनेलो, पोखरी तथा अन्य जग्गा	
		परिवार संख्या	क्षेत्रफल (हेक्टर)	परिवार संख्या	क्षेत्रफल (हेक्टर)	परिवार संख्या	क्षेत्रफल (हेक्टर)	परिवार संख्या	क्षेत्रफल (हेक्टर)	परिवार संख्या	क्षेत्रफल (हेक्टर)
3705	2623.2	3656	2277.4	3648	2221.9	641	55.5	1395	168.1	3705	177.7

सिंचाइ:

सिचाई, प्रमुख बाली, बालीचक्र, बाली लगाउने समय सम्वन्धी विवरण

कृषि

तालिका 1.3 सिंचाई सुबिधा

उपलब्ध सुबिधा	हेक्टर
कुल खेतीयोग्य जमिन	2277.4

सतह सिंचाई	
भमिगत सिंचाई	
कल सिँचाइ क्षेत्र	
सिँचाइ नभएको क्षेत्र वर्षामा निर्भर हने क्षेत्र	

स्रोत: राष्ट्रिय कृषिगणना २०७८

तालिका १.४ सिंचाईका प्रमुख स्रोत तथा योजनाहरु

प्रमुख स्रोत/योजना	स्थान	सिंचित क्षेत्र (हेक्टरमा)

स्रोत:

ख) प्रमुख खेती र उपयोग:- बलान बिहुल गाउँपालिका कृषि क्षेत्रको महत्त्वपूर्ण केन्द्र मानिन्छ। यहाँको उर्वर भूमी, उपयुक्त मौसम, र प्राचीन कृषिकौशलले यस क्षेत्रलाई उत्पादनशील बनाएको छ। यस गाउँपालिकामा मुख्य रूपमा खाद्यान्न, दलहन, तेलहन र नगदे बालीहरूको खेती गरिन्छ। प्रमुख खेती, खाद्यान्न बालीहरू, बलान बिहुल गाउँपालिकामा धान, गहुँ, मकै, र कोदो मुख्य खाद्यान्न बाली हुन्। धान: यहाँको मुख्य बाली धान हो। भदौदेखि असोजसम्म रोपाइँ गरिन्छ र मंसिरदेखि पुससम्म कटनी हुन्छ। बलान नदीले सिंचाइको सुविधा प्रदान गर्दा धान उत्पादनमा वृद्धि भएको छ। गहुँ र मकै जाडो मौसममा गहुँ र मकैको खेती गरिन्छ। यी बालीहरूले किसानहरूको दैनिक आहारमा महत्त्वपूर्ण स्थान राख्छन्।

दलहन बालीहरू, जस्तै मसुरा, मटर, र केराउ, यस क्षेत्रको अर्को प्रमुख खेती हो। यी बालीहरूले माटोको उर्वराशक्ति बढाउन मद्दत गर्नुका साथै स्थानीयहरूको प्रोटिन स्रोतका रूपमा योगदान पुर्याउँछन्। तेलहन बालीहरू तोरी, सूर्यमुखी, र तिल खेती गरिन्छ। तोरीबाट तोरीको तेल उत्पादन गरी घरायसी र व्यावसायिक रूपमा प्रयोग गरिन्छ। नगदे बालीहरू यस गाउँपालिकामा उखु, तरकारी, र फलफूल उत्पादन नगदे बालीका रूपमा प्रख्यात छन्। साग, भिन्डी, लौका, भैंसे खुर्सानी, र गोलभेंडा यहाँका प्रमुख तरकारी बाली हुन्। फलफूल केरा, आँप, लिची, र अम्बा जस्ता फलफूलहरूको खेती व्यावसायिक रूपमा बढ्दो छ। खेतीको उपयोग घरेलु उपयोग बलान बिहुलका बालीहरू प्राय घरायसी खपतका लागि उत्पादन गरिन्छ। धान र गहुँ गाउँपालिकाको मुख्य आहारका रूपमा प्रयोग हुन्छन्। तोरी र सूर्यमुखीको तेल खाना पकाउन र घ्यू उत्पादन गर्न प्रयोग गरिन्छ।व्यावसायिक उपयोग धान र गहुँ नजिकका बजारहरूमा बेचिन्छ। बलान बिहुल गाउँपालिकाको प्रमुख खेती र यसको उपयोगले यहाँका किसानहरूको जीवनस्तर सुधार गरेको छ। यदि आधुनिक प्रविधि र सहायक नीतिहरूलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरियो भने यो गाउँपालिका कृषि क्षेत्रको उत्कृष्ट नमुना बन्न सक्छ।

ग) पशुपालन:- बलान बिहुल गाउँपालिका सप्तरी जिल्लामा अवस्थित एक प्रमुख कृषिप्रधान क्षेत्र हो, जहाँ पशुपालन कृषकहरूको जीवनयापनको अभिन्न हिस्सा हो। यहाँका ग्रामीण परिवारहरूले पशुपालनलाई आय र पोषणको मुख्य स्रोतका रूपमा अपनाएका छन्। प्रमुख पशुपालन मा गाई र भैंसी पालन दुध उत्पादनका लागि

गरिन्छ। उत्पादन भएको दुध घरायसी उपभोगका साथै बजारमा बिक्री गरिन्छ। बाख्रापालन मासु उत्पादन र आय आर्जनका लागि महत्त्वपूर्ण छ। व्यावसायिक र स्थानीय स्तरमा कुखुरापालन गरिन्छ। यसले अण्डा र मासु उत्पादनमा योगदान पुर्याउँछ। केहि मात्रामा सुँगुर पालन पनि विस्तार हुँदैछ, विशेष गरी मासु उत्पादनका लागि। पशुपालनले परिवारलाई पोषण, आय, र जैविक मल (गोबर) प्रदान गर्दछ। दुग्ध उत्पादन र मासु बिक्रीबाट आर्थिक समृद्धिमा योगदान हुन्छ। गोबर ग्यास र मल उत्पादनले ऊर्जा र खेतीको उर्वरता बढाउँछ।समस्यामा रोगव्याधि, चारा अभाव, र आधुनिक प्रविधिको कमी। सुधार मा स्वास्थ्य सेवा, उचित चारा प्रबन्ध, र व्यावसायिक प्रशिक्षण। पशुपालनलाई प्रोत्साहन गर्न आधुनिक विधि र सहकारी प्रणालीको विकास आवश्यक छ।

घ) उधोगहरू:- बलान बिहुल गाउँपालिका कृषिप्रधान क्षेत्र हो, जहाँ कृषि, पशुपालन, र स्थानीय स्रोतहरूमा आधारित साना तथा मझौला उद्योगहरूको विकास भइरहेको छ। यी उद्योगहरूले स्थानीय समुदायलाई रोजगार सिर्जना गर्दै आर्थिक विकासमा योगदान पुर्याइरहेका छन्। बलान बिहुल गाउँपालिकामा कृषि उत्पादनहरूमा आधारित उद्योगहरू उल्लेखनीय छन्। धान मिल धान कुटाइका लागि विभिन्न मिलहरू सञ्चालनमा छन्, जसले किसानहरूलाई सहजता प्रदान गरेको छ। तेल मिल तोरी र सूर्यमुखीबाट तेल निकाल्ने उद्योगहरूले स्थानीय बजारमा तेलको आपूर्ति गरिरहेका छन्। तरकारी प्रशोधन उद्योग तरकारी तथा फलफूलबाट अचार, जुस, र अन्य प्रशोधित सामग्री उत्पादन गर्ने साना उद्योगहरू विकास हुँदै छन्। पशुपालन आधारित उद्योगहरू पशुपालनसँग सम्बन्धित उद्योगहरूले स्थानीय उत्पादनहरूको व्यवसायीकरण गरेका छन्। दुग्ध उद्योग गाई र भैंसीको दुधबाट घ्यू, दही, र पनिर उत्पादन गरिन्छ। मासु प्रशोधन उद्योग बाख्रा, कुखुरा, र सुँगुरको मासु प्रशोधन गरी नजिकका बजारमा बिक्री गरिन्छ। हस्तकला तथा घरेलु उद्योगहरू गाउँपालिकामा हस्तकला उद्योगले स्थानीय कला, संस्कृति, र परम्परालाई बचाउन मद्दत पुर्याइरहेको छ।

माटोका भाँडाकुँडा माटोका भाँडाकुँडा र मूर्तिहरू उत्पादन गर्ने साना उद्योगहरू यहाँका स्थानीय सीपको प्रतिनिधित्व गर्छन्। बुनाई उद्योग चटाई उद्योगहरू क्रियाशील छन्। काठ र बाँसका उद्योगहरू काठ र बाँस प्रशस्त मात्रामा पाइने भएकाले यी सामग्रीहरूको प्रयोग गरेर घरायसी तथा व्यावसायिक सामान उत्पादन गरिन्छ। बाँसको चोयाबाट कुचो, टोकरी, र अन्य सामग्री बनाउने उद्योगहरूले लोकप्रियता पाउँदैछन्। तर अहिले ब्यबसायमा समस्या पर्याप्त लगानीको अभाव छ । प्रविधि र पूर्वाधारको कमी छ । कच्चा पदार्थको व्यावसायिक प्रशोधनको अभाव छ। तर आधुनिक प्रविधिको प्रयोग, स्थानीय कच्चा पदार्थको उपयोग गर्दै उद्योगहरूको विस्तार भइरहेको छ । बलान बिहुल गाउँपालिकाका उद्योगहरूले ग्रामीण समुदायलाई आत्मनिर्भर बनाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलिरहेका छन्। उद्योग क्षेत्रको विकासले गाउँपालिकालाई आर्थिक रूपमा सुदृढ बनाउन ठूलो योगदान पुर्याउन सक्छ।

ङ) प्राकृतिक स्रोत तथा सम्पदा (बन जङ्गल, जडिबुटी):- वन क्षेत्रमा पाइने विभिन्न फलफूलहरू जस्तै कटुस, ओखर, मेवा, आँप, कटहर आदिले खाद्य सुरक्षामा योगदान पुर्याउँछन्। यी फलफूलहरूको व्यावसायिक खेती गरी आय आर्जन बढाउन सकिने सम्भावना पनि रहेको छ। साथै मह, च्याउ जस्ता वन पैदावारको उत्पादन र बिक्री वितरणबाट पनि आय आर्जन गर्न सकिन्छ। वन क्षेत्रको पर्यटकीय महत्व पनि उत्तिकै रहेको छ। प्राकृतिक सौन्दर्य, जैविक विविधता र हरियाली वातावरणले पर्यटकहरूलाई आकर्षित गर्दछ। इको-टुरिजमको विकास गरी यस क्षेत्रको

आर्थिक विकासमा टेवा पुर्याउन सकिन्छ। वन्यजन्तु अवलोकन, बर्ड वाचिङ, वनस्पति अध्ययन जस्ता गतिविधिहरू सञ्चालन गर्न सकिन्छ।

वैज्ञानिक अनुसन्धानको दृष्टिकोणले पनि यो क्षेत्र महत्वपूर्ण रहेको छ। यहाँका वनस्पति र जीवजन्तुको अध्ययन अनुसन्धान गरी नयाँ ज्ञान र प्रविधिको विकास गर्न सकिन्छ। विशेषगरी औषधीय जडीबुटीहरूको अनुसन्धान र विकासले स्वास्थ्य क्षेत्रमा महत्वपूर्ण योगदान पुर्याउन सक्छ। वन क्षेत्रको संरक्षण र विकासका लागि स्थानीय समुदाय, सरकारी निकाय र गैरसरकारी संस्थाहरूको समन्वयात्मक प्रयास आवश्यक छ। वन सम्पदाको दिगो व्यवस्थापन गरी भावी पुस्ताका लागि यसको संरक्षण गर्नु आजको आवश्यकता हो।

च) पर्यटन :- बलान बिहुल गाउँपालिका पर्यटकीय सम्भावना बोकेको एक महत्वपूर्ण क्षेत्र हो। विशेषगरी धार्मिक पर्यटनको दृष्टिकोणले यो क्षेत्र निकै महत्वपूर्ण मानिन्छ। यस क्षेत्रमा रहेका प्रमुख मन्दिरहरूमा लक्ष्मी नारायण मन्दिर, राम जानकी मन्दिर, शिव मन्दिर, दुर्गा मन्दिर, हनुमान मन्दिर लगायत रहेका छन्। यी मन्दिरहरूमा विभिन्न चाडपर्व र पूजा अनुष्ठानका अवसरमा भक्तजनहरूको भीड लाग्ने गर्दछ। विशेषगरी रामनवमी, श्रावण महिना र दशैंको समयमा यहाँ धार्मिक पर्यटकहरूको आगमन बढी हुने गर्दछ। सांस्कृतिक पर्यटनको दृष्टिकोणले पनि यो क्षेत्र महत्वपूर्ण छ। यहाँका विभिन्न जातजाति र समुदायका मौलिक संस्कृति, परम्परा र रीतिरिवाजहरूले पर्यटकहरूलाई आकर्षित गर्दछन्। स्थानीय नृत्य, गीत संगीत, भेषभूषा र खानपानको विशिष्टताले पर्यटकहरूलाई विशेष आकर्षण गर्दछ।

होमस्टे पर्यटनको विकासका लागि यो क्षेत्रमा प्रचुर सम्भावना रहेको छ। स्थानीय समुदायको सहभागितामा होमस्टे सञ्चालन गरी पर्यटन प्रवर्द्धन गर्न सकिन्छ। यसले स्थानीय रोजगारी र आय आर्जनमा वृद्धि गर्नुका साथै सामुदायिक विकासमा टेवा पुर्याउन सक्छ। कृषि पर्यटनको विकास गर्न पनि यो क्षेत्र उपयुक्त छ। यहाँका परम्परागत कृषि प्रणाली, स्थानीय बाली र कृषि उत्पादनहरूले पर्यटकहरूको ध्यान खिच्न सक्छन्। कृषि फार्म भ्रमण, स्थानीय उत्पादन प्रदर्शनी र बिक्री, कृषि सीप हस्तान्तरण जस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न सकिन्छ।

स्थानीय हस्तकला र सिपमूलक उत्पादनहरूले पनि पर्यटन प्रवर्द्धनमा सहयोग पुर्याउन सक्छन्। बाँस, निगालो, अल्लो लगायतका स्थानीय कच्चा पदार्थबाट निर्मित हस्तकला सामग्रीहरूले पर्यटकहरूलाई आकर्षित गर्न सक्छन्। यस्ता सामग्रीहरूको बिक्री वितरणबाट स्थानीय अर्थतन्त्रमा टेवा पुग्न सक्छ।

खेलकुद पर्यटनको विकासका लागि पनि यहाँ सम्भावना रहेको छ। स्थानीय खेलकुद प्रतियोगिताहरू, साहसिक खेल गतिविधिहरू सञ्चालन गरी पर्यटकहरूलाई आकर्षित गर्न सकिन्छ। यसका लागि आवश्यक पूर्वाधार विकास र प्रचारप्रसार गर्नुपर्ने हुन्छ।

पर्यटन पूर्वाधार विकासका लागि सडक, होटल, रेस्टुरेन्ट, पार्किङ स्थल, शौचालय जस्ता भौतिक संरचनाहरूको निर्माण र स्तरोन्नति गर्नुपर्छ। सुरक्षा व्यवस्था, सूचना केन्द्र, पर्यटक गाइड जस्ता सेवाहरूको पनि व्यवस्था गर्नु पर्ने आबस्यक देखिन्छ। पर्यटन विकासका लागि सरकारी, गैरसरकारी र निजी क्षेत्रको समन्वयात्मक प्रयास आवश्यक छ। पर्यटन पूर्वाधार विकास, प्रचारप्रसार, क्षमता विकास जस्ता क्षेत्रमा सबै पक्षको सहकार्य र लगानी आवश्यक छ।

१.२.३ राजनीतिक तथा प्रशासनिक बिभाजन र समानुपातिक विकास

वडा	जम्मा	जम्मा	उपलब्ध प्रमुख सेवाहारू

	जनसंख्या	घरधुरी					
१	३७७३	८०६	स्वास्थ्य सेवा				
२	३२६०	७०८	स्वास्थ्य सेवा				
३	४८३९	१०६८	स्वास्थ्य सेवा				
४	४७५२	९४९	स्वास्थ्य सेवा				
५	३०४४	६००	स्वास्थ्य सेवा				
६	३८५९	८१७	स्वास्थ्य सेवा				

१.२.३ भौगोलिक तथा जनसाङ्ख्यिक स्वरूप (Geographical Background and Demographic Characteristics/Structure)

१.२.३.१ भौगोलिक पृष्ठभूमि (Geographical Background):- बलान बिहुल गाउँपालिका नेपालको मधेश प्रदेश अन्तर्गत सप्तरी जिल्लामा अवस्थित छ। यो गाउँपालिका समुद्री सतहबाट लगभग ७५ देखि १५० मिटरको उचाइमा रहेको छ। यसको कुल क्षेत्रफल ६९.६४ वर्ग किलोमिटर रहेको छ। यो गाउँपालिका पूर्वमा बोदेबर्साईन नगरपालिका, पश्चिममा सिरहा जिल्ला, उत्तरमा सुरुङ्गा नगरपालिका र दक्षिणमा भारत को बिहारसँग सिमाना जोडिएको छ। यस गाउँपालिकाको भू-स्वरूप मुख्यतया समथर र केही भाग टारहरूले बनेको छ। यहाँको जमिन प्राय समतल र उर्वर रहेको छ। तराईको समथर भूभागमा अवस्थित यो क्षेत्र कृषिको लागि अत्यन्त उपयुक्त मानिन्छ। यहाँको माटो दोमट र चिम्टाइलो प्रकृतिको छ, जुन विभिन्न बालीनालीको लागि उपयुक्त छ। बलान बिहुल गाउँपालिकाको प्रमुख नदी बलान हो, जसले यस क्षेत्रको कृषि र जलस्रोतमा महत्वपूर्ण योगदान पुर्याएको छ। बलान नदीका साथै अन्य साना खोला र खहरेहरू पनि यस क्षेत्रमा बग्छन्। यी नदी र खोलाहरूले सिंचाइको लागि पानीको स्रोत उपलब्ध गराउँछन्। तर वर्षायाममा यी नदीहरूमा बाढी आउने र कटान हुने समस्या पनि रहन्छ। यस क्षेत्रमा उष्ण मनसुनी जलवायु पाइन्छ। गर्मी यामममा अधिकतम तापक्रम ४० डिग्री सेल्सियससम्म पुग्छ भने जाडो यामममा न्यूनतम तापक्रम ५ डिग्री सेल्सियससम्म झर्न सक्छ। वार्षिक औसत वर्षा १५०० मिलिमिटर रहन्छ। मनसुनी वर्षा जेठ देखि असोजसम्म हुने गर्दछ।

यस क्षेत्रमा विभिन्न प्रकारका वनस्पतिहरू पाइन्छन्। मुख्यतया साल, सिसौ, खयर, टिक, कर्मा, जामुन जस्ता रुखहरू पाइन्छन्। साथै हर्रो, बर्रो, अमला, चिराइतो जस्ता औषधीय जडीबुटीहरू पनि प्रशस्त मात्रामा पाइन्छन्। यहाँको वन क्षेत्रले जैविक विविधता र पारिस्थितिक प्रणालीको संरक्षणमा महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ। यस क्षेत्रमा विभिन्न प्रजातिका जीवजन्तु र चराचुरुङ्गीहरू पाइन्छन्। मृग, बँदेल, स्याल, खरायो जस्ता वन्यजन्तुहरू र कालिज, ढुकुर,

जुरेली, कोइली, मैना जस्ता चराहरू यहाँ पाइन्छन्। यी जीवजन्तुहरूले यस क्षेत्रको पारिस्थितिक प्रणालीलाई सन्तुलित बनाउन मद्दत गर्छन्।

यस गाउँपालिकाको अधिकांश भूभाग कृषि क्षेत्रले ओगटेको छ। करिब ६० प्रतिशत जमिन खेतीयोग्य रहेको छ भने २५ प्रतिशत जमिन वन क्षेत्रले ओगटेको छ। बाँकी जमिन बस्ती, सडक, नदीनाला र अन्य प्रयोजनमा रहेको छ। कृषियोग्य जमिनमा धान, गहुँ, मकै, दलहन, तेलहन जस्ता बाली लगाइन्छ। यस क्षेत्रमा जलस्रोतको प्रचुरता रहेको छ। नदी, खोला, ताल तलैया र भूमिगत जलस्रोत यहाँका प्रमुख जलस्रोतहरू हुन्। यी जलस्रोतहरूको उपयोग सिंचाइ, खानेपानी र अन्य घरायसी प्रयोजनका लागि गरिन्छ। जलस्रोतको उचित व्यवस्थापन र संरक्षण गर्न आवश्यक छ। यस क्षेत्रमा बाढी, नदी कटान, डुबान जस्ता प्राकृतिक प्रकोपहरूको जोखिम रहेको छ। विशेषगरी वर्षायाममा बाढीका कारण कृषि भूमि र बस्तीमा क्षति पुग्ने गर्दछ। यस्ता प्राकृतिक प्रकोपहरूको न्यूनीकरण र व्यवस्थापनका लागि विभिन्न उपायहरू अपनाउनु आवश्यक छ। यस गाउँपालिकामा बस्तीहरू प्राय समथर भूभागमा विकसित भएका छन्। बस्तीहरू मुख्यतया सडक र नदी किनारका क्षेत्रमा केन्द्रित छन्। परम्परागत र आधुनिक दुवै प्रकारका घरहरू यहाँ पाइन्छन्। बस्ती विकासलाई व्यवस्थित र योजनाबद्ध बनाउन आवश्यक छ। यस क्षेत्रमा भौगोलिक विविधता पाइन्छ। समथर भूभाग, टार, नदी किनार, वन क्षेत्र जस्ता विभिन्न भू-स्वरूपहरूले यस क्षेत्रको भौगोलिक विविधतालाई बढाएका छन्। यो विविधताले यहाँको प्राकृतिक सौन्दर्य र जैविक विविधतालाई समृद्ध बनाएको छ। यस क्षेत्रमा प्राकृतिक स्रोतहरूको प्रचुरता रहेको छ। वन, जलस्रोत, जैविक विविधता, कृषियोग्य भूमि जस्ता प्राकृतिक स्रोतहरूले यस क्षेत्रको विकास र समृद्धिमा महत्वपूर्ण योगदान पुर्याएका छन्। यी स्रोतहरूको दिगो व्यवस्थापन र उपयोग गर्न आवश्यक छ।

यस गाउँपालिकाको भौगोलिक अवस्थितिले यसलाई छिमेकी पालिकाहरूसँग सहज सम्बन्ध स्थापित गर्न मद्दत गरेको छ। सडक सञ्जालको विकासले यातायात र व्यापार व्यवसायलाई सहज बनाएको छ। भौगोलिक नजिकताका कारण छिमेकी पालिकाहरूसँग सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक आदानप्रदान पनि सहज भएको छ। जलवायु परिवर्तनको प्रभाव यस क्षेत्रमा पनि देखिन थालेको छ। मौसमको अनियमितता, तापक्रम वृद्धि, वर्षाको स्वरूपमा परिवर्तन जस्ता समस्याहरू देखा परेका छन्। यसले कृषि उत्पादन, जैविक विविधता र जलस्रोतमा प्रभाव पारेको छ। जलवायु परिवर्तन अनुकूलनका उपायहरू अपनाउन आवश्यक छ।

यस क्षेत्रको भौगोलिक अवस्थिति र प्राकृतिक स्रोतले विकासका प्रचुर सम्भावनाहरू बोकेको छ। कृषि, पर्यटन, उद्योग, जलविद्युत जस्ता क्षेत्रहरूमा विकासका सम्भावनाहरू रहेका छन्। यी सम्भावनाहरूको उचित उपयोग गरी यस क्षेत्रको समग्र विकास गर्न सकिन्छ। यस क्षेत्रको वातावरण संरक्षणका लागि विभिन्न प्रयासहरू गरिएका छन्। वन संरक्षण, जैविक विविधता संरक्षण, जलस्रोत संरक्षण जस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएका छन्। वातावरणमैत्री विकास र दिगो विकासका सिद्धान्तहरूलाई अवलम्बन गर्न आवश्यक छ। यस क्षेत्रमा विभिन्न भौगोलिक चुनौतीहरू रहेका छन्। बाढी, नदी कटान, जलवायु परिवर्तन, वन विनाश, भूमि क्षय जस्ता समस्याहरू प्रमुख चुनौतीका रूपमा रहेका छन्। यी चुनौतीहरूको सामना गर्न उपयुक्त रणनीति र कार्ययोजना बनाउनु आवश्यक छ।

१.२.३.२ भौगोलिक अवस्था :- बलान बिहुल गाउँपालिका नेपालको मधेश प्रदेश अन्तर्गत सप्तरी जिल्लामा अवस्थित एक स्थानीय तह हो। यो गाउँपालिका भौगोलिक रूपमा समथर तराई क्षेत्रमा फैलिएको छ। यहाँको भूमी उर्वर र जलवायु मध्यम गर्मीयुक्त रहेको छ, जसले कृषि उत्पादनलाई विशेष प्राथमिकता दिएको छ। बलान बिहुल गाउँपालिकाका विभिन्न क्षेत्रमा नदी, कुलो र प्राकृतिक जलस्रोतहरू उपलब्ध छन्, जसले सिंचाइका लागि महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छन्। यो क्षेत्र विभिन्न जातजाति र संस्कृतिका मानिसहरूको सह-अस्तित्वको उत्कृष्ट नमुना हो। हरियालीले भरिएको यो गाउँपालिका कृषिमा आधारित अर्थतन्त्र, सांस्कृतिक विविधता र प्राकृतिक सौन्दर्यको कारण प्रसिद्ध छ।

१.२.३.३ नदीनाला :- बलान बिहुल गाउँपालिका सप्तरी जिल्लाको एक महत्वपूर्ण पालिका हो। यहाँको प्रमुख नदी बलान नदी हो, जसको नामबाट नै यस गाउँपालिकाको नामाकरण भएको हो। बलान नदीको साथसाथै यहाँ अन्य साना-ठूला खोलानालाहरू पनि छन्। बलान नदी यस क्षेत्रको जीवनरेखा हो। यो नदी उत्तरबाट दक्षिणतर्फ बग्छ र यसले गाउँपालिकाको कृषि क्षेत्रलाई जीवन दिने काम गर्छ। वर्षायाममा यो नदी विशाल र भयावह हुन्छ भने हिउँदमा यसको प्रवाह कम हुन्छ। यस नदीले ल्याउने बालुवा र माटोले यहाँको भूमिलाई उर्वर बनाएको छ।

तर वर्षायाममा बलान नदीले बाढीको समस्या पनि ल्याउँछ। यसले किनारका बस्तीहरूमा क्षति पुऱ्याउने र खेतीयोग्य जमिन कटान गर्ने समस्या छ। यस समस्याको समाधानका लागि तटबन्ध निर्माण र वृक्षारोपण जस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएका छन्। यहाँका अन्य साना खोलाहरूले पनि स्थानीय कृषि र जलचक्रमा महत्वपूर्ण भूमिका खेल्छन्। यी खोलाहरूबाट सिंचाइका लागि पानी लिइन्छ र यसले जैविक विविधतालाई पनि सहयोग पुऱ्याएको छ।नदीनालाको संरक्षण र व्यवस्थापन यहाँको प्रमुख चुनौती हो। जलवायु परिवर्तन र अनियमित वर्षाका कारण नदीको प्रवाह अनियमित भएको छ। यसको दीर्घकालीन समाधानका लागि वैज्ञानिक योजना र समुदायको सहभागिता आवश्यक छ। नदीनालाको उचित व्यवस्थापनले मात्र यहाँको कृषि र पर्यावरणीय सन्तुलन कायम राख्न सकिन्छ। यसका लागि स्थानीय सरकार र समुदायको सक्रिय सहभागिता आवश्यक छ।

नदीनालाहरुको नाम निम्न प्रकारको छ :-

- बलान नदी
- बिहुल नदि

१.२.३.४ हावापानी :- सप्तरी जिल्लाको बलान बिहुल गाउँपालिका नेपालका तराई क्षेत्रमध्ये एक हो, जहाँको हावापानी उष्ण समशीतोष्ण जलवायु अन्तर्गत पर्छ। यो गाउँपालिकामा गर्मीयाममा अत्यधिक गर्मी हुन्छ, तापक्रम प्रायः ३५-४० डिग्री सेल्सियससम्म पुग्न सक्छ। गर्मीयाममा यहाँ चर्को घाम र सुख्खा हावा बहने गर्दछ। जाडोयाममा भने चिसो महसुस हुन्छ, तापक्रम १० डिग्री सेल्सियससम्म झर्ने गर्दछ। बलान बिहुल गाउँपालिकामा मनसुनको समयमा, जुनदेखि सेप्टेम्बरसम्म, पर्याप्त मात्रामा वर्षा हुन्छ। यस अवधिमा यहाँको हावापानी आर्द्र र मलिलो हुन्छ, जसले गर्दा खेतीपातीका लागि यो समय उपयुक्त मानिन्छ। धान, गहुँ, मकै, र दलहन बाली यहाँका प्रमुख खेती हुन्। अत्यधिक वर्षाले केही समयमा बाढी र डुबानको समस्या ल्याए पनि यहाँको कृषि भूमिलाई मलिलो बनाउन महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउँछ।

हिउँदको समय भने सुख्खा हुने हुँदा सिँचाइको आवश्यकता पर्दछ। यो हावापानीले यहाँको जैविक विविधता जस्तै, वनस्पति र जीवजन्तुको जीवनलाई पनि सन्तुलित बनाएको छ। समग्रमा, बलान बिहुल गाउँपालिकाको हावापानी कृषि, जनजीवन, र प्राकृतिक स्रोत साधनको उपयोगका लागि उपयुक्त मानिन्छ। यसको जलवायुले यहाँको जीवनशैली र वातावरणलाई विशेष बनाएको छ।

१.२.३.५ प्राकृतिक बिपत र तिनको सम्भावना :- बलान बिहुल गाउँपालिकामा बाढी, आगलागी, र महामारीजस्ता प्राकृतिक विपदहरू आउने सम्भावना उच्च छ। बर्सातको समयमा कोशी नदी र सहायक धाराहरूमा जलस्तर बढ्दा बाढीले खेतबारी, घरधुरी, र जनधनमा ठूलो क्षति पुर्याउने जोखिम रहन्छ। गर्मीयाममा सुख्खा मौसम र हावाहुरीले आगलागीको घटना बढी हुने गर्दछ, विशेष गरी परम्परागत छानो भएका घरहरूमा। साथै, अत्यधिक गर्मीले जंगलमा आगलागीको सम्भावना पनि बढाउँछ। यहाँको जनसंख्याको घनत्व र जलवायु परिवर्तनका कारण महामारी फैलने जोखिम पनि रहन्छ। डेंगु, मलेरिया, टाइफाइडजस्ता रोगहरू बाढीपछिको जलजन्य समस्या वा लामखुट्टे प्रकोपबाट देखा पर्न सक्छन्। साथै, शीतलहरले जाडो मौसममा बालबालिका, वृद्धवृद्धा, र कमजोर व्यक्तिहरूलाई गम्भीर असर पुर्याउने सम्भावना हुन्छ। यी विपदहरूको सामना गर्न अग्रिम योजना, चेतनामूलक कार्यक्रम, र पूर्वतयारी अनिवार्य छ।

१.२.३.६ प्राकृतिक स्रोत एवं विशेषता:- बलान बिहुल गाउँपालिकामा विभिन्न प्राकृतिक स्रोतहरू उपलब्ध छन्, जसले यहाँको जनजीवन र आर्थिक गतिविधिमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छन्। यस क्षेत्रको मुख्य प्राकृतिक स्रोत भनेको उर्वर कृषि भूमि हो, जसले धान, गहुँ, मकै, र दलहन बालीको उत्पादनलाई बढावा दिएको छ। पानीका स्रोतहरूमा कोशी नदी, यसको सहायक धाराहरू, र साना कुलाहरूले सिंचाइको लागि महत्त्वपूर्ण योगदान पुर्याएका छन्। साथै, यहाँको वन क्षेत्रबाट काठ, घाँस, र इन्धनको आपूर्ति हुने गर्छ। बलान बिहुल गाउँपालिकामा पाइने माटो उर्वर र जैविक विविधतायुक्त छ, जसले कृषिको अतिरिक्त तरकारी खेती र बगैंचालाई पनि प्रोत्साहन दिएको छ। यी स्रोतहरूको प्रभावकारी व्यवस्थापन र उपयोगले यहाँको जीवनस्तरलाई सुधार्न र दिगो विकासलाई सुनिश्चित गर्न सहयोग पुर्याउन सक्छ।

१.२.४ पूर्वधार र विकास :-

क) स्वास्थ्य सेवा:- महादेवा गाउँपालिका, सप्तरी, स्वास्थ्य सेवामा सुधारका लागि विभिन्न प्रयासहरू गर्दै आएको छ। यहाँका स्वास्थ्य केन्द्रहरूमा आधारभूत स्वास्थ्य सेवाहरू उपलब्ध छन्, जसमा प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र र उपस्वास्थ्य केन्द्रहरू प्रमुख छन्। तथापि, स्वास्थ्य सेवाको पहुँच र गुणस्तरमा अझै सुधारको आवश्यकता छ।

बाल स्वास्थ्य सेवामा महत्त्वपूर्ण खोप कार्यक्रमहरू सञ्चालन भइरहेका छन्, जसमा निम्नलिखित खोपहरू दिइन्छ:

- BCG (बाँसको खोप)
- पोलियो खोप
- DPT (डिप्थेरिया, पेर्टुसिस र टिटानस)
- हेपाटाइटिस B
- रोटावायरस खोप

- MMR (मास्स, मम्प्स र रुबेला)
- Vitamin A खुराक

ख) खानेपानी :- यस गाउँपालिकाको अधिकांश ठाउँमा भूमिगत जल सतहबाट हाते पम्प/ट्यूबेलको माध्यमले शुद्ध खानेपानी प्राप्त गरेका छन् भन्ने केहि स्थानमा शुद्ध खानेपानीको ट्यांकी समेत निर्माण गरि खानेपानी बितरण गरिएको छ।

ग) विधुत:- यस गाउँपलिकाको सम्पूर्ण घरधुरीमा विद्युत पहुच पुग्नुको साथै यस क्षेत्रका बासिन्दाहरुले विद्युतलाई केवल घरायसी प्रयोजनमा मात्र प्रयोग नगरी कृषि सिचाई, विद्युतीय गाडी आदिको क्षेत्रमा समेत प्रयोग गरेको पाइन्छ ।

घ) यातायत/हवाई मार्ग:- बलान बिहुल गाउँपालिकाको सबै वडामा यातायातको सहजता रहेको छैन । यस गाउँपालिकाको वडा नं १ मा बन्दै गरेको हुलाकी राजमार्ग पनि रहेको छ र यस गा.पा. बाट सप्तरी जिल्लाको सदरमुकाम राजविराज पुग्न ३०देखि ४० मिनेट मात्र समय लाग्ने कुराले पनि यहाँको यातायातको व्यवस्था र सहजताको बारेमा झल्काउने गरेको छ ।

ङ) सूचना/संचार/हुलाक/पत्रपत्रिका, इन्टरनेट सेवा :- यस गाउँपालिकामा Subisu, नेपाल दुरसंचार संस्था, ऐनसेल नेटवर्क, world link तथा बिभन्न सेवा प्रदयाक संस्थाको इन्टरनेट सेवाको पहुच पुगेको छ।

ङ) बैंकिंग सेवा :- एक पालिका एक बैंक नीतिको आगमनले नेपाल राष्ट्र बैंकको इजाजत प्राप्त बैंकहरु लगायत अन्य सहकारी संस्थाहरुले बैंकिंग सेवा प्रदान गर्दै आएको छ । यस पालिकामा एक मात्र लक्ष्मी सनराईज बैंक रहेको छ जुन यस गाउँपालिकाको वडा नं २ मा अवस्थित छ ।

१.२.५ ऐतिहासिक पृष्ठभूमि (Hisorical Background)

क) ऐतिहासिक अवस्था :- बलान बिहुल गाउँपालिका नेपालको सप्तरी जिल्लामा अवस्थित एक महत्वपूर्ण स्थानीय तह हो। यो गाउँपालिका २०७३ साल फागुन २७ गते नेपाल सरकारद्वारा स्थापित ७४४ वटा गाउँपालिका तथा नगरपालिकामध्ये एक हो। यसको स्थापना साविकका मल्हनियाँ, बेल्ही, मौवाहा, रामनगर, र रौतहट गाविसहरूलाई समेटेर गरिएको हो। गाउँपालिकाको कुल क्षेत्रफल ३३.०४ वर्ग किलोमिटर छ भने जनसंख्या २६,०६८ (वि.सं. २०६८ को जनगणना अनुसार) रहेको छ। बलान बिहुल गाउँपालिका पश्चिम दक्षिण सप्तरीमा अवस्थित छ। यसको पूर्वमा बोदे-बरसाईन नगरपालिका, पश्चिममा सिरहा जिल्ला, उत्तरमा सुरुंगा नगरपालिका, र दक्षिणमा भारत पर्दछन्। गाउँपालिकामा २१ वटा विद्यालय, ५ वटा स्वास्थ्य चौकी, १ वटा बैंक (लक्ष्मी बैंक लिमिटेड), २ वटा सशस्त्र प्रहरी क्याम्प, र ३ वटा नेपाल प्रहरी चौकी रहेका छन्। धार्मिक र सांस्कृतिक दृष्टिकोणले पनि बलान बिहुल गाउँपालिका महत्वपूर्ण छ। यहाँ लक्ष्मी नारायण मन्दिर (मौवाहा), बडकी पोखरी (रौतहट), विष्णु मन्दिर (रामनगर), र दुर्गा मन्दिर (चन्ही) जस्ता धार्मिक स्थलहरू प्रसिद्ध छन्। स्थापना पश्चात्, बलान बिहुल गाउँपालिकाले स्थानीय विकास, शिक्षा, स्वास्थ्य, र पूर्वाधारमा विभिन्न प्रगति हासिल गरेको छ। हालसालै, गाउँपालिकामा सामुदायिक खाद्य बैंक स्थापना गरिएको छ, जसले विपद् व्यवस्थापन र पोषण सुरक्षामा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याउने अपेक्षा गरिएको छ। समग्रमा, बलान बिहुल गाउँपालिका ऐतिहासिक, सांस्कृतिक, र सामाजिक दृष्टिकोणले महत्वपूर्ण स्थान ओगटेको छ, जसले स्थानीय समुदायको समृद्धि र विकासमा निरन्तर योगदान दिँदै आएको छ।

ख) पर्यटकीय एवं ऐतिहासिक विशेषता:- बलान बिहुलमा थुप्रै मठ-मन्दिरहरू रहेका छन्, जसले धार्मिक पर्यटकहरूलाई आकर्षित गर्छ। यो क्षेत्र भगवान शिव र विष्णुसँग सम्बन्धित मन्दिरहरूको लागि प्रसिद्ध छ। यहाँको लक्ष्मी नारायण मन्दिर र स्थानीय शिव मन्दिर प्रमुख धार्मिक गन्तव्य हुन्। बलान नदी: बलान नदी यो गाउँपालिकाको मुख्य प्राकृतिक सम्पदा हो। नदी वरपरको क्षेत्र शान्त र सुन्दर छ, जसले पर्यटकहरूलाई प्राकृतिक सुन्दरताको अनुभव दिलाउँछ। नदी किनारमा पिकनिक, डुंगा सयर, र माछा मार्ने जस्ता गतिविधिहरू लोकप्रिय छन्। बलान बिहुल गाउँपालिकामा विभिन्न जातजाति र समुदायका मानिसहरूको बसोबास छ। यहाँ मनाइने पर्वहरू, जस्तै छठ पर्व, तीज, र होली, धार्मिक तथा सांस्कृतिक महत्त्व राख्छन्। स्थानीय नाचगान र लोकगीतहरूले पनि यस क्षेत्रको सांस्कृतिक पहिचान झल्काउँछ। यहाँको स्थानीय परिकार जस्तै ढिक्री, सुकुटी, र माछाको परिकारले पर्यटकहरूलाई लोभ्याउँछ। बलान बिहुल क्षेत्रको हरियाली, खेतीयोग्य जमिन, र वनस्पतिले यो क्षेत्रलाई पर्यावरणीय रूपमा महत्त्वपूर्ण बनाएको छ। यो क्षेत्रमा विभिन्न पक्षी र जनावरहरूको पनि पाइन्छ।

बलान बिहुल गाउँपालिकाले पर्यटकीय गतिविधि बढाउन विशेष पहल गर्दैछ। सडक, पुल, र बासस्थान निर्माणमा भइरहेको प्रगति यस क्षेत्रलाई थप पहुँचयोग्य बनाउँदैछ। बलान बिहुल गाउँपालिका प्राकृतिक, सांस्कृतिक, धार्मिक, र ऐतिहासिक महत्त्वको धनी क्षेत्र हो। यो गाउँपालिका पर्यटन प्रवर्द्धन र संरक्षणका माध्यमबाट राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा चिनिन सक्छ।

ग) सामाजिक अवस्था :- बलान बिहुल गाउँपालिका, सप्तरीको सामाजिक अवस्था विविधता र सहअस्तित्वको सुन्दर नमुना हो । यहाँ विभिन्न जातजाति, धर्म, र भाषाका समुदायहरू बसोबास गर्छन्, जसले सामाजिक सौहार्दता र सांस्कृतिक समृद्धिलाई बलियो बनाएको छ । हिन्दू, मुस्लिम, र अन्य समुदायहरूले आ-आफ्ना परम्परा, चाडपर्व, र धार्मिक गतिविधिहरूलाई समान सम्मानका साथ पालन गर्छन् । ग्रामीण क्षेत्र भएकाले यहाँका मानिसहरूको जीवनशैली सरल छ, र सामूहिक सहकार्यमा आधारित छ । विवाह, व्रतबन्ध, र चाडपर्व जस्ता सामाजिक घटनामा समुदायबीचको एकता झल्किन्छ । शिक्षा र स्वास्थ्यका क्षेत्रमा केही चुनौती भए पनि सरकारी र गैरसरकारी संस्थाहरूको सहयोगले सुधार भइरहेको छ । महिलाहरूको सहभागिता र सशक्तीकरणमा क्रमशः वृद्धि हुँदैछ, जसले सामाजिक प्रगतिको संकेत गर्दछ । परम्परागत मूल्य र आधुनिक सोचको समिश्रणले महादेवा गाउँपालिकाको सामाजिक अवस्था विशेष बनाएको छ ।

घ) सामाजिक तथा सांस्कृतिक विशेषता:- नवगठित वलान बिहुल गाउँपालिका ऐतिहासिक, प्राकृतिक तथा साँस्कृतिक रुपले महत्वपूर्ण क्षेत्र हो । वलान बिहुल गाउँपालिका यहाँ विभिन्न जातजातिका फरक फरक संस्कार, संस्कृति, रीतिरिवाज एवम् प्रचलनहरु रहेका छन् । यहाँ यादव, थारु, मुसहर, मुस्लिम,कोइरी, तेली, धानुक, चमार, तत्मा, केवट, मल्लाह, बरइ, ब्राम्हण, कलवार, कामी, दनुवार, सार्की, खत्वे, क्षेत्री, सुडी, हलुवाई, हजाम आदिलगायतका जातजातिहरु बसोबास गरिरहेका छन् । सवै जातजातीहरुको आ–आफ्नो संस्कृति भए पनि दशैं, तिहार, छठ, होली, बुद्ध जयन्ती, माघे सङ्क्रान्ति,सिरुवापर्व, चौठीचाँद, जितिया, नेमान, समाचकेवा, रामरमी, साउने सङ्क्रान्ति, जनै पूर्णिमा, तीज, पञ्चमी, क्रिसमस, रमजान, बकरइद, हरिबोधनी एकादशी, दाहामेला र होली जस्ता चाडपर्वहरु मान्ने गर्दछन् । यहाँका पुरुषको पहिरन सर्टपेन्ट, कमिज, शुरूवाल, दौराशुरूवाल र महिलाको पहिरनमा

सारीचोलो, ब्लाउज, कुर्ताशुरूवाल आदि प्रचलित छ । कार्यक्रम विशेष वा विवाहजस्ता कार्यमा जाति अनुसारका पहिरन समेत देखिन्छ । प्रायः सबै जातिका महिलाले गहना लगाउने प्रचलन रहेको छ । हाल सबै जातिमा आधुनिकताका नाममा विदेशी भेषभूषा तथा रहनसहनले प्रश्रय पाएको देखिन्छ । यस पालिकाभित्र रहेका बहुविशेषताहरु बीचमा एकीकरण भएको अवस्था छ । अनेकताबीच एकता कायम भएको छ । त्यसैले सामाजिक सद्भभाव, सहयोग, सहकार्य, सह-अस्तित्व, सहिष्णुता, मेलमिलाप कायम भएको छ।यस पालिका भित्र सवै जातीको मिश्रित बसोवास रहेको छ भने मुख्य कामकाजी भाषा नेपाली तथा बोलिचालीको भाषा नेपाली, मैथिली, थारु, उर्दू आदि रहेको पाइन्छ । यहाँ मैथिली (९७.२२%), नेपाली (०.०९%), थारु (१.६९%), उर्दु (०.९४), हिन्दी (०.०६%)र अन्य (०.०२%) मातृभाषाहरु बोलिन्छन् ।

ङ) चाडपर्व/जात्रा र अन्य संस्कृतिहरू:- बलान बिहुल गाउँपालिका एक मधेशी समुदाय हो, जहाँ विभिन्न जातजाति र धर्मावलम्बीहरूको बसोबास छ । यो सांस्कृतिक विविधता चाडपर्वहरूको बहुलतामा झल्किन्छ । यहाँका प्रमुख चाडपर्वहरूमा चौरचन, रक्षा बन्धन, दशैँ, तिहार छठ, होली, ईद बकरईद, पुशी पुर्णिमा, होलि पर्दछन् । छठ पर्व महत्त्वपूर्ण धार्मिक चाड हो, जहाँ सूर्यदेवको उपासना गरिन्छ । यो पर्व सामूहिक सहभागिता र धार्मिक आस्थाको प्रतीक हो । होली रंगहरूको चाड हो, जसले यहाँको सामाजिक मेलमिलाप र भाइचारा झल्काउँछ । दशैँ र तिहारले हिन्दू परम्परा झल्काउँछ, जहाँ देवी दुर्गाको पूजा र दीपावलीको झिलिमिलीले गाउँपालिकालाई जीवन्त बनाउँछ ।

मुस्लिम समुदायका लागि ईद विशेष चाड हो, जसमा धार्मिक प्रार्थना र परम्परागत भोजनको विशेष महत्त्व हुन्छ । यस्तै, स्थानीय थारु समुदायले जितिया र माघी पर्व मनाउँछन्, जसले यहाँको सांस्कृतिक विविधता समृद्ध बनाएको छ ।

बलान बिहुल गाउँपालिकामा चाडपर्वहरू आपसी सद्भाव, धार्मिक सहिष्णुता, र सामुदायिक एकताको प्रतीकका रूपमा मनाइन्छन् । यसले सामाजिक सम्बन्धलाई अझ प्रगाढ बनाउने काम गर्दछ ।

च) प्रमुख जातजाती, जनजातिहरू, पिछडा बर्ग

तालिका १.६ प्रमुख जातजातीहरू

जातजाती	जनसंख्या	प्रतिशत (जम्मा जनसंख्यामा)
ब्राह्मण - पहाड	१२	०.०५
थारु	४७५	२.०२
मुस्लिम	११३७	४.८३
यादव	७३६१	३१.२९
तेली	२४५१	१०.४२
चमार/हरिजन/राम	१२१९	५.१८
मुसहर	९८७	४.२०

धानुक	२५५४	१०.८६
दुसध/पासावन/पसी	१०३२	४.३९
मल्लहा	३७९	१.६१
ब्राह्मण - तराई	४९५	२.१०
कलवार	२०	०.०९
हजम/ठाकुर	३७८	१.६१
धोबी	९५	०.४०
तत्मा/तात्वा	१२८१	५.४४
लोहार	३९४	१.६७
खट्वे	९८२	४.१७
सुनदी	१७३	०.७४
हलुवाई	१३३	०.५७
बाराई	३३	०.१४
नुनिया	८९	०.३८
कुम्हार	९२	०.३९
कायस्थ	११	०.०५
राजपूत	७८	०.३३
बधाइ/बधे	५००	२.१३
गदेरी/भेडियार	३८	०.१६
माली	९८	०.४२
डोम	५९	०.२५
रौनियार	८५४	३.६३
बनियान	२७	०.११
अरू	३४	०.१४
विदेशी	४५	०.१९
भनिएको छैन	११	०.०५

स्रोत: CBS 2078

तालिका १.७ बिशेष/अल्पसंख्यक/लक्षित जातजातीहरू

जातजाती	जनसंख्या	प्रतिशत (जम्मा जनसंख्यामा)

तालिका १.८ भाषागत जनसंख्या

क्र.स.	मातृभाषा	जनसंख्या			प्रतिशत
		जम्मा	पुरुष	महिला	
	सबै मातृभाषाहरू	२३५२७	११८२३	११७०४	१००.००
१	नेपाली	२०	९	११	०.०९
२	मैथिली	२२८७२	११५०६	११३६६	९७.२२
३	थारु	३९८	२०१	१९७	१.६९
४	उर्दू	२२०	१०१	११९	०.९४
५	हिन्दी	१३	४	९	०.०६
६	अरू	४	२	२	०.०२

स्रोत: CBS 2078

तालिका १.९ प्रमुख धर्मावली अनुसारको जनसंख्या

क्षेत्र	जम्मा जनसंख्या	धर्महरु									
		हिन्दु	बौद्ध	इस्लाम	किराँत	क्रिस्चियन	प्रकृति	बोन	जैन	बहाई	सिख
जम्मा	२३५२७	२२३९०	०	११३७	०	०	०	०	०	०	०
पुरुष	११८२३	११३०६	०	५१७	०	०	०	०	०	०	०
महिला	११७०४	११०८४	०	६२०	०	०	०	०	०	०	०

स्रोत: CBS 2078

छ) जनसाङ्ख्यिक स्वरूप

जनसाङ्खिक स्वरूप र प्रबृत्ति (जन्म दर, बसाई सराई, सुकुम्बासी, सरणार्थी, घुमन्ते/फिरन्ते.....)

लैंगिक, अपाङ्गता र बिशेष जातजाती

तालिका १.१० २०६८ मा र २०७८ को कुल जनसंख्या

उमेर समूह	जनसङ्ख्या		जम्मा जनसङ्ख्यामा प्रतिशत	जनसङ्ख्या वृद्धि दर
	२०६८	२०७८		
००-०४	२३३३	२३५०	९.९९	१२२.७५
०५-०९	२६२३	२६४२	११.२३	११६.३८
१०-१४	२५१४	२५३२	१०.७६	१०७.७१
१५-१९	२४२०	२४३८	१०.३६	११९.६४
२०-२४	२०५७	२०७२	८.८१	९७.१५
२५-२९	१७७३	१७८६	७.५९	९१.०२
३०-३४	१५३८	१५४९	६.५८	८३.९७
३५-३९	१५९१	१६०३	६.८१	८०.५२
४०-४४	१२६२	१२७१	५.४०	८५.५५
४५-४९	९४९	९५६	४.०६	८७.८२
५०-५४	९८८	९९५	४.२३	९०.६१
५५-५९	७९२	७९८	३.३९	१०५.६७
६०-६४	५८२	५८६	२.४९	१०७.०७
६५-६९	६५७	६६२	२.८१	८३.३८
७०-७४	६९९	७०४	२.९९	१०७.०६
७५-७९	३५०	३५३	१.५०	१०५.२३
८०-८४	१२१	१२२	०.५२	८७.६९
८५-८९	६०	६०	०.२६	१०६.९०
९०-९४	२६	२६	०.११	१००.००
९५+	२२	२२	०.०९	३७.५०
	२३३५८	२३५२७	१००.००	१०१.०२

स्रोतः *CBS 2078*

तालिका १.११ २०७८ र २०८६ सम्मको प्रक्षेपित बिद्यालय र अन्य उमेर समुहको जनसंख्या (जम्मामा)

उमेर समूह	२०७८ को जनगणना	प्रक्षेपित जनसंख्या (जम्मामा)						
		२०८०	२०८१	२०८२	२०८३	२०८४	२०८५	२०८६
३	५२५	५३३	५३६	५४०	५४४	५४८	५५२	५५६
४	४६९	४७६	४७९	४८३	४८६	४९०	४९३	४९७

५	५९९	६०८	६१२	६१६	६२१	६२५	६३०	६३४
५-९	२६४२	२६८०	२६९९	२७१९	२७३८	२७५८	२७७८	२७९८
१०-१२	१६११	१६३४	१६४६	१६५८	१६७०	१६८२	१६९४	१७०६
५-१२	४२५३	४३१४	४३४६	४३७७	४४०८	४४४०	४४७२	४५०४
१३-१४	९२१	९३४	९४१	९४८	९५५	९६२	९६८	९७५
१५-१६	१०५२	१०६७	१०७५	१०८३	१०९०	१०९८	११०६	१११४
१३-१६	१९७३	२००२	२०१६	२०३०	२०४५	२०६०	२०७५	२०९०
५+	२११७७	२१४८३	२१६३८	२१७९४	२१९५०	२२१०८	२२२६८	२२४२८
१५-२४	९६८४	९८२४	९८९५	९९६६	१००३८	१०११०	१०१८३	१०२५६
१५+	१६००३	१६२३४	१६३५१	१६४६९	१६५८७	१६७०७	१६८२७	१६९४८
जम्मा	२२१७१	२२४९१	२२६५३	२२८१६	२२९८१	२३१४६	२३३१३	२३४८१

स्रोतः *Toolkit data*

ज) जनसङ्ख्या प्रबृत्ति (बसाई सराई र यसको प्रभाव)

वलान बिहुल गाउँपालिका कूल क्षेत्रफल ४७.९ वर्ग किलोमिटर छ। यसलाई प्रशासनिक रुपमा ६ वटा वडाहरुमा विभाजन गरीएको छ। यहाँको भूस्वरुप तराई क्षेत्र अन्तरगत पर्दछ। भौगोगिक अवस्थितिका हिसाबले वलान बिहुल गाउँपालिकाको २६ डिग्री ५२ मिनेट उत्तरी आक्षंश र ८६ डिग्री ६५ मिनेट पुर्वी देशान्तरमा रहेको छ । यस गाउँपालिकाको सिमाना पूर्वमा छिन्मस्ता र विष्णुपुर गा.पा., पश्चिममा डाकनेस्वरी नगरपालिका, उत्तरमा शम्भुनाथ नगरपालिका र रुपनी गा.पा. र दक्षीणमा बिहार (भारत) रहेको छ ।यहाँको हावापानी समशितोष्ण खालको छ भने उत्तरी भागमा सामान्य मौसम र दक्षिणी भेगमा गर्मी हुने गर्दछ। यस क्षेत्रमा जाडोमा अति जाडो र गर्मीमा अति गर्मी हुने गर्दछ। यहाँ छ महिना निकै न्यानो वातावरण र छ महिना कुनै कुनै ठाउँमा निकै चिसो प्रकृतिको हावापानी महसुस गर्न सकिनछ।

जनगणना २०७८ अनुसार बलान बिहुल गाउँपालिका को कुल जनसंख्या २१८१९जना रहेको छ, जसमा पुरुषको १०७९६जना (४९.४८%), महिलाको ११०२३ जना (५०.५२%) जना रहेको छ । महिलाको भन्दा पुरुषको जनसंख्या २२७जना (१.०४%) ले बढी देखिन्छ । यहाँको लैङ्गिक अनुपात ९७.९४प्रतिशत छ ।घरपरिवारको आधारमा जनसंख्या तथा विभिन्न उमेर समूहको जनसंख्यालाई तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ।

तालिका १.१ घरधुरीको आधारमा जनसंख्याको विवरण

तालिका १.१२ ,२०७८ घरधुरीको आधारमा जनसंख्याको विवरण

वडा संख्या	घरधुरी सँख्या	जनसंख्या			औषत घरधुरी आकार	लैङ्गिक अनुपात
		जम्मा	पुरुष	महिला		
१	८०६	३७७३	१९१६	१८५७	४.६८	१०३

२	७०८	३२६०	१७०२	१५५८	४.६०	१०९
३	१०६८	४८३९	२३८१	२४५८	४.५३	९७
४	९४९	४७५२	२३१८	२४३४	५.०१	९५
५	६००	३०४४	१५९४	१४५०	५.०७	११०
६	८१७	३८५९	१९१२	१९४७	४.७२	९८
Total	**४९४८**	**२३५२७**	**११८२३**	**११७०४**	**४.७५**	**१०१**

स्रोतः CBS-2078

१.२ पालिकाको शैक्षिक सन्दर्भ

१.२.१ नेपालको सन्दर्भमा शिक्षाको परिभाषा

नेपाल एक वहुभाषिक, बहुजातीय, बहुधार्मिक (सहिष्णुता), विविध भौगोलिक अवस्थाले युक्ते एक लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक मुलुक हो । यहाँको शिक्षा प्रणालीमा परम्परादेखि विद्यमान माथि उल्लेखित पक्षले प्रत्यक्ष एव परोक्षरुपमा प्रभाव पार्दै समय सापेक्ष रुपका राजनैतिक एवं सामाजिक घटनाले परिवर्तन एवं परिमार्जन गरेको पाईन्छ । २०६३ को राजनैतिक आमूल परिवर्तन पश्चात वर्तमान अवस्थाको नेपालको शिक्षाको परिभाषा दिन त्यति सजिलो छैन । तापनि मुलुकको राजनैतिक, सामाजिक, आर्थिक, धार्मिक, साँस्कृतिक अवस्था लगायत यहाँ वसोवास गर्ने विविध जातजातिको अवस्था, आवश्यकता र चाहनालाई मध्यनजर गर्दा नेपालको शिक्षा भन्नाले अनिवार्य एवं निःशुल्क प्राथमिक शिक्षा, सवै तहमा दिगो, प्रभावकारी एवं गुणस्तरयुक्त व्यावहारिक शिक्षा, देशमा वढ्दो वेरोजगारी समस्यालाई मुलुक भित्रै समाधान गरी आत्मनिर्भर बनाउन सक्ने प्राविधिक एवं व्यावसायिक शिक्षामा प्राथमिकता, सवै भाषा, लिपि, संस्कृति धर्म आदिको संरक्षण, सम्वद्र्धन एवं परिमार्जन गर्दै समाजमा सहयोगको आदान प्रदान गरी समायोजन हुन सक्ने परिपक्व नागरिकको विकास, राज्यलाई आधुनिक विश्वसंग विश्ववन्धुत्व, भाइचारा, सहयोगको आदान–प्रदान गर्न सक्ने आधुनिक वैज्ञानिक शिक्षा प्रणाली, अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा राज्यको छवि कायम राखी विश्वलाई सन्देश दिन सक्ने मौलिक शिक्षा प्रणाली तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा सम्पर्क बढाउनका लागि अंग्रेजी भाषा लगायत प्रमूख अन्तर्राष्ट्रिय भाषाको प्रभावकारी सिकाई व्यवस्था आदिको माध्यमबाट समतामूलक समावेसी सामाजिक व्यवस्था निर्माण गर्न सक्ने शिक्षा प्रणाली हुनुपर्दछ ।

१.२.२ नीतिगत प्रबन्ध

नेपालको संविधानले समाजवादउन्मुख राज्य प्रणालीका आधारमा प्रत्येक नागरिकलाई राज्यबाट आधारभूत तहसम्मको शिक्षा अनिवार्य र निःशुल्क तथा माध्यमिक शिक्षा निःशुल्क पाउने हक सुनिश्चित गरेको छ । संविधानले अपाङ्गता भएका र आर्थिक रूपमा विपन्न नागरिकलाई कानुनबमोजिम निःशुल्क शिक्षा पाउने हक र

मातृभाषामा शिक्षा पाउने हक समेतको व्यवस्था गरेको छ। गुणस्तरीय शिक्षाको सुनिश्चितता र जीवनपर्यन्त शिक्षाको समान अवसरले राज्यको आर्थिक समृद्धि र सामाजिक न्याय सहितको समतामूलक समाज निर्माण गर्ने सोच पुरा गर्न योगदान पुऱ्याउँदछ।

शिक्षालाई सर्वव्यापी, जीवनोपयोगी, प्रतिष्पर्धी एवम् गुणस्तरयुक्त बनाउनका लागि अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षासम्बन्धी ऐन २०७५ ले हरेक नागरिकको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारलाई सुनिश्चित गरेको छ। नेपाल सरकारले २०७६ सालमा जारी गरेको राष्ट्रिय शिक्षा नीतिले गुणस्तरीय शिक्षामा सबैको समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्दै सिर्जनशीलता, रचनात्मकता, अध्ययनशीलता, सकारात्मक चिन्तन र सदाचार जस्ता गुण सहितको प्रतिस्पर्धी, सीपयुक्त एवं उत्पादनशील जनशक्ति तयार गर्ने उद्देश्य राखेको छ। यसै गरी नेपाल सरकारको २५-वर्षे दीर्घकालीन सोच समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली सहितको समुन्नत राष्ट्र निर्माणका आधारमा पन्ध्रौँ आवधिक योजनाका लक्षहरू तय गरिएको छ। उल्लिखित नीति कार्यान्वयन गरी लक्ष प्राप्त गर्नका लागि शिक्षा पद्धति र शिक्षामा गरिने लगानीको स्वरूपमा आवश्यक सुधार गर्नु पर्ने हुन्छ।

१.२.३ शिक्षाको संरचना:

नेपालको विद्यालय क्षेत्रअन्तर्गत एक बर्षको प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा चार वर्षका बालबालिका सहभागी हुन्छन् भने ५–१२ वर्ष उमेर समूहका लागि ८ वर्षको निःशुल्क तथा अनिवार्य आधारभूत शिक्षा र १३–१६ वर्ष उमेर समूहका लागि ४ वर्षको निःशुल्क माध्यमिक शिक्षा प्रदान गर्ने दायित्व सरकारको रहेको छ तापनि शुल्क तिरेर पढ्ने निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित र सरकारको लगानीमा सञ्चालित शुल्क तिर्न नपर्ने गरी दुवै प्रकारका विद्यालयहरू सञ्चालन भइरहेका छन्। यस खण्डमा मुलुकको संक्षिप्त शैक्षिक सन्दर्भअन्तर्गत नीतिगत प्रबन्ध, उल्लेख्य उपलब्धि तथा अन्तर, विद्यालय क्षेत्र विकास योजनाका कार्यक्रम तथा उपलब्धिहरू र दिगो विकास लक्षहरूको सन्दर्भ उल्लेख गरिएको छ।

१.२.४ बिद्यालय सङ्ख्या

बिद्यालयको प्रकार	सन्चालित कक्षा अनुसारको सङ्ख्या													तहगत सङ्ख्या						जम्मा इकाई	इकाईगत सङ्ख्या			
	ECED	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१-५	६-८	१-८	९-१०	११-१२	९-१२		१-५	६-८	९-१०	११-१२
सबै प्रकारका बिद्यालयमा कक्षागत र तहगत सङ्ख्या	20	0	2	3	2	14	1	0	1	2	3	0	2	21	2	23	5	2	7	30	21	2	5	2
सामुदायिक बिद्यालयमा कक्षागत र तहगत सङ्ख्या	15	0	0	2	1	6	1	0	1	2	१	0	2	9	2	११	3	2	5	16	9	2	3	2
समुदायिक शुन्य दरबन्दी भएका बिद्यालय	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	०	0	0	0	0	0	0	0	0
सामुदयिक बिशेष बिद्यालय	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	०	0	0	0	0	0	0	0	0
सामुदयिक धार्मिक बिद्यालयको सङ्ख्या	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	१	0	0	0	1	1	0	0	0
घुम्ती बिद्यालयहरुको सङ्ख्या	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	०	0	0	0	0	0	0	0	0
समाहित शिक्षा सहितका बिद्यालयहरुको सङ्ख्या	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	०	0	0	0	0	0	0	0	0
आवासिय सुबिधा सहितका बिद्यालयहरु							0	0	0	0	0	0	0	0	0	०	0	0	0	0	0	0	0	0
प्राबिधिक धार सहितका सामुदयिक बिद्यालय										0	0	0	1	0	0	०	0	1	1	1	0	0	0	1

(कक्षा ९-१२)																								
नमूना बिद्यालय कार्यक्रम सहितका बिद्यालयहरु										**0**	**0**	**0**	**1**	**0**	**0**	०	**0**	**1**	**1**	**1**	**0**	**0**	**0**	**1**
कक्षा ११-१२ मा बिज्ञान बिषय सहितका बिद्यालयहरु (सबै प्रकारका)	0											**0**	0	**0**	**0**	०	**0**	**1**	**1**	**1**	**0**	**0**	**0**	**1**
कक्षा ११-१२ मा बिज्ञान बिषय सहितका सामुदयिक बिद्यालयहरु	0											**0**	**1**	**0**	**0**	०	**0**	**1**	**1**	**1**	**0**	**0**	**0**	**1**
खुल्ला बिद्यालय सङ्ख्या	0						**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	०	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**
सामुदायिक सिकाई केन्द्रहरुको सङ्ख्या	0	0														०					**0**	**0**	**0**	**0**
अनौपचारिक बैकल्पिक र प्रौढ बिद्यालय	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	०	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**	**0**

१.२.४.१ उच्च शिक्षा र विकास (प्राबिधिक र व्यवसायिक शिक्षा समेत)- १ विद्यालय

१.२.४.२ बिभिन्न तालिम, पुस्तकालय, अनौपचारिक शिक्षा र अन्य सँस्था र तिनको उपलब्धि प्रभाव-

यस स्थानीय तहमा शिक्षक पेशागत विकास का लागि स्थानीय तहले विषयगत विभिन्न किसिमका तालिमहरु बेलालेबामा संचालन गरेको छ साथै अन्य संघ संस्थाहरुले पनि तालिम संचालन गरको छ । तालिम पश्चात शिक्षकले विद्यालयमा छलफल तथा कक्षाकोठामा समेत प्रयोग गरेइरहेका छन् ।

१.२.४ बिद्यार्थी सङ्ख्या र भर्ना प्रवृत्ती

क) पालिकाको सेवा क्षेत्र र भर्ना प्रवृत्ती

2) बिद्यार्थी बिबरण (Stusents details)	लिङ्ग	सबै प्रकारका बिद्यालयमा कक्षागत र तहगत जम्मा बिद्यार्थी सङ्ख्या	सामुदायिक बिद्यालयमा कक्षागत र तहगत जम्मा बिद्यार्थी सङ्ख्या	सबै प्रकारका बिद्यालयमा कक्षागत र तहगत दलित बिद्यार्थी सङ्ख्या	सामुदायिक बिद्यालयमा कक्षागत र तहगत दलित बिद्यार्थी सङ्ख्या	सबै प्रकारका बिद्यालयमा कक्षागत र तहगत अपाङ्गता भएका बिद्यार्थी सङ्ख्या	सामुदायिक बिद्यालयमा कक्षागत र तहगत अपाङ्गता भएका बिद्यार्थी सङ्ख्या	सबै प्रकारका बिद्यालयमा कक्षागत र तहगत तोकिएका २२ जनजाती बिद्यार्थी सङ्ख्या	सामुदायिक बिद्यालयमा कक्षागत र तहगत तोकिएका २२ जनजाती बिद्यार्थी सङ्ख्या
बाल विकास	छात्रा	३४०	२३७	१२३	१०४	०	०	३०	२३
	छात्रा	५८१	३४७	१९७	१३३	०	०	५९	४६
	जम्मा	९२१	५८४	३२०	२३७	०	०	८९	६९
कक्षा-१	छात्रा	४०८	३०२	१२५	९५	१	१	६३	५२
	छात्रा	५४७	३८०	१६५	११३	२	२	६०	४७
	जम्मा	९५५	६८२	२९०	२०८	३	३	१२३	९९
कक्षा-२	छात्रा	२७८	२४७	९५	८९	१	१	३५	३१
	छात्रा	३२०	२६१	९६	८६	०	०	४३	३४
	जम्मा	५९८	५०८	१९१	१७५	१	१	७८	६५
कक्षा-३	छात्रा	२९३	२६३	७५	७१	४	४	६२	६०
	छात्रा	३६७	२८७	१०७	८५	०	०	६०	५५

	जम्मा	६६०	५५०	१८२	१५६	४	४	१२२	११५
कक्षा-४	छात्रा	२६७	२४०	१०१	९०	०	०	३४	३४
	छात्रा	२५५	२०९	७६	६२	०	०	३०	२७
	जम्मा	५२२	४४९	१७७	१५२	०	०	६४	६१
कक्षा-५	छात्रा	३१०	२६९	१११	१०१	०	०	४४	४४
	छात्रा	३३३	२४८	१०४	७६	०	०	३८	३५
	जम्मा	६४३	५१७	२१५	१७७	०	०	८२	७९
कक्षा-६	छात्रा	२५८	२४९	७३	७२	०	०	४८	४८
	छात्रा	२३२	२१५	७४	६६	०	०	३६	३४
	जम्मा	४९०	४६४	१४७	१३८	०	०	८४	८२
कक्षा-७	छात्रा	२४३	२४३	७९	७९	४	४	४३	४३
	छात्रा	१९३	१९३	६५	६५	०	०	३२	३२
	जम्मा	४३६	४३६	१४४	१४४	४	४	७५	७५
कक्षा-८	छात्रा	२१७	२१७	६१	६१	०	०	३९	३९
	छात्रा	१७३	१७३	५८	५८	०	०	२२	२२
	जम्मा	३९०	३९०	११९	११९	०	०	६१	६१
कक्षा-९	छात्रा	१६०	१६०	३६	३६	०	०	२९	२९
	छात्रा	१९८	१९८	४२	४२	१	१	३३	३३
	जम्मा	३५८	३५८	७८	७८	१	१	६२	६२
कक्षा-१०	छात्रा	१५४	१५४	३०	३०	०	०	१८	१८
	छात्रा	१२७	१२७	३०	३०	०	०	२२	२२

	जम्मा	२८१	२८१	६०	६०	०	०	४०	४०
कक्षा-११	छात्रा	६	६	२	२	०	०	०	०
	छात्रा	३	३	१	१	०	०	१	१
	जम्मा	९	९	३	३	०	०	१	१
कक्षा-१२	छात्रा	८	८	०	०	०	०	०	०
	छात्रा	५	५	०	०	०	०	०	०
	जम्मा	१३	१३	०	०	०	०	०	०
आधारभूत तह (१-५)	छात्रा	१५५६	१३२१	५०७	४४६	६	६	२३८	२२१
	छात्रा	१८२२	१३८५	५४८	४२२	२	२	२३१	१९८
	जम्मा	३३७८	२७०६	१०५५	८६८	८	८	४६९	४१९
आधारभूत तह (६-८)	छात्रा	७१८	७०९	२१३	२१२	४	४	१३०	१३०
	छात्रा	५९८	५८१	१९७	१८९	०	०	९०	८८
	जम्मा	१३१६	१२९०	४१०	४०१	४	४	२२०	२१८
माध्यमिक तह (९-१०)	छात्रा	३१४	३१४	६६	६६	०	०	४७	४७
	छात्रा	३२५	३२५	७२	७२	१	१	५५	५५
	जम्मा	६३९	६३९	१३८	१३८	१	१	१०२	१०२
माध्यमिक तह (११-१२)	छात्रा	१४	१४	२	२	०	०	०	०
	छात्रा	८	८	१	१	०	०	१	१
	जम्मा	२२	२२	३	३	०	०	१	१
आधारभूत तह (१-८)	छात्रा	२२७४	२०३०	७२०	६५८	१०	१०	३६८	३५१
	छात्रा	२४२०	१९६६	७४५	६११	२	२	३२१	२८६

	जम्मा	४६९४	३९९६	१४६५	१२६९	१२	१२	६८९	६३७
माध्यमिक तह (९-१२)	छात्रा	३२८	३२८	६८	६८	०	०	४७	४७
	छात्रा	३३३	३३३	७३	७३	१	१	५६	५६
	जम्मा	६६१	६६१	१४१	१४१	१	१	१०३	१०३

Source: SESP Toolkit

क.१) यस पालिकाको सेवा क्षेत्रबाहेक अन्य पालिकाका बालबालिकाहरु भर्ना भै अध्ययनरत र यस पालिकाको सेवा क्षेत्रबाट अन्य पालिकाका बिद्यालयहरुमा भर्ना भै अध्ययनरत कक्षागत र तहगत बिद्यार्थी

ख) कक्षा गत र तहगत जम्मा विद्यार्थी

ख) कक्षा गत र तहगत दलित, जनजाती, बिशेष जातजाती (२२ जनजाती र पालिकाबाट पहिचाहन भएका अन्य जातजाती), बिशेषत क्षमता भएका (बिभिन्न अपाङ्गता भएका) जम्मा विद्यार्थी

ख.१) संस्थागत बिद्यालयहरूको शिक्षा बिकासमा योगदान

ग) समुदायिक बिद्यालयमा कक्षा गत र तहगत जम्मा विद्यार्थी

घ) समुदायिक बिद्यालयका प्रकार अनुसार कक्षा गत र तहगत जम्मा विद्यार्थी

ङ) सामुदायिक बिद्यालयमा कक्षा गत र तहगत दलित, जनजाती, बिशेष जातजाती (२२ जनजाती र पालिकाबाट पहिचाहन भएका अन्य जातजाती), बिशेषत क्षमता भएका (बिभिन्न अपाङ्गता भएका) जम्मा विद्यार्थी

च) प्राबिधिकधारका बिद्यार्थीको सङ्ख्या र प्रबृत्ति

छ) खुल्ला बिद्यालय, अनौपचारिक/प्रौढ/बैकल्पिक बिद्यालयका बिद्यार्थीको सङ्ख्या र प्रबृत्ति साथै र निरन्तर शिक्षाको अवस्था

ज) तोकिएका शैक्षिक सूचकहरुमा हालको प्रगती र बिगत ५ बर्षको प्रबित्ति साथै विश्लेषण

१.२.५ शिक्षक सङ्ख्या र प्रबित्ति

तह	सामुदायिक बिद्यालयमा स्वीकृत र राहत दरबन्दीका शिक्षक सङ्ख्या						सामुदायिक बिद्यालयका सबै प्रकारका शिक्षक सङ्ख्या (पालिका र निजी श्रोतबाट नियुक्त शिक्षक समेत्)					सबै प्रकारका बिद्यालयको शिक्षक सङ्ख्या (संस्थागतको समेत्)			
	दरबन्दी	राहत	जम्मा	महिला	महिला %	बिद्यार्थी शिक्षक अनुपात	जम्मा	महिला	पुरुष	पालिकाको स्रोतबाट नियुक्त सङ्ख्या	महिला %	जम्मा	महिला	पुरुष	महिला %
पूर्व प्र.बि./बा.बि.के.	२५			२५											
आधारभूत (१-५)	४४	१२		१४				२	१०	१२					
आधारभूत (६-८)	५	४													
माध्यमिक (९-१०)	६	१													
माध्यमिक (११-१२)		२													
उच्च शिक्षा															

१.२.५.१ विद्यार्थी शिक्षक अनुपात अन्य सूचकहरुको अवस्था र प्रबित्ति विश्लेषण

१.२.५ उल्लेख्य उपलब्धि तथा अन्तर (Gaps)

यस बलान बिहुल गाउँपालिकामा विगत केही दशकमा भएको शिक्षाको विस्तार उल्लेख्य रहेको छ। विद्यालय तथा विद्यार्थी सङ्ख्यामा भएको वृद्धि, कुल र खुद भर्ना दरमा भएको वृद्धि र साक्षरता दरमा भएको उल्लेख्य सुधारले शिक्षामा भएको विस्तारलाई पुष्टि गर्दछन्। शै.स. २०८२ को तथ्याङ्कअनुसार प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा कुल र खुद भर्ना दर क्रमशः ७१.४६ र ५१.९१ प्रतिशत पुगेको छ भने आधारभूत शिक्षा (कक्षा १–५) मा यो प्रतिशत क्रमशः ११४.३६ र ८३.९१ रहेको छ। त्यसै गरी आधारभूत शिक्षा (कक्षा १–८) कुल र खुद भर्ना दर क्रमशः १३२.०९ र १०० प्रतिशत रहेको छ। अर्कोतिर कक्षा १–५ मा औसत कक्षा दोहऱ्याउने दर १०.१८ प्रतिशतको हाराहारीमा र कक्षा छाड्ने दर १.१३ प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको छ। कक्षा ८ सम्मको टिकाउ दर ९२.९१ प्रतिशत मात्र रहेको देखिन्छ। यसरी भर्ना भएकामध्ये करिब १५ प्रतिशत बालबालिकाहरू कक्षा ८ सम्म पनि नपुगेका र करिब ५ प्रतिशत उमेर समूह ५–१२ वर्षका बालबालिकाहरू विद्यालय बाहिर रहेका हुनाले यी दुवै समूहका बालबालिकालाई कक्षा ८ सम्म टिकाउनु जरुरी छ। माध्यमिक तह (कक्षा ९–१२) मा भने कुल र खुद भर्ना दर क्रमशः ४३.८७ र २८.५० प्रतिशत मात्र रही माध्यमिक शिक्षा उमेरको ठूलो जनसङ्ख्या (४५ प्रतिशत) माध्यमिक तहको शिक्षाभन्दा बाहिर रहेको छ।

विद्यालय शिक्षामा सरकारको प्रत्यक्ष लगानी नभई अभिभावकबाट शुल्क लिएर सञ्चालन भएका नाफामूलक र गैरनाफामूलक गरी दुई प्रकारका संस्थागत (निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित) विद्यालयको उपस्थिति पनि उल्लेख्य छ। शै.स. २०८० को तथ्याङ्कअनुसार प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा कुल विद्यार्थी सङ्ख्याको २८% निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित विद्यालयमा भर्ना भएका छन्। विद्यालयहरूको सङ्ख्याका आधारमा १९% मात्र निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित छन्। यसका हुनाका दुई कारण छन्। पहिलो, निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित विद्यालयहरूले २ देखि ४ वर्षका कक्षाहरू चलाएका छन् भने धेरैजसो सामुदायिकले १ वर्षका कक्षा चलाएका छन्। दोस्रो, निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित अधिकांश प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा केन्द्रहरू तुलनात्मक रूपमा घना बस्ती भएका क्षेत्रमा रहेका छन्।

आधारभूत तहमा लैङ्गिक समता सूचक ०.९२ पुगेको छ भने माध्यमिक तहमा सूचक समतामा पुगेको देखिन्छ। त्यसै गरी दलित विद्यार्थीहरूको भर्ना दरमा पनि पर्याप्त सुधार भई प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा, आधारभूत तह (कक्षा १–५) र आधारभूत तह (कक्षा १–८) मा कुल भर्नामध्ये क्रमशः २.९९, १.२८ र ० प्रतिशत दलित विद्यार्थी भर्ना भएका छन्। विभिन्न किसिमका अपाङ्गता भएका सबै बालबालिकालाई समावेशी वातावरण सिर्जना तथा आवश्यकता अनुसारको प्रबन्धसहिको सहभागिता र सिकाइका लागि समग्र विद्यालय पद्धतिको क्षमता विकास तथा अपाङ्गता मैत्री सिकाइ वातावरण निर्माणमा थप प्रयास आवश्यक छ।

विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिका आधारमा गुणस्तरलाई हेर्दा शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्रद्वारा कक्षा ३, ५ र ८ मा गरिएका परीक्षणले समग्रमा कमजोर उपलब्धि देखाएका छन् भने सोही केन्द्रद्वारा गरिएका माध्यमिक विद्यालयका

कार्यसम्पादन परीक्षणहरूले अधिकांश विद्यालयको व्यस्थापकीय क्षमता, विद्यालयको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण, शिक्षक तयारी, कक्षाकोठाको शिक्षण सिकाइ तथा विद्यार्थीको समग्र सिकाइ उपलब्धि कमजोर रहेको देखाएका छन्।

यसरी विद्यालय तथा विद्यार्थी भर्नामा वृद्धि तथा समताका सूचकहरूमा सुधार आए पनि सबै बालबालिकालाई विद्यालयमा ल्याई गुणस्तरीय सिकाइसहित विद्यालय तह पुरा गराउन थप प्रयास तथा सुधार आवश्यक छ। यसका लागि समग्र विद्यालय पद्धतिलाई बालमैत्री र गुणस्तर उन्मुख बनाउन विद्यालयमा पूर्वाधारसिहतको सिकाइ वातावरण निर्माण, शिक्षकको क्षमता तथा उत्प्रेरणामा सुधार र निरन्तर सहयोग पद्धतिको विकास आवश्यक हुन्छ। त्यसै गरी विद्यार्थीलाई सिकाइका लागि उत्प्रेरित गर्न उनीहरूको कुशलताप्रति चासो बढाउन विद्यालयमा आधारित स्वास्थ्य, पोषण र सरसफाइ तथा स्वच्छतासम्बन्धी सेवा तथा शिक्षालाई विद्यालयमा आवद्ध गरी व्यवस्थित गर्नु पनि उत्तिकै आवश्यक छ ।

१.३.३ शिक्षा क्षेत्रको योजना

नेपालको संविधान र संघीय संरचनाअनुरूप शिक्षाका योजना तथा कार्यक्रमहरू विकास गर्ने क्रममा तयार गरिएको चालु विद्यालय क्षेत्र विकास योजना (SSDP) को ५वर्षे (वि.सं. २०७३-२०७८) समयावधि आगामी २०७८ साल असार मसान्तमा समाप्त हुँदैछ। यस योजनाले राष्ट्रको सामाजिक तथा आर्थिक रूपान्तरणका लागि आवश्यक स्वावलम्बी, प्रतिस्पर्धी, प्रवर्तनात्मक र मूल्य उन्मुख नागरिकको विकासमा योगदान पुऱ्याउने दूरदृष्टि राखेको थियो। मुलुकको भावी संघीय स्वरूपलाई दृष्टिगत गर्दै समाजका विविधतापूर्ण परिवेश तथा आवश्यकतालाई आत्मसात् गरी सबै नागरिकलाई उत्पादनशील जीवन यापन गर्न चाहिने कार्यमूलक साक्षरता, गणितीय सिप, ज्ञान तथा आधारभूत जीवनोपयोगी सिपको विकासका अवसर प्राप्त गर्न सहजीकरण गर्दै जनशक्तिको क्षमता विकासका प्रयासमार्फत् मुलुकको सामाजिक तथा आर्थिक विकासमा योगदान दिई विद्यमान असमानता घटाउने उद्देश्यका साथ कार्यक्रमहरूका कार्यान्वयन भरहेका छन्। विद्यालय क्षेत्र विकास योजनामा लक्षित नतिजामार्फत् विद्यालय शिक्षामा समता, गुणस्तर, सक्षमता, सुशासन तथा व्यवस्थापन र उत्थानशीलताका आधारमा योजनाका समग्र कार्यक्रमहरू निर्देशित थिए। यस योजनाको कार्यान्वयन हुदाँहुदै नेपालको शासकीय स्वरूप केन्द्रीय शासन प्रणालीबाट संघीय प्रणालीअनुरुप तीन तहको सरकारमार्फत् सञ्चालन हुने संक्रमणकालीन अवस्था सुरू भयो। आधारभूत तथा माध्यमिक शिक्षाको व्यवस्थापनसम्बन्धी मुख्य दायित्व स्थानीय सरकारको हुने भए पछि यसको कार्यान्वयन संरचना, स्वरूप तथा प्रतिवेदन प्रणालीमा परिवर्तनसहित थप सबल बनाउनु पर्ने आवश्यकता रहेको छ।

कार्यक्रमको पहिलो चरणको कार्यान्वयनमा हुँदा सम्ममा आधारभूत तहमा विद्यार्थीहरूको पहुँच र भर्ना दरमा उल्लेख्य वृद्धि भएको थियो । कक्षा ८ मा विद्यार्थी टिक्ने र उत्तीर्ण हुने दर पनि बढ्यो । औपचारिक तथा अनौपचारिक शिक्षाको विस्तारबाट विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाहरूको शिक्षामा उल्लेख्य सङ्ख्यामा सहभागिता बढ्यो।कक्षा १० र कक्षा १२ मा विद्यार्थी टिकाउ दरमा निरन्तर प्रगति देखिए तापनि अपेक्षित लक्ष्य भने प्राप्त हुन सकेन।

विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रम कार्यान्वयनको सन्दर्भमा गुणस्तर सुधारका लागि विपद् व्यवस्थापन गुरू योजना, वृहत् समावेशी गुरू योजना, सिकाइकालागि न्यूनतम अवस्था सिर्जना लगायतका मापदण्ड विकास तथा नीतिगत सुधारहरू भए । यसका साथै विभिन्न क्षेत्रमा विज्ञहरूको परिचालनसमेत गरी पाठ्यक्रम प्रारूप परिमार्जन, शिक्षक पेसागत विकास सामग्री र तालिम सामग्री विकासजस्ता कार्यहरू सम्पन्न भए । तर विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धि अपेक्षित रूपमा बढ्न सकेन ।

विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमको उद्देश्य, क्रियाकलापहरू र कार्यान्वयनको सन्दर्भमा गुणस्तरीय शिक्षाका लागि गर्नु पर्ने शैक्षिक सुधारका कार्यक्रमहरूको सम्बन्धमा स्थानीय सरकार, शिक्षक तथा अभिभावकहरूको क्षमता विकासको आवश्यकता देखियो । लक्षित प्रमुख नतिजा सूचकका ढाँचा अनुसार गर्नु पर्ने सुधारका लागि विभिन्न तहमा आवश्यक प्रणालीहरू पर्याप्त मात्रामा व्यवस्थित गर्नु पर्ने देखिएको छ । संघीय व्यवस्थाको कार्यान्वयनको संक्रमणकालीन अवस्थाले विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमको कार्यन्वयनमा समेत कुनै न कुनै रूपमा प्रभाव पार्‍यो । कार्यान्वयनसम्बन्धी प्रतिवेदनको प्रभावकारी प्रणालीको खाँचो महुसस भयो । तीन तहको सरकारबिचको आपसी जिम्मेवारीको थप स्पष्टतासहित स्रोत केन्द्रहरूको विघटनपछि वैकल्पिक शिक्षक सहायता प्रणालीको आावश्यकता देखिएको छ ।

१.३.४ दिगो विकास लक्षहरू

विद्यालय क्षेत्र विकास योजनाको कार्यान्वयन सँगै १५ वर्षे सहश्राब्दि विकास लक्षहरूको कार्यान्वयन पश्चात् प्राप्त उपलब्धिका आधारमा सन् २०३० सम्मको दिगो विकासका लक्ष्य प्राप्त गर्ने विषयमा नेपालले पनि प्रतिबद्धता जनाएको छ । फलस्वरूप नेपाल सरकारले दिगो विकास लक्ष ४: नेपाल राष्ट्रिय कार्यढाँचा निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ । नेपाल सरकारले सन् २०१५ मे को इन्चोन र सेम्टेम्बरको संयुक्त राष्ट्र सङ्घको साधारण सभाको बैठकबाट पारित दिगो विकास लक्ष्यहरूमध्ये लक्ष्य ४ ×सबैका लागि समावेशी र समतामूलक गुणस्तरीय शिक्षाको सुनिश्चितता तथा आजीवन सिकाइका अवसरहरूमा प्रोत्साहित गर्ने" पुरा गर्न नेपालले राष्ट्रिय कार्यढाँचा स्वीकृत गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको छ ।

नेपालको राष्ट्रिय कार्यढाँचाले नेपाल सरकारको दीर्घकालीन दूरदृष्टिलाई अनुसरण तथा शिक्षालाई मौलिक मानव अधिकारका रूपमा ग्रहण गरी राज्यको उत्तरदायित्व भित्र समेटेको छ । त्यस्तै नेपाल सरकारले वि.सं. २१०० सम्ममा नेपाललाई समुन्नत राष्ट्रको स्तरमा पुर्‍याउने दीर्घकालीन राष्ट्रिय लक्ष्यलाई समेत आत्मसात गरी दिगो विकास, समावेशिता तथा गुणस्तरीयताको मर्मअनुरूप आवश्यक पर्ने सिकाइको स्तर हासिल गर्ने कार्यमा कोही पनि नागरिक पछाडि पर्न हुँदैन भन्ने मान्यतामा कार्यढाँचाका उद्देश्य तथा लक्ष्यहरू किटान भएका छन् ।

प्रस्तुत कार्यढाँचाले राष्ट्रिय योजना आयोगले तयार गरेको १५ वर्षे दिगो विकास लक्ष, स्थिति र मार्गदर्शनका आधारमा नेपाल सरकारको नीति, योजना तथा कार्यक्रमहरूमा लिङ्ग, सामाजिक र भाषिक विविधता, अपाङ्गता, गरिबी आदिसमेतलाई दृष्टिगत गरी समावेशिता र समताका सिद्धान्त तथा मूल्यको एकीकरण गर्ने गरी सन् २०१५ लाई आधार रेखा मानी सन् २०१९, सन् २०२२, सन् २०२५ र सन् २०३० मा प्राप्त हुने उपलब्धिहरूको परिमाणात्मक गन्तव्य तथा लक्ष्यहरू किटान गरेको छ । दिगो विकासको लक्ष्य ४ का लागि नेपालको राष्ट्रिय

कार्यढाँचाले सबै स्थानीय तथा प्रदेश सरकारहरूले निर्धारित सूचकका आधारमा आ-आफ्ना कार्यक्रमको प्रगतिको समीक्षा गरी पृष्ठपोषणसहित पठाइएको विवरणलाई संघीय सरकारले राष्ट्रिय प्रतिवेदनमा समावेश गर्ने व्यवस्था गरेकोछ । राष्ट्रिय योजना आयोगले निर्धारण गरेका अनुगमनका सूचकहरूसँग आबद्ध हुने गरी शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले राष्ट्रिय प्रतिवेदन तयार गर्ने व्यवस्थासहित सो प्रतिवेदन तथा मन्त्रालयस्तरीय विकास समस्या समाधान समिति तथा राष्ट्रिय विकास समस्या समाधान समिति जस्ता अनुगमनका उच्चस्तरीय संयन्त्रको बैठकमा प्रगति समीक्षा हुने व्यवस्था गरेको छ ।

दिगो विकास लक्ष्य ४ ले दिगो विकास लक्ष्यहरूको प्रगतिको समीक्षा गर्ने सिलसिलामा सबै मुलकहरूले स्वयम्सेवी रूपमा राष्ट्रिय र स्थानीय तहका योजनाहरूको आवधिक समीक्षा गर्न सकिने प्रावधान राखेको छ । यस सन्दर्भमा नेपालले दिगो विकास लक्ष्य कार्यान्वयन अवधिभित्र कम्तीमा ३ पटक स्वयम्सेवी राष्ट्रिय समीक्षा गर्ने योजना बनाएको छ । यो समीक्षा राष्ट्रिय योजना आयोगको संयोजनमा गरिने व्यवस्थाअनुसार आयोगले सन् २०२० को जुन महिनामा पहिलो स्वयम्सेवी राष्ट्रिय समीक्षा गरेको थियो । यस समीक्षाले द्रुत गतिमा भइरहेको पूर्वाधार विकासले शिक्षामा पहुँच बढाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको उल्लेख गरेको छ । समीक्षामा शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणालीलाई प्रदेश र स्थानीय तहसँग समन्वय हुने गरी थप सवलीकरण गरी खण्डीकृत तथ्याङ्क तथा सूचनाहरू प्रविष्ठि गर्नु पर्ने सुझाव प्रस्तुत भएको छ । सो समीक्षामा अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा ऐन, २०७५ को कार्यान्वयनले गरिब, सीमान्तकृत र आर्थिक रूपमा पछाडि परेका समदायका बालबालिकाहरूको विद्यालय शिक्षामा पहुँच अपेक्षाकृत रूपमा बढेको विश्लेषण गरिएको छ । सो समीक्षामा प्रस्तुत भएअनुसार प्राथमिक शिक्षाको खुद भर्ना दर तथा तह पुरा गर्ने दर र समग्र विद्यालय शिक्षामा लैङ्गिक सूचकमा सुधार आएको जस्ता सकारात्मक प्रगति देखिए तापनि सिकाइ उपलब्धिमा अपेक्षाकृत रूपमा सुधार हुन नसकेको पक्षलाई इङ्गित गरेको छ । उक्त समीक्षाले साक्षरताको राष्ट्रिय अभियानअन्तर्गत झण्डै एकतिहाइ जिल्लालाई साक्षर बनाउन तथा दिवा खाजा र छात्रवृत्तिको थप कार्यक्रमका लागि आवश्यक हुने स्रोतको आकलनसमेत गरेको छ ।

१ ४.पालिकाको शिक्षा क्षेत्रका मुख्य चुनौतीहरू

उल्लिखित सन्दर्भ तथा विद्यालय शिक्षाका उपलब्धि र अन्तरका आधारमा विद्यालय क्षेत्रको शिक्षामा देखिएका प्रमुख चुनौतीहरू निम्नअनुसार पहिचान गरिएको छः

१. सबै बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवसर सुनिश्चत गर्न प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्र/कक्षाको समायोजन तथा पुनर्वितरण गरी मापदण्डअनुसार सञ्चालन;
२. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा चार वर्षका बालबालिकाहरूका लक्ष्यित गरी सञ्चालन गरिने कार्यक्रम भए पनि चारवर्ष भन्दा कम उमेरका बालबालिकाहरू पनि सहभागी हुनु;
३. नक्साङ्कनका आधारमा विद्यालयको स्थापना, समायोजन तथा पुनर्वितरण गरी सबै विद्यालय शिक्षामा बालबालिकाको पहुँच र सहभागिताको सुनिश्चितता;
४. सबै विद्यालयको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरणमा सुधार ल्याई विद्यालयलाई बालमैत्री बनाउने;

५. आधारभूत तहको शिक्षालाई अनिवार्य तथा निःशुल्क र माध्यमिक तहको शिक्षालाई निःशुल्क गरी गुणस्तरीय सिकाइ सुनिश्चित गर्न आवश्यक स्रोत व्यवस्था र संरचना तथा क्षमता विकास;

६. विद्यालय शिक्षाको पहुँच, सहभागिता र उपलब्धिमा प्रदेशगत, सामाजिक–सांस्कृतिक परिवेश, आर्थिक अवस्था लगायतमा आधारित भिन्नताहरू कामय रहनु;

७. व्यवहारकुशल सिपहरूलाई विद्यालय शिक्षाको प्रारम्भिक कक्षादेखि माध्यमिक तहसम्म नै एकीकृत गर्ने र सिकाइलाई दैनिक जीवनसँग आबद्ध गर्न पाठ्यक्रम तथा सिकाइ क्रियाकलापमा सुधार गरी विद्यालय शिक्षाको सान्दर्भिकता बढाउने;

८. पाठ्यक्रम तथा पाठ्यसामग्रीलाई सान्दर्भिक बनाउने, शिक्षक विकास तथा तयारीलाई प्रभावकारी बनाउने, शिक्षक सहायता प्रणालीको व्यवस्था र शिक्षण सिकाइ तथा मूल्याङ्कन पद्धतिमा सुधार गरी विद्यालय शिक्षाको सान्दर्भिकता, गुणस्तर र शिक्षा पद्धतिको कार्यकुशलता वृद्धि;

९. माध्यमिक तहमा व्यावसायिक तथा प्राविधिक शिक्षाका लागि उपयुक्त संरचना तथा कार्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन;

१०. सूचना तथा सञ्चार लगायतका प्रविधिमा शिक्षक तथा विद्यार्थीको पहुँच विस्तार र सिकाइमा प्रभावकारी ढङ्गले प्रयोग;

११. विद्यालय शिक्षालाई प्रकोप, संकट तथा महामारीलगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील बनाउने;

१२. बालबालिकाको पोषणको अवस्था तथा स्वास्थ्यमासुधार गर्न दिवा खाजालगायत सरसफाइ तथा स्वच्छता, आधारभूत स्वास्थ्य तथा पोषण सेवा तथा शिक्षा विद्यालयमार्फत् प्रदान;

१३. छात्रवृत्ति तथा अन्य सहायता प्रणालीलाई गरिब, सुविधाविहिन, कठिन परिस्थितिमा रहेका र अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूलाई विद्यालयमा भर्ना हुन, निरन्तरता दिन र सिकाइमा सहभागी भई उपलब्धि सुधारमा सहयोग हुने गरी व्यवस्थापन गर्ने;

१४. विद्यालयलाई भय, विभेद र दुर्व्यवहारमुक्त बनाई विविधताअनुकूल, समावेशी र समतामूलक बनाउने;

१५. साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइको अवसरमा वृद्धि गर्ने र विद्यालयमा नियमित उपस्थित भई शिक्षा निरन्तर गर्न नसक्ने तथा बढी उमेर भएका व्यक्तिका लागि वैकल्पिक सिकाइको प्रबन्ध गर्ने;

१६. संघीय संरचनाबमोजिम सरकारका सबै तह र निकायमा शिक्षाको शासकीय प्रबन्धलाई थप सुदृढ बनाउदै नतिजामुखी व्यवस्थापन तथा सुशासन प्रवर्द्धन गर्न संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारबिच समन्वयात्मक कार्यढाँचा र उत्तरदायित्व प्रणालीलाई प्रभावकारी र सुदृढ गर्ने;

१७. सार्वजनिक विद्यालयको सिकाइप्रति अभिभावकको आकर्षण तथा विश्वास कायम गर्ने।

१.५ पालिकाको शिक्षा क्षेत्रको विकासकालागि मुख्य अवसरहरू

उल्लिखित चुनौतीहरू समाधान गरी विद्यालय शिक्षाको विकासका लागि सहयोगी हुने निम्नलिखित अवसरहरू उलपब्ध हुनेछन्ः

१. विगत केही दशकदेखि विद्यालय शिक्षाको पहुँच, गुणस्तर र समता विकासका लागि सञ्चालन भएका कार्यक्रमहरूले विकास गरेका संरचना तथा क्षमता पूर्वधारका रूपमा रहन सक्ने;

२. आधारभूत तहमा निःशुल्क तथा अनिवार्य र माध्यमिक तहमा निःशुल्क शिक्षाका लागि संवैधानिक, कानुनी तथा नीतिगत आधार तयार भएको ;

३. दिगो विकास लक्ष प्राप्तिका लागि बहुपक्षीय तथा द्विपक्षीय सहकार्य तथा सहयोगको प्रतिबद्धता रहेको ;

४. शिक्षामा सरकारको लगानी वृद्धिका लागि राजनीतिक रूपमा सहमति देखिएको ;

५. लामो समयदेखि सरकार तथा विकास साझेदारहरूबिच सहयोग परिचालन र कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि शिक्षा क्षेत्रको क्षेत्रगत सहयोगको ढाँचाको विकास तथा कार्यन्वयन भइरहेको ;

६. संघीय संरचनामा विद्यालय शिक्षाको विकास र शासकीय तथा व्यवस्थापकीय प्रबन्धका लागि स्थानीय तहलाई जिम्मेवार बनाई तीनै तहका सरकारको सहकार्य तथा समन्वयको स्वरूप प्रारम्भ भएको र तीनै तहबाट लगानी हुन सक्ने व्यवस्था रहेको ;

७. विद्यालय शिक्षाका लागि आवश्यक केही संरचना तथा क्षमता विद्यमान रहेकोले यसमा सुधार तथा परिमार्जन मात्र गर्दा यस योजनाको कार्यन्वयनमा उपयोग गर्न सकिने ;

८. राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ विकास भई कार्यान्वयन प्रारम्भ भएको ;

९. विद्यार्थी उपलब्धिको राष्ट्रिय परीक्षण तथा विद्यालयको कार्यसम्पादन परीक्षण गर्ने पद्धति विकास भएकाले यसका नतिजाहरूले प्रमाणमा आधारित सुधारका लागि सहयोग हुन सक्ने;

१०. सार्वजनिक शिक्षाको विकास तथा गुणस्तर सुधारका लागि सहयोगी तथा सकारात्मक जनमत रहेको;

११. यस योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनबाट सार्वजनिक शिक्षाप्रतिको विश्वास तथा आकर्षणमा बढ्न सहयोग पुग्न सक्ने ।

परिच्छेद दुई: दूरदृष्टि, ध्येय, उद्देश्य, रणनीति तथा लक्ष्य/गन्तव्य

२.१ परिचय

परिच्छेद एकमा उल्लेख गरिएको राष्ट्रिय शैक्षिक परिवेशको समीक्षासहित उठान गरिएका मुख्य चुनौती तथा अवसर र सम्भावनाहरूले नेपालको विद्यालय शिक्षाको आागामी १० वर्षको मार्ग पहिचानका लागि आधार सिर्जना गरेका छन् । यही सन्दर्भलाई दृष्टिगत गरी यस विद्यालय क्षेत्र योजनाको माध्यमबाट अनिवार्य तथा नि:शुल्क आधारभूत शिक्षा, नि:शुल्क माध्यमिक शिक्षा र सर्वसुलभ साक्षरता, निरन्तर शिक्षा तथा जीवन पर्यन्त सिकाइमा नेपालले वि. सं. २०८७ (सन् २०३०) सम्ममा प्राप्त गर्ने उपलब्धिहरूलाई समेटेने गरी यस परिच्छेदमा योजनाको दूरदृष्टि (Vision), ध्येय (Mission), उद्देश्यहरू (Objectives), रणनीतिहरू (Strategies) तथा प्रमुख उपलब्धि सूचक (Key indicators) प्रस्तुत गरिएको छ ।

२.२ पालिकाको दूरदृष्टि

आर्थिक, सामाजिक, सभ्य, शिक्षित, प्रविधि र रोजगारमा सुनिश्चितता, सुखी र समृद्ध समाज रुपान्तरणमा हाम्रो प्रतिवद्धता ।

२.३ ध्येय

नवप्रवर्तक, दक्ष जनशक्ति, जीवनोपयोगी सीपयुक्त, सामाजिक मूल्य मान्यता, समता र समवेशीताप्रति सचेत नागरिक तयार गर्ने।

२.४ उद्देश्य

१. सबै बालबालिकाहरुका लागि गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवसर उपलब्ध गराउनु।
२. अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षामा पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गरी गुणस्तर वृद्धि गर्नु।
३. माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गरि सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार गर्नु।
४. सबै नागरिकका लागि जीवनपर्यन्त र निरन्तर सिकाइमा अवसर उपलब्ध गराउनु।
५. विद्यालयहरुमा सुशासन प्रवर्धन गरि सिकाइ उपलब्धि अभिवृद्धि गर्नु।
६. विद्यालयलाई भय, विभेद र दुव्र्यवहारमुक्त तथा विविधता अनुकूल बनाइ बालबालिकालाई बालमैत्री वातावरण प्रदान गर्नु।
७. आपतकालीन, संकटपूर्ण र महामारीजस्ता जोखिमपूर्ण परिस्थितिमा पनि बालबालिकाको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारलाई सुनिश्चित गर्नु।
८. विद्यालय तहको शिक्षामा समता र समावेशीताका लागि गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्नु।
९. सिर्जनशील, दक्ष, नैतिकवान, जीवनोपयोगी सीपयुक्त र सकारात्मक सोच भएको सचेत नागरिक तयार गर्नु।

२.५ रणनीति

१. सबै बालबालिकाहरुको पहुँचमा गुणस्तरीय प्रारम्भिक बाल शिक्षा पुऱ्याउन गाउँपालिका, वडा र विद्यालयले आवश्यक सुविधा सहित विद्यार्थी भर्ना अभियान चलाउने साथै नक्शाङ्कनको आधारमा सुलभ दूरीमा विद्यालय व्यवस्थापन गर्ने।

२. अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षामा पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गरि गुणस्तर वृद्धि गर्न सुशासन, प्रभावकारी नीतिगत व्यवस्था, बालमैत्री वातावरण, विद्यालयको भौतिक पूर्वाधारको विकास, अभिभावक सचेतना, शिक्षकको पेशागत दक्षताको विकास जस्ता पक्षहरुमा जोड दिने।

३. माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित गरि सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार गर्न शैक्षिक सुशासन, नीतिगत व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयन, बालमैत्री वातावरण, विद्यालयको भौतिक पूर्वाधारको विकास, अभिभावक सचेतना, शिक्षकको पेशागत दक्षताको विकास, अनुगमन, सुपरीवेक्षण, निर्देशन तथा मूल्याङ्कन जस्ता पक्षहरुमा जोड दिने।

४. सबै नागरिकका लागि जीवनपर्यन्त र निरन्तर सिकाइमा अवसर उपलब्ध गराउनको लागि सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको पूर्नवितरण र कार्यशैलीमा सुदृढीकरण गर्ने।

५. विद्यालयहरुमा सुशासन प्रवर्धन गरि सिकाइ उपलब्धि अभिवृद्धि गर्न विद्यालयहरुमा उत्तरदायित्व बोध भएका जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्ने, सुशासन प्रवर्धन मापक सूचकहरु निर्धारण गरि सुशासन प्रवर्धनको मापन गर्ने साथै निरीक्षण, अनुगमन, सुपरीवेक्षण र निर्देशन जस्ता गतिविधिलाई प्रभावकारी बनाउन जोड दिने

६. स्वतन्त्र र भयरहित सिकाइ पद्धतिका सक्षम जनशक्ति निर्माणमा जोड दिने

७. विद्यालयमा आपतकालीन, संकटपूर्ण र महामारी जस्ता जोखिमपूर्ण परिस्थितिमा पनि बालबालिकाको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारलाई सुनिश्चित गर्न वैकल्पिक विधि, माध्यम, पद्धतिको विकास गरि कार्यान्वयनमा ल्याउने।

८. विद्यालय तहको शिक्षामा समता र समावेशीताका लागि गुणस्तरीय शिक्षा सुनिश्चित गर्न निश्चित नीति नियम निर्माण गरी प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि जोड दिने।

९. सिर्जनशील, दक्ष, नैतिकवान, जीवनोपयोगी सीपयुक्त र सकारात्मक सोच भएको सचेत नागरिक तयार गर्न स्वतन्त्र सिकाइ, अतिरिक्त क्रियाकलाप, प्रयोगात्मक सिकाइ वातावरण तथा बालमैत्री शिक्षण पद्धतिको प्रयोगमा महत्व दिने।

२.६ अपेक्षित मुख्य उपलब्धि

योजनाको अन्त्य (२०३०) सम्ममा निम्नानुसारको उपलब्धि प्राप्त हुनेछः

१. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा उमेरका सबै बालबालिकाहरूलाई प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अनुभवसहित कक्षा १ मा प्रवेश गर्ने अवसर हुनेछ।

२. आधारभूत शिक्षाको उमेर समूहका सबै बालबालिकाले न्यनूनतम सिकाइ सक्षमतासहित आधारभूत तह पूरा गरेका हुनेछन्।

३. माध्यमिक विद्यालय उमेरका सबै बालबालिका विद्यालयमा भर्ना भई गुणस्तरीय माध्यमिक शिक्षा प्राप्त गरेको हुने।

४. आवश्यकतामा आधारित अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइका अवसरहरू सबैका लागि सुनिश्चित भई साक्षर, आत्मनिर्भर र सचेत सिकाइ समाज (Learning Society) निर्माणमा योगदान हुने।

५. विद्यालय शिक्षा पद्धतिमा सुशासन कायम हुनेछ र योजना तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन तथा व्यवस्थापनमा नतिजामुखी प्रणाली स्थापित भई अपेक्षित उपलव्धि हासिल हुने ।

६. विद्यालय तहको पाठ्यक्रमको सान्दर्भिकतामा वृद्धि भई विद्यालय तह पुरा गर्ने एउटा व्यक्ति दैनिक जीवनका लागि आवश्यक आधारभूत भाषिक, सामाजिक, विज्ञान र प्रविधिसम्बन्धी तथा गणितीयलगायतका सक्षमतासहित सृजनशील, सकारात्मक सोच भएको, निरन्तर सिकाइप्रति प्रतिबद्ध ,रोजगारउन्मुख हुने ।

७. सक्षम र अभिप्रेरित शिक्षकद्बारा सिकारुकेन्द्रित सिकाइ क्रियाकलापमा आधारित शिक्षण सिकाइको माध्यबाट विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि सुधार हुने ।

८. विद्यालय तहको शिक्षामा समतामूलक पहुँच र समावेशी सहभागितासहित सबैका लागि गुणस्तर सुनिश्चत हुने ।

९. विद्यालयमा अध्ययन गर्ने सबै बालबालिकाको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्थामा सुधार, मनोसामाजिक कुशलता (well-being) मा अभिवृद्धि तथा सिकाइमा सुधारसहित सुरक्षित तथा रमाइलो (joyful) सिकाइ वातावरणमा पूर्ण पहुँच तथा सहभागिता हुने .

१०. आपतकालीन तथा संकटपूर्ण परिस्थितिमा पनि बालबालिकाको सुरक्षासहित शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारलाई सुनिश्चित हुने ।

११. सबै विद्यालयमा आवश्यक सक्षमताका आाधार पुरा भई बालमैत्री तथा अपाङ्गता मैत्री भौतिक पूर्वाधार सहितको सिकाइ वातावरण तयार हुने ।

२.७ अपेक्षित मुख्य कार्य सम्पादन सूचक (परिमाणात्मक नतिजा)

यस योजनाका अपेक्षित मुख्य कार्य सम्पादन सूचक (परिमाणात्मक नतिजा) निम्नबमोजिम हुने छः

क्र.सं.	सूचक	सूचकहरुको तहको	आधार वर्ष २०८१	२०८३	२०८५	२०८७	सूचक को स्रोत	तथ्याँक को स्रोत
१.	**प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा**							
१.१	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा कूल भर्ना दर* (%)	स्थानीय	६६.८७	७५	७९	८४		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	**८६.२**	**८९.५**	**९४.**	**९९.**		
१.२	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षाको अनुभव लिई कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिका* (%)	स्थानीय	८८.२१	९१	९३	९८		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	**६८.६**	**७३.**	**८५.**	**९५.**		
२.	**आधारभूत शिक्षा (कक्षा १ - ८)**							
२.१	कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिकाको खुदप्रवेश दर (%)	स्थानीय	९६.	९८.	१००	१००		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	**९६.९**	**९७.५**	**९९.**	**१००**		
२.२	कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिकाको कूल प्रवेश दर (%)	स्थानीय	१०१.१८	१००	१००	१००		

		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	१२१.९	११५.	१०७.	१०५.		
२.३	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा खुद भर्ना दर* (%)	स्थानीय	९५.८४	९७	९८	१००		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	९७.१	९९.	९९.५	१००		
२.४	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा कूल भर्ना दर* (%)	स्थानीय	१२२.७१	११५	११०	१०५		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	११९.२	११५.				
२.५	आधारभूत तहको कक्षा ५ को खुदप्रवेश दर* (%)	स्थानीय	७५	७९	८५	९०		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	९८.३					
२.६	आधारभूत तहको कक्षा ५ को कूलप्रवेश दर* (%)	स्थानीय	११०.५	१०५	१०३	१०१		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	११३	११०	१०७	१०५.		
२.७	आधारभूत तहको कक्षा ५ सम्म टिकाउ दर* (%)	स्थानीय	७८.६५	८४	८९	९४		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	९३.					
२.८	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा ५) पूरा गर्ने दर* (%)	स्थानीय	९४.०१	९६	९८	९९		
		प्रदेश						

		राष्ट्रिय	८५.८	९३.१	९५.५	९९.५		
२.९	आधारभूत तहमा (प्राथमिक कक्षा १-५)मा भर्ना भएका ५-९ वर्ष उमेर भन्दा माथिका बालबालिका* (%)	स्थानीय	१३%					
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	२२.२	२०.	१५.	१०.		
२.१	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) कूल भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सूचाङ्क*	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	१.०६			१.०१		
२.११	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा खुद भर्ना दर* (%)	स्थानीय	९३.७५	९५	९७	९८		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	९३.४	९९.		१००		
२.१२	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा कूल भर्ना दर (%)	स्थानीय	११५.११	११०	१०३	१०२		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	११०.४					
२.१३	आधारभूत तहको कक्षा ८ सम्मको टिकाउ दर* (%)	स्थानीय	८६.६१	९१	९४	९६		
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	७९.३			९५.		
२.१४	आधारभूत तहको कक्षा १ मा भर्ना भई कक्षा ८ पूरा गर्ने दर*(%)	स्थानीय	३८.४					
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	७२.७			९५.		
२.	आधारभूत तह(कक्षा १-८) कूल भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सूचक*	स्थानीय	१.३	१.२	१.१	१		

१ ५			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	**१.०१**	**१.०१**				
२. १ ६	कक्षा ३ मा न्युनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेका (कक्षा ३ को आधारभूत वा तह २ हासिल भएका) बालबालिकाको सङ्ख्या (%)	नेपाली भाषा	स्थानीय	५६.६					
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	कार्तिक-मङ्सिरमा नयाँ नतिजा आउने भएकाले सोही बमोजिम पछि राखिने					
		गणित	स्थानीय	कार्तिक-मङ्सिरमा नयाँ नतिजा आउने भएकाले सोही बमोजिम पछि राखिने					
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय						
२. १ ७	कक्षा ५ मा न्युनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेका (कक्षा ५ को आधारभूत तह हासिल भएका) बालबालिकाको सङ्ख्या (%)	नेपाली भाषा	स्थानीय	५६					
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	४५.	५२.	६०.	७०.		
		गणित	स्थानीय	६७.५					
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	२८.३	४०.	६०.	७०.		
		अङ्ग्रेजी	स्थानीय	६७.५					
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय						
२. १ ८	कक्षा ८ मा न्युनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेका (कक्षा ८ को तह ३ हासिल भएका) बालबालिकाको सङ्ख्या (%)	नेपाली भाषा	स्थानीय	६७.५					
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	६८.५	७०	७२	७५		

		गणित	स्थानीय	४३					
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	५३.५	६०.	६५.	७०.		
		विज्ञान	स्थानीय	५८					
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	४३.८	५०.	६०.	७०.		
२.१९	विद्यालय वाहिर रहेका बालबालिका* (%)	आधारभूत (कक्षा १-५)	स्थानीय	३८ %					
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	**२.९**	**१.**	**०.५**	**०**		
		आधारभूत (कक्षा १-८)	स्थानीय	५८					
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	**६.६**		**१.**	**०**		
२.२	आधारभूत तह (कक्षा १-८) अध्यापनरत कूल शिक्षक मध्ये महिला शिक्षकको सङ्ख्या*(%)		स्थानीय	०					
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	**४३.७**	**४५.**	**५०.**	**५०.**		
३.	**माध्यमिक शिक्षा (कक्षा ९-१२)**								
३.१	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा खुद भर्ना दर* (%)		स्थानीय	८०.१६	८५	८९	९५		
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय	**४७.६**		**६५.**			
३.	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा कूल भर्ना दर* (%)		स्थानीय	**८८.३**	**९२**	**९५**	**९८**		

२		प्रदेश							
		राष्ट्रिय		७१.४			९९.		
३.३	माध्यमिक तहमा कूल भर्ना दरमा लैङ्गिक समता सूचक* (कक्षा ९-१२)	स्थानीय		१.५	१.३	१.२	१		
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय		१.०२	१.	१.	१.		
३.४	आधारभूत तहवाट माध्यमिक तहमा ट्रान्जिसन दर* (%)	स्थानीय		७७.५					
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय		९७.५					
३.५	कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिका मध्ये कक्षा १० मा पुग्ने दर (%)	स्थानीय		६५	७०	७९	८६		
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय		६०.३					
३.६	कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिका मध्ये कक्षा १२ मा पुग्ने दर (%)	स्थानीय		५४	६२	७०	७५		
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय		२४.					
३.७	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा कार्यरत महिला शिक्षक सङ्ख्या* (%)	स्थानीय		०					
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय		२०.६	२२.	२७.	३३.		
३.८	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा अध्ययनरत विद्यार्थी मध्ये विज्ञान र प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा विषयमा भर्ना भएका विद्यार्थी सङ्ख्या*(%)	स्थानीय	विज्ञान						
			प्रा. व्या						

			.						
		प्रदेश	विज्ञान						
			प्रा.व्या.						
		राष्ट्रिय	विज्ञान			१५.			
			प्रा.व्या.	१०.	१७.	३०.			
३.९	कक्षा १० का विद्यार्थी सिकाइ उपलब्धि* (अङ्कमा)	नेपाली भाषा	स्थानीय	६३.०					
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय						
		गणित	स्थानीय	५४.०					
			प्रदे						

			श						
			राष्ट्रिय						
		विज्ञान	स्थानीय	३७.०					
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय						
		अङ्ग्रेजी	स्थानीय	४९.०					
			प्रदेश						
			राष्ट्रिय						
४.	**जिवन-पर्यन्त शिक्षा तथा सिकाइ र अनौपचारिक शिक्षा**								
४.१	साक्षरता दर (१५ वर्ष भन्दा माथि) (%)	स्थानीय		५५.१५	६४	७२	७९		
		प्रदेश							

		राष्ट्रिय		**५८.**		**९५.**			
४.२	साक्षरता दर (६ वर्ष भन्दा माथि) (%)	स्थानीय		८९.८६	९४	९७	९८		
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय		**८२.**	**८९.**	**९५.**	**१००**		
४.३	साक्षरता दर (१५-२४ उमेर समूह) (%)	स्थानीय		८५.४५	९१	९५	९९		
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय		**९२.**		**९९.**			
४.४	साक्षरता दरमा लैङ्गिक समता (१५ वर्ष भन्दा माथि)	स्थानीय		०.५९	०.७	०.८	०.९		
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय		**०.६५**			**०.८**		
५.	**प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सीप विकास तालिम**								
५.१	प्राविधिक तथा व्यावसायिक सीप विकास तथा तालिम प्राप्त आर्थिक रूपले सक्रिय जनशक्ति*(%)	स्थानीय							
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय		**३१.**	**४०.**	**५०.**	**७५.**		
५.२	प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा(कक्षा ९-१२ वा डिप्लोमा वा प्रि-डिप्लोमा वा सो सरह)उत्तीर्णजनशक्ति* (वार्षिक सङ्ख्या)	स्थानीय	छात्रा						
			छात्र						
		प्रदेश	छात्रा						

			छात्र						
		राष्ट्रिय	छात्रा						
			छात्र						
६.	**सुशासन तथा व्यवस्थापन**								
६.१	आधारभूत तह (कक्षा १-५) मा विद्यार्थीःशिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय		५०:०१:००	४५:०१:००	४०:०१:००	४०:०१:००		
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय		२४:०१:००		३०:०१:००	३०:०१:००		
६.२	आधारभूत तह (कक्षा ६-८) मा विद्यार्थीःशिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय		१४९:०१:००	१३०:०१:००	१२५:०१:००	११७:०१:००		
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय		३०:०१:००		३०:०१:००	३०:०१:००		
६.३	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा विद्यार्थीःशिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय							
		प्रदेश							
		राष्ट्रिय		३३:०१:००	३१:०१:००	३०:०१:००	३०:०१:००		

६.४	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात (सामुदायिक विद्यालय)	स्थानीय	७८:१					
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	४०:०१:००		३०:०१:००	३०:०१:००		
६.५	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा विद्यार्थी:शिक्षक अनुपात	स्थानीय	९:१४					
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	४१:०१:००	३५:०१:००	३०:०१:००	३०:०१:००		
७.	**शिक्षामा लगानी**							
७.१	कूल बजेटको शिक्षा क्षेत्रमा विनियोजित बजेट*(%)	स्थानीय	११					
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	१०.६८	१५.	१७.	२०.		
७.२	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा प्रति विद्यार्थी सरकारी खर्च (रू. हजारमा)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	१८	२१	२४			
७.३	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा प्रति विद्यार्थी सरकारी खर्च (रू. हजारमा)	स्थानीय						
		प्रदेश						
		राष्ट्रिय	११	१५	१७			

परिच्छेद ३: विद्यालय शिक्षाका मुख्य उपक्षेत्रहरू

यस शिक्षा क्षेत्रको योजना सन् २०२१-२०३० का लागि परिच्छेद दुईमा पहिचान गरिएका विद्यालय शिक्षाका दृष्टिकोण तथा उद्देश्यहरूका आधारमा प्रमुख क्रियाकलापहरू निर्धारण र लक्ष्यहरू आकलन गरि पहिलो पाँच वर्षका अर्थात् सन् २०२१-२०२५ लागि लागत अनुमान सहित योजनाको खाका तयार गरिएको छ। पहिलो परिच्छेदमा यस शिक्षा क्षेत्रको योजनाको सन्दर्भ र विद्यालय क्षेत्रको वर्तमान अवस्थाको समग्र समीक्षा गरिएको छ। यसले शिक्षा क्षेत्रको योजनाको आवश्यकता तथा प्राथमिकता पहिचान गर्ने आधार तयार गरेको छ। परिच्छेद दुईमा यस योजनाका समग्र दूरदृष्टि, ध्येय, उद्देश्य, रणनीति तथा लक्ष्यहरू पहिचान गरिएको छ।

तेश्रो परिच्छेदमा विद्यालय क्षेत्रअन्तर्गतका विभिन्न उपक्षेत्रहरू: बालिवकास र शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, माध्यमिक शिक्षा र अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइका वर्तमान अवस्थाको समीक्षा गरी चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ भने पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन र शिक्षक विकास तथा व्यवस्थापनजस्ता सबैजसो उपक्षेत्रसँग अन्तर विषयहरूको वर्तमान अवस्थाको समीक्षा गरि चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ। यसमा प्रत्येक उपक्षेत्रको वर्तमान अवस्थाको समीक्षा र पहिचान गरिएका चुनौतीहरूलाई दृष्टिगत गरेर योजनाका उद्देश्य, चुनौतीहरू सामना गरि उद्देश्य प्राप्तिका लागि आवश्यक उपक्षेत्रगत रणनीतिहरू र प्रमुख क्रियाकलापहरू तथा लक्ष्यहरू निर्धारण गरिएको छ।

३.१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा

३.१.१ वर्तमान अवस्था

शैक्षिक सत्र २०८२ को तथ्यांक अनुसार बलान बिहुल गाउँपालिकामा सामुदायिक तर्फ २५ र संस्थागत तर्फ ५ गरी जम्मा ३० वटा बालविकास केन्द्रहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । ३-५ वर्ष उमेरको कूल जनसंख्या १६२८ रहेको यस पालिकामा ९३९ जना बालबालिका बालविकास केन्द्रमा भर्ना भएका छन्। जसमध्ये छात्राहरु ३७१ जना र छात्रहरु ५६८ जना रहेका छन् । यस पालिकाको बालबिकासमा ३३२ जना दलित विद्यार्थीहरु रहेका छन् जसमा १३३ जना छात्रा र १९९ जना छात्र रहेका छन् । त्यसैगरी जनजाति विद्यार्थीको सङ्ख्या १११ छन् जसमा ५२ जना छात्रा र ५९ जना छात्र रहेका छन् । यस पालिकाको बालविकास केन्द्रहरुमा ४९६ जना दलित जनजाती बाहेकका अन्य विद्यार्थीहरु रहेका छन् जसमा १८६ जना छात्रा र ३१० जना छात्र रहेका छन्। कक्षा १ मा प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा अनुभव सहितको भर्नादर ७६.९८ प्रतिशत रहेको छ । बलान बिहुल गाउँपालिकाको प्रारम्भिक बालविकास शिक्षामा कूल भर्ना दर ७८.९६ प्रतिशत रहेको छ। यस गाउँपालिकामा विद्यार्थी शिक्षक अनुपात ४८.२९ रहेको छ जुन समग्र रुपमा उत्तम देखिदैन। प्रत्येक वर्ष कुल भर्नादरमा सुधार देखिन्छ भने यस पालिकामा कार्यरत सबै सहजकर्ताहरु नेपाल सरकारले तोकेको न्यूनतम् शैक्षिक योग्यता पूरा भएको देखिन्छ र यस पालिकाको बालविकास केन्द्रहरुमा शत प्रतिशत महिला शिक्षकहरु छन् ।

मुख्य समस्या तथा चुनौतिहरु

१. नेपाल सरकारबाट तोकिएको मापदण्ड पूरा गर्दै बालबालिकाहरुको सर्वाङ्गीण विकास गर्नु ।

२. प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रमा ३ वर्ष उमेरमा नै भर्ना गर्ने प्रवृति बढी हुनु ।

३. फरक क्षमता तथा सुस्त मनस्थिति भएका बालबालिकाहरुलाई बाल शिक्षाको पहुँचमा सुनिश्चित गर्नु।
४. योग्य तथा तालिम प्राप्त सहजकर्ताको व्यवस्था गर्नु तथा टिकाई राख्नु।
५. सबै बाल विकास केन्द्रहरूमा तोकिएको पाठ्यक्रम अनुरुप सहजीकरण गर्न ।
६. प्रारम्भिक बाल हेरचाह पोषण, सुरक्षा तथा सिकाइका सम्बन्धमा अभिभावक जागरण गर्नु ।
७. प्रारम्भिक बाल विकास शिक्षा सञ्चालन तथा व्यवस्थापनको लागि स्थानीय तहबाट स्पष्ट कार्यविधि तयार नहुनु ।
८. भौगोलिक विकटताका कारण छरिएर रहेका बस्तीका सबै प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा उमेर समूहका बालबालिकाहरुलाई बाल शिक्षाको पहुँचमा समेट्न नसक्नु ।

उद्देश्यहरु

प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षाको उद्देश्यहरु निम्न बमोजिमको रहेका छन्:-

१. ४ वर्ष उमेर पूरा भई ५ वर्ष मुनिको प्रत्येक बालबालिकालाई प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षाको पहुँच सुनिश्चत गर्नु ।

२. बाल विकास केन्द्रहरुमा न्यूनतम मापदण्ड अनुसार गुणस्तर सुनिश्चित गर्नु ।

३. सबै बालबालिकाहरुलाई प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षाको अनुभव सहित कक्षा-१ मा प्रवेश गराउनु ।

रणनीतिहरु

यस स्थानीय तहले सबै बाल विकास केन्द्र तथा शिक्षालाई गुणस्तरीय बनाउँदै सबैको पहुँचलाई बिस्तार गर्न निम्न अनुसारको रणनीतिहरु अवलम्बन गर्ने।

१. आवश्यकताको आधारमा बाल विकास केन्द्रको स्थापना गर्ने ।
२. अभिभावक सचेतना कार्यक्रमलाई जोड दिने।
३. बालविकास केन्द्रका सहजकर्ताहरूको क्षमता विकास गर्ने ।
४. बालविकास केन्द्रलाई व्यवस्थित बनाउनको लागि अभिभावक तथा समुदायलाई समेत परिचालन गर्ने ।
५. प्रारम्भिक बाल विकास कक्षामा निर्धारित मापदण्ड अनुरूप बसाई ब्यवस्था र सरसफाइलाई विशेष ध्यान दिई खेल सामाग्री, सिकाइ सामाग्री, अडियो भिडियो सामग्री सहित आकर्षक, मनोरञ्जक र बालमैत्री कक्षा कोठा व्यवस्थापन गर्ने ।
६. एक वडा एक नमुना बालविकास केन्द्रको निर्माण गर्न जोड दिने ।
७. बाल विकास केन्द्रमा पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले तयार गरेको पाठ्यक्रम मार्फत सिकाइ सहजीकरण अनिवार्य गर्ने।
८. बाल विकास तथा शिक्षा कार्यक्रमको नक्साङ्कन, पूनर्वितरण र आवश्यकता अनुसार नयाँ बाल विकास केन्द्रको स्थापना गर्ने ।
९. कार्यक्रमको प्रभावकारी वृद्धिका लागि परिवार, समुदाय, गैह्र सरकारी संघ संस्था नीजि क्षेत्र र विद्यालयहरुलाई जिम्मेवार बनाउने ।
१०. नियमित अनुगमन तथा समिक्षा बैठक सञ्चालन गर्ने ।

११. बाल विकास सहजकर्ता सँग कार्यसम्पादन करार सम्झौता गरी निश्चित सूचकको आधारमा पुरस्कार कार्यक्रम लागु गर्ने।

प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजाहरु

उपलब्धि :-

१. सबै बालबालिकालाई गुणस्तरीय प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको अवसर सुनिश्चित भएको हुनेछ।

२. सबै प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा केन्द्रले न्यूनतम मापदण्ड पूरा गरेका हुनेछन्।

नतिजा :-

१. प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षा उमेर समूहका सबै बालबालिकाहरुलाई एक वर्षको शिक्षामा सहज पहुँच हुने र सहजै देखिने भर्ना दर सत प्रतिशत पुगेको हुनेछ।

२. प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षाको अनुभव सहित कक्षा १ मा प्रवेश गर्ने दर शतप्रतिशत हुने छ।

३. न्यूनतम योग्यता र तालिम प्राप्त सहजकर्ता सहित सबै प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रहरुले न्यूनतम मापदण्ड पूरा गरेको हुने छ।

४. प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षाको कार्यान्वयनमा परिवार ,समुदाय, गैह सरकारी संघसंस्था र विद्यायलहरु जिम्मेवार भएका हुने छन्।

५. आवश्यक रहेको ठाउँमा नयाँ बाल विकास केन्द्रको स्थापना भएको हुने छ।

६. सबै प्रारम्भिक बाल विकासका सहजकर्ताहरु तालिम प्राप्त गरेका हुने छन्।

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू तलको तालिकामा उल्लेख रहेको छ।

क्रसं	सूचक (उदाहरण)	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७
१	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा कूल भर्ना सँङ्ख्या	१०१४	१३००	१४००	१५००	१६००	१६५०
२	तोकिएको न्यूनतम मापदण्ड पूरा गरेका प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा केन्द्र	०	४	९	१३	१८	२१
३	तालिम प्राप्त बालविकास शिक्षकहरुको सङ्ख्या	७	१४	१८	२१	आवश्यकता अनुसार	आवश्यकता अनुसार
४	थप बालविकास शिक्षक हरु	२	३	५	७	९	१०

५	बालविकास कक्षाको खुद भर्ना दर	५८.९८	६५	७५	८६	९५	१००
६	बालविकासको अनुभव सहित कक्षा क मा भर्नादर	८८.२१	९०	९३	९५	९८	१००

३.१.५ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तलको तालिकामा पालिकाले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य यस प्रकार रहेको छ।

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	प्रारम्भिक बालकक्षामा निर्धारित मापदण्ड अनुरुप बसाइ व्यवस्था लाई ध्यान दिइ खेल तथा सिकाइ सामाग्री र अडियो भिडियो सामग्री सहितको कक्षाकोठा व्ययस्थापन गरीनेछ ।	संख्या	०	५	५	५	५	३०	प्रदेश/गा.पा.
२	घुम्ती बालविकास केन्द्र विस्तार	पटक			१			२	गाउँपालिका
३	इसीडि सहजकर्ताको क्षमता विकासका लागि छोटो अविधिको तालिम सञ्चालन	पटक		१		१		५	पटक
४	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा कार्यक्रमको नक्शाङ्कन र पुनर्वितरण	पटक			१			२	गाउँपालिका
५	गर्भवती र नवजात शिशु पोषणमा अभिभावक सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन	पटक	१	१	१	१	१	१०	गाउँपालिका
६	पोषणयुक्त दिवा खाजाको व्यवस्था	बालविकास	३२	३२	३२	३२	३२	३२	संघ
७	शिक्षकको क्षमता विकास तथा वृत्ति विकास	संख्या	५		५		५	३०	प्रदेश/ गा.पा.
८	सिकाइ क्रियाकलाप सहजीकरणमा मातृभाषाको प्रयोग	संख्या	३२	३२	३२	३२	३२	३२	विद्यालय
९	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको शिक्षकहरूको पारिश्रमिक तथा सेवा सुविधा वृद्धि	पटक	१			१		३	संघ/ प्रदेश/ गा. पा.
१०	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षामा सरोकारवालाको सहभागिता	पटक	१	१	१	१	१	१०	स्थानीय सरोकारवाला
११	प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षाको नक्साङ्कन गरी पुनर्वितरण तथा नयाँ थप केन्द्रको स्थापना	केन्द्र	१		१			३	गाउँपालिका
१२	सिमान्तकृत तथा विद्यालय बाहिर रहेका बालबालबालिकाको लागि शैक्षिक सहयोग	पटक		१		१		५	गाउँपालिका

	कार्यक्रम सञ्चालन									
१३	केन्द्र तोकिएको मापदण्ड अनुरुपको बालविकास केन्द्र ब्यवस्थापनका लागि प्रस्ताबनामा आधारित नमुना बालविकास केन्द्र विकास कार्यक्रम सञ्चालन	केन्द्र		१	१		१	५	गाउँपालिका
१४	बार्षिक उत्कृष्ट बालविकास सहजकर्ता लाई सम्मान कार्यक्रम	जना	१	१	१	१	१	१०	गाउँपालिका
१५	शिक्षक अभिभाब संघ मार्फत मासिक सुचकको आधारमा अनुगमन समीक्षा बैठक सञ्चालन	जना	५	५		६	५	५०	गाउँपालिका
१६	बालविकास केन्द्रको ब्यवस्थापकहरुको क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन	केन्द्र		१०	१०			३०	गाउँपालिका

३.२ आधारभूत शिक्षा

मानव जीवनको लागि आधारभूत ज्ञान र सीप आर्जन गरी घर परिवार तथा समुदायमा आफ्ना कुराहरु सजिलैसँग अभिव्यक्त गर्न र समाजमा घुलमिल भई जीवनयापन गर्न सहज बनाउने शिक्षा नै आधारभूत शिक्षा हो। आधारभूत शिक्षाले बालबालिकाको सर्वाङ्गीण विकास, गुणस्तरीय जीवनयापन, सामाजिक समायोजनमा सहयोग तथा माध्यमिक शिक्षामा प्रवेशका लागि आधार तयार गर्दछ। यसले व्यक्तिलाई निरन्तर सिकाइको मार्ग प्रशस्त गरी मुलुकको सामाजिक तथा आर्थिक रूपान्तरणमा सहभागी हुने अवसर प्रदान गर्दछ। नेपालको संविधानले आधारभुत शिक्षालाई मौलिक हकको रुपमा लिई यस तहको शिक्षा निःशुल्क हुने उल्लेख गरेकाले आधारभूत शिक्षामा समतामूलक पहुँच पुऱ्याई गुणस्तर सुनिश्चित गर्नु राज्यको प्रमुख दायित्व हो।

यसै गरी अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन २०७५ले आधारभूत तह सम्मको शिक्षा प्रदान गर्ने दायित्व र तत् सम्बन्धि आवश्यक व्यवस्था मिलाउने जिम्मेवारी नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहको हुने र आधारभुत तहसम्मको शिक्षा उमेर समुहका बालबालिकालाई विद्यालय पठाउनु प्रत्येक नागरिकको कर्तव्य हुने छ भन्ने कुरा उल्लेख गरेको छ। शिक्षा ऐन २०२८ अनुसार नेपालको विद्यालय शिक्षा संरचनालाई दुई तहमा छुट्याइएको छ। प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षापछि कक्षा १-८ सम्म लाई आधारभूत तह र कक्षा ९-१२ लाई माध्यमिक तह गरी संरचना कायम गरिएको छ । आधारभूत तहको मूल उद्देश्य राष्ट्रप्रेम र लोकतन्त्रमा विश्वास गरी राष्ट्रियताको संरक्षण सम्बर्द्धन गर्ने, अधिकार र कर्तव्यको पालना सहित स्वतन्त्रताको सम्मान गर्ने, सामाजिक र प्राकृतिक वातवरण प्रति सचेत भई मानवीय मूल्य र मान्यता अनुकूल व्यवहार गर्ने कर्तव्यनिष्ठ नागरिक उत्पादन गर्नु हो। यस तहको शिक्षा ग्रहण गरिसकेका बालबालिका आफ्ना विचार आदान प्रदान एवं दैनिक जीवनमा आइपर्ने व्यवहारिक समस्या समाधान गर्न सक्षम, स्वाबलम्बी, परिश्रमी, वैज्ञानिक सुझबुझ भएका, स्वास्थ्य प्रति सचेत र नैतिकवान हुनेछन्। यस तहका सक्षमताहरु १२ वटा रहेका छन् । यस तहमा तोकिएको सक्षमताहरू विद्यार्थीले पूर्ण रुपमा पूरा गरेको हुनेछन्।

राष्ट्रिय स्तरका आवधिक योजनाले आधारभूत तहको क्षेत्रमा सबैका लागि अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा सुनिश्चित गर्ने, विद्यालय छाड्ने बालबालिकालाई टिकाइ राख्न दिवा खाजा कार्यक्रमलाई जोड दिने, अपुग विषयगत शिक्षक दरबन्दीको व्यवस्था गर्ने, शिक्षण संस्थाहरूको प्रविधि सहितको भौतिक पूर्वाधार विकासमा जोड दिने, पढ्नको लागि सिक्ने तथा सिक्नको लागि पढने प्रक्रियालाई प्रोत्साहित गर्न विद्यालयमा उचित प्रयोगशाला र पुस्ताकलय तथा बुककर्नरको व्यवस्था गर्ने, आवधिक रुपमा विद्यार्थी उपलब्धि परीक्षण गरी परीक्षणबाट प्राप्त नतिजाका आधारमा परिमार्जित विद्यालय सुधार योजना कार्यान्वयनमा ल्याइने जस्ता कुरामा जोड दिँदै अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षाको मापदण्डको आधारमा विद्यालय शिक्षामा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्न सरकारका सबै तहलाई क्षमतावान र जफावदेही बनाउने तथा विद्यालय शिक्षामा गुणस्तर मापदण्ड र प्रत्यायन प्रणाली विकास गरी विद्यालयमा समान गुणस्तर कायम गर्ने कुरालाई रणनीतिहरुका रुपमा लिएको छ ।

त्यस्तै गरी राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले आधारभूत शिक्षामा सबैको सहज एवम् समतामूलक पहुँच र निरन्तरता सुनिश्चित गर्दै सर्वव्यापी, जीवनोपयोगी, प्रतिस्पर्धी एवं गुणस्तरयुक्त अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षाको प्रत्याभूति गर्ने

कुरामा जोड दिएको छ।विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमले सबै बालबालिकालाई गुणात्मक आधारभूत शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गर्ने भन्ने कुरालाई जोड दिएको छ।

३.२.१ वर्तमान अवस्था

यस बलान बिहुल गाउँपालिका भित्र सञ्चालित सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयमा आधारभुत तह कक्षा बालविकास देखि कक्षा ८ सम्ममा आधारभुत विद्यालयहरु १६ रहेका छन्। जस अन्तर्गत कक्षा १ देखि ८ सम्म २ वटा रहेका छन त्यस्तै गरी कक्षा १ देखि ५ सम्म सञ्चालित विद्यालय १४ रहेका छन् । यस स्थानीय तहमा आधारभुत तह सञ्चालित सामुदायिक विद्यालय ११ रहेका छन्। कक्षा १ देखि ८ सम्म २ वटा तथा कक्षा १-५ सम्म ९ वटा विद्यालयहरु सञ्चालित रहेका छन् । यस स्थानीय तहभित्र रहेका सामुदायिक तथा संस्थागत विद्यालयका आधारभूत तहमा विद्यार्थीहरुको संख्या निम्न अनुसारका छन्।

यस पालिकाको कुल जनसंख्यामा ५-१२ वर्ष उमेर समुहको ४३४६ रहेको जसमध्ये लिङ्गको आधारमा विद्यार्थी हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ कक्षा १-५ मा जम्मा २८४० जना विद्यार्थीहरु छन् जसमा १४४२ जना छात्रा र १३९८ जना छात्र, कक्षा ६-८ मा ७११ जना छात्रा र ६८९ जना छात्र गरी जम्मा १४०१ विद्यार्थी रहेको छ। विद्यार्थी शिक्षक अनुपात कक्षा १-५ मा ३६.४२ प्रतिशत र कक्षा ६-८ मा ७०.६७ प्रतिशत रहेको अवस्थामा छ। यहाँ कक्षा १-५ को जातिगत विद्यार्थी संख्यालाई हेर्दा दलित ९२० छ जसमा ४७४ जना छात्रा र ४४६ जना छात्र रहको छ। कक्षा ६-८ जम्मा ३८७ जनामा १८३ छात्रा र १९६४ छात्र छन्। त्यसैगरी अन्यको १-५ मा जम्मा १६१८ जना जम्मा विद्यार्थी रहेको छ, जसमा ८०१ छात्रा र ८१७ छात्र रहेको छ, कक्षा ६-८ मा जम्मा ७९५ जसमा ३९५ छात्रा र ४०० छात्र रहेको छ । त्यस्तै हेर्दै जाँदा जनजाती विद्यार्थीहरुमा कक्षा १-५ मा जम्मा ४४८ जसमा २४० छात्रा र २०८ छात्र रहेको छ, कक्षा ६-८ मा जम्मा २०७ जसमा ११७ छात्रा र ९० छात्र रहेको छ। यस पालिकाको भर्नामा लैङ्गिक समता सूचकांक हेर्दा छात्र विद्यार्थीको अनुपातमा छात्रा विद्यार्थीको बढी देखिन्छ । समग्रमा पालिकाको साक्षर जनसंख्याको ६३.८% प्रतिशतले आधारभूत तहको शिक्षा हासिल गरेको देखिन्छ तथापि कक्षा ६८ मा भने खुद - भर्नादर८९.२९ प्रतिशत रहेकोले तोकिएको उमेर भन्दा माथिल्लो उमेर समूहका बालबालिकाले आधारभूत शिक्षा लिएको देखिन्छ ।

विद्यार्थी मूल्यांकनको अवस्थालाई नियाल्दा यहाँका विद्यालयहरुले पाठ्यक्रममा तोकेको मूल्यांकन प्रणाली अनुसार गरे पनि तथ्य सहित नरहेकोले पालिकाको समग्र सिकाई उपलब्धिमा प्रभाव परेको देखिन्छ।

प्रारम्भिक बाल विकास देखि माध्यमिक तह सम्मको विद्यालय शिक्षा सम्बन्धी अधिकार स्थानीय तहमा प्रत्यायोजना भई स्थानीय तहमा स्थानीय शिक्षा ऐन तथा नियमावली निर्माण भए पछि उक्त ऐन तथा नियमावलीको आधारमा स्थानीय तहको शिक्षा क्षेत्रमा क्रमश: सुधार आएको पाइन्छ। उक्त स्थानीय शिक्षा ऐन तथा नियमावलीभित्र रहेर यस धार्चे गाउँपालिकाले शिक्षा क्षेत्र र शैक्षिक गुणस्तरलाई सुधार गर्न विगत देखि हालसम्म यस स्थानीय तहले अवलम्बन गरेका असल अभ्यासहरु तथा शिक्षा क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरुलाई समाधान गर्न विभिन्न प्रयासहरु भएका पाइन्छन्। जसलाई अझ निम्नानुसार बुँदागत गर्दा प्रष्ट पार्न सकिन्छ।

- यस स्थानीय तहभित्र जम्मा २५ ओटा सामुदायकि वद्यालयहरु सञ्चालन रहेकोमा कुनै पनि माध्यमकि विद्यालयमा तहगत दरबन्दी नभएको परिप्रेक्ष्यमा गाउँपालिकाबाट नि.मा.वि., मा.वि अनुदानको व्यवस्था सुरुवात गरेको ।
- आधारभूत तहसम्म चलेको प्रत्येक विद्यालयमा एक कम्प्युटरको व्यवस्था गरेको ।
- विद्यालयको वातावरण सुधार तथा मर्मत गर्न आश्यक बजेटको व्यवस्था गरेको ।
- प्रत्येक वर्ष आश्यकताको आधारमा विद्यालय छनोट गरी पुस्तकालय, कम्प्युटर तथा विज्ञान प्रयोगशालामा बजेटको व्यवस्था गरेको ।
- प्र.अ. नेतृत्व क्षमता तालिम सञ्चालन गरेको ।
- विद्यालय सञ्चालन तथा व्यवस्थापनमा आवश्यक पर्ने विषय सम्बन्धी समय समयमा तालिमहरु सञ्चालन गरेको जस्तै (IEMIS), विद्यार्थी मूल्याङ्कन, लेखा तालिम ICT तालिम आदि।
- धार्चे गाउँपालिका स्तरीय खेलकुद कार्यक्रम तथा विविध अतिरिक्त क्रियाकलपहरु समय समयमा सञ्चालन गरेको ।
- आधारभूत तह कक्षा ८ को परीक्षा व्यवस्थित रुपमा सञ्चालन गरेको ।
- कक्षा ५ र ८ को सिकाइ उपलब्धी परीक्षा लिने ।
- माग र आवश्यकताको आधारमा प्रारम्भिक बाल विकास तथा शिक्षाको अनुमति दिई सहजकर्ताको व्यवस्था गरेको ।
- विद्यार्थी संख्या र भुगोलको अवस्था हेरी माध्यमिक तह सञ्चालन अनुमति दिएको ।
- मासिक रुपमा विद्यालयका प्र.अ.हरुसँग बसी शिक्षा क्षेत्रको विषयमा अन्तरक्रिया तथा छलफल गरेको ।
- हरेक कक्षा १ को स्थानीय विषयको पाठ्यपुस्तक निर्माण र शैक्षिक क्यालेण्डर निर्माण गरी वितरण गरेको ।
- वार्षिक रुपमा कक्षा १-३ को विद्यार्थी मूल्याङ्कन अभिलेख फारम स्थानीय तहबाटै व्यवस्था गरी वितरण गरेको ।
- समय-समयमा प्र.अ. तथा वि.व्य.स. अध्यक्षहरुलाई शैक्षिक अवलोकन भ्रमणको व्यवस्था गरेको ।

चुनौतिहरु :

यस क्षेत्रका अवसर तथा चुनौतिहरु निम्नानुसार छन् ।

- आवश्यकता अनुसार गा.पा. अनुदानबाट तहगत शिक्षकको व्यवस्था गर्ननसक्नु ।
- सबै बालबालिकाहरुका लागि सिकाइ उपलब्धि सुनिश्चित गर्ननसक्नु ।
- न्युन आय भएका समुदायका बालबालिकाहरुको पहुँचलाई सुनिश्चित गर्ननसक्नु ।
- सिकाइको लागि उपयुक्त वातावरण सृजना गर्ननसक्नु ।
- शिक्षक नियुक्ति पेशागत विकास तथा सहयोगको लागि अवश्यक व्यवस्था मिलाउन नसक्नु ।

➢ अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षाको सुनिश्चित गर्ननसक्नु ।

उद्देश्यहरु :

आधारभूत शिक्षासँग सम्बन्धित उद्देश्यहरु देहाय बमोजिम हुनेछन् :

- अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा कार्यान्वयन गरी सबैको समतामूलक पहुँच र सहभगितामा सुनिश्चित गर्नु ।
- सबै बालबालिकाहरुमा न्युनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल हुने गरी शैक्षिक गुणस्तर निश्चित गर्नु ।
- आधारभुत तहको शैक्षिक वातावरण बालमैत्री, सिकाइमैत्री, समावेशी र सुरक्षित बनाउनु ।
- ५ -१२ उमेर समुहका सबै बालबालिकाहरुलाई आधारभुत शिक्षाको सुनिश्चित गर्नु ।
- आधारभूत तहको विद्यालयको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण बालमैत्री र समावेशी सुरक्षित बनाउनु।

रणनीतिहरु :

- विद्यालय बाहिर रहेका विद्यालय उमेरका बालबालिकाहरुको विवरण सङ्कलन गरी पहुँज सुनिश्चित गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाउने ।
- सबै ५-१२ वर्ष समुहका सबै बालबालिकाहरुलाई आधारभुत तह सम्मको शिक्षाको पहुँचमा पुऱ्याउने ।
- आधारभूत तहमा आन्तरिक सक्षमतामा दरमा सुधार ल्याउने ।
- विद्यालयहरुमा खानेपानी, शौचालय तथा सरसफाईको उचित प्रबन्ध सहित न्युनतम भौतिक सुविधा सुनिश्चित गर्ने ।
- विद्यालयमा बालमैत्री, समावेशी र सुरक्षित सिकाइ वातावरण तयार गर्ने ।
- आवश्यक शिक्षक तयारी, तालिम तथा प्रोत्साहनको कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- विद्यार्थीको पोषण स्वास्थ्यमा सुधार ल्याउने कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।
- विद्यालयमा आधारित शैक्षिक तथा मनोसामाजिक परामर्श उपलब्ध गराउने ।
- विद्यालय शिक्षालाई प्रकोप सङ्कट तथा महामारी लगायतका परिस्थितिप्रति उत्थानशील बनाउने योजना तयार गरी कार्यान्वयन गराउने ।
- विद्यालय शिक्षालाई सुचना तथा प्रविधिको प्रयोग गरी गुणस्तर अविवृद्धि गर्ने ।
- दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित व्यवहार कुशल सीपहरुलाई सिकाइ क्रियाकलापमा एकिकृत गर्ने ।
- अन्तरसम्बन्धित विषयवस्तुहरुलाई एकिकृत गरी सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्न सिकाइ सामग्री विधि तथा क्रियाकलापमा परिमार्जन र सुधार गर्ने ।

उपलब्धि र नतिजा :

उपलब्धि:

- अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षामा सबैको पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित भई गुणस्तर अभिवृद्धि गर्ने।

नतिजा :

- सबै बालबालिकाहरुको आधारभूत शिक्षामा पहुँच सुनिश्चितता हुनेछ।
- ५-१२ वर्ष समूहका सबै बालबालिकालाई आधारभुत तह सम्मको शिक्षाको पहुँचमा पुऱ्याउने तथा खुद भर्नादर र टिकाउ दरमा वृद्धि हुनेछ।
- आधारभूत शिक्षा प्राप्त गर्ने बालबालिकाहरुले न्युनतम सिकाइ उपलब्धि हासिल गर्नेछन्।
- सिकाइका न्युनतम आधारभूत पूर्वाधार सुधार गरी बालबालिकाहरुको सिकाइ उपलब्धि स्तरमा वृद्धि हुनेछ ।।
- आधारभूत तहमा विद्यालयहरुले न्युनतम मापदन्ड पुरा गरेको हुने।
- विद्यालयमा पौष्टिक तथा स्वस्थकर दिवा खाजाको प्रबन्ध भएको हुनेछ।
- सूचना तथा सञ्चार प्रविधि लगायतका प्रविधिको प्रयोगमा बिस्तार तथा सहज उपयोग भई सिकाइमा सहयोग पुगेको हुनेछ।

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू

क्र. सं.	सूचक	आधार वर्ष (२०८०/८१)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१.	कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिकाको कूल प्रवेशदर (%)	१०१.५८	१०१	१००	१००	१००	१००
२.	कक्षा १ मा नयाँ भर्ना भएका बालबालिकाको खुद प्रवेश दर (%)	९५.९६	९६	९७	९८	९९	१००
३.	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा कूल भर्ना दर (%)	१२२.७१	११५	१११	१०७	१०४	१००
४.	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा खुद भर्ना दर (%)	९५.८४	९७	९८	९९	१००	१००
५.	आधारभूत तह	१००.७०	१००	१००	१००	१००	१००

	(कक्षा ६-८) मा कूल भर्ना दर (%)						
६.	आधारभूत तह (कक्षा ६-८) मा खुद भर्ना दर (%)	७९.८९	८५	८९	९२	९५	९८
७.	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा कूल भर्ना दर (%)	११५.११	११०	१०८	१०६	१०४	१०२
८.	आधारभूत तह (कक्षा १-८) मा खुद भर्ना दर (%)	९३.७५	९५	९७	९८	९९	१००
९.	आधारभूत तह (प्राथमिक कक्षा १-५) मा विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको सङ्ख्या	५००	४००	३००	२००	१५०	१००
१०.	आधारभूत तह (कक्षा १-५) मा तालिम प्राप्त शिक्षकको सङ्ख्या	10	17	25	35	45	60
११.	न्यूनतम सिकाइ सबलीकरण मापदण्ड (Minimum Enabling Conditions) पूरा गरेका आधारभूत तहका विद्यालयको सङ्ख्या	३	१	१	१	६	६
१२.	प्रविधिमैत्री पूर्वाधारको बिकास हुने	2	4	8	10	12	15
१३.	आधारभूत तहको उपल्लो कक्षाको विद्यार्थी संख्या	४६९५	४६९९	४७०३	४७०७	४७११	४७१५

३.२.५ प्रमुख क्रियाकलाप तथा लक्ष्य

तलको तालिकामा पालिकाले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य १०) (वर्ष	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	विद्यालयमा नक्शाङ्कन, पुनर्वितरण र समायोजन	पटक		१	१			३	गाउँपालिका
२	शिक्षक योग्यता र दरबन्दी निर्धारण तथा पुनराबलोकन	पटक		१	१			३	गाउँपालिका
३	आधारभूत तहमा सबै बालबालिकालाई विद्यालयमा भर्ना	प्रतिशत	९५.०१	९६.०७	९७.०३	९७.०९	९८.०१	१००	गाउँपालिका
४	विद्यालयमा न्युनतम ् भौतिक पूर्वाधार विकास	संख्या	०	२	४	५	६	३५	संघ/ प्रदेश/ गा.पा.
५	स्थानीय पाठ्यक्रम २०७८ को कार्यान्वयन	कक्षा		५	८				
६	विद्यालय शिक्षालाई प्रकोप, संकट तथा योजना तयारी महामारीलगायतका परिस्थितिप्रति योजना तयार गरी कार्यान्वयन	पटक	१	१	१	१	१	१०	संघ/ प्रदेश/ गा.पा.
७	सूचना तथा सञ्चार प्रविधि प्रविधिको प्रयोगमा क्षमता विकास	संख्या	१	१	२	२	३	१३	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
८	विद्यालय पोषण ,स्वास्थ्य कार्यक्रम तथा दिवा खाजा	प्रतिशत	१००	१००	१००	१००	१००	१००	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
९	अपाङ्गता भएका विद्यार्थीलाई सहयोग	निरन्तर							गाउँपालिका
१०	निःशुल्क शिक्षाको सुनिश्चितताका लागि विद्यार्थी पाठ्यपुस्तक	प्रतिशत	१००	१००	१००	१००	१००	१००	संघ
११	आर्थिक रूपमा विपन्नका लागि ड्रेस, विद्यार्थी स्टेशनरी इत्यादि	प्रतिशत	५	५	५	५	५	५०	गाउँपालिका

	वितरण								
१२	विद्यालयलाई शैक्षिक सामग्री सहयोग तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम	प्रतिशत	५	५	५	५	५	५०	गाउँपालिका
१३		विद्यालय							
१४	कक्षा १ देखि ३ सम्मको पठनसीप तथा गणितीय सीप विकासको लागि शिक्षक तथा विद्यार्थी निर्मित स्थानीय सामग्रीहरु सहितको छापायुक्त कक्षाकोठा ब्यवस्थापन सञ्चालन	विद्यालय	२	३	४	४	२	२०	गाउँपालिका
१५	प्रारम्भिक कक्षाको शिक्षणका क्रमिक सिकाइ रणनितिको निरन्तरता सहित प्रविधिमैत्री तथा बालमैत्री शिक्षण सिकाइका लागि शैक्षिक सामग्री सहयोग कार्यक्रम	विद्यालय	२	३	४	५	४	२२	गाउँपालिका
१६	बालबालिकाहरुको पठन सहित सिकाइ सुधारमा योगदान पुर्याउने उत्कृष्ट अभिभावक सम्मान कार्यक्रम	जना	१	१	१	१	१	१०	गाउँपालिका
१७	कक्षा १ ३ मा कक्षाकोठामा आधारित प्रारम्भिक कक्षा पठाइ तथा गणितिय सीप परिक्षण सञ्चालन	विद्यालय	२	२	२	२	३	१९	गाउँपालिका
१८	विद्यालय स्तरीय तथा पालिका स्तरीय पढाइ प्रतियोगिता पढाइ उत्सब सहित शैक्षिक प्रदशनी मेला सञ्चालन	पटक	१	१	१	१	१	१०	गाउँपालिका
१९	विद्यालयको शिअसंघ विब्यसको टिमको क्षमता विकास कार्कक्रम	पटक	१	१	१	१	१	१०	गाउँपालिका
२०	शिक्षकले कक्षाकोठामा विताउने समयको पुर्ण कार्यान्वयनमा सहयोग	विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	गाउँपालिका

२१	शिक्षकको क्षमता विकासको लागि माग र आवश्यकताको आधारमा तालिम सञ्चालन	जना	३०	६०	३०	६०	३०	३१०	गाउँपालिका

३.३ माध्यमिक शिक्षा

नेपालको संविधान, शिक्षा ऐन २०२८ र शिक्षा नियमावली २०५९ अनुसार माध्यमिक शिक्षाको व्यवस्था नेपालको संविधान, शिक्षा ऐन २०२८ र शिक्षा नियमावली २०५९ ले शिक्षालाई मानव अधिकारका रूपमा स्वीकार गर्दै माध्यमिक शिक्षाको विकास र व्यवस्थापनका लागि स्पष्ट मार्गनिर्देश गरेका छन् । यी दस्तावेजहरूले नेपालमा शिक्षाको पहुँच, गुणस्तर र समावेशितालाई सुनिश्चित गर्न विभिन्न प्रावधान र नीति ल्याएका छन्।

नेपालको संविधानले शिक्षालाई मौलिक अधिकारको रूपमा स्थापित गरेको छ। संविधानको धारा ३१ अनुसार, प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत र माध्यमिक शिक्षाको पहुँच प्रदान गरिनुपर्ने छ। माध्यमिक शिक्षालाई निःशुल्क उपलब्ध गराउने प्रावधानले आर्थिक रूपमा कमजोर वर्गलाई पनि शिक्षामा पहुँच पु¥याउने लक्ष्य राखेको छ। साथै, संविधानले सबै समुदायका भाषा, संस्कृतिलाई सम्मान गर्दै बहुभाषिक शिक्षाको अवधारणा ल्याएको छ, जसले विविधतालाई प्रवर्द्धन गर्दछ।

शिक्षा ऐन २०२८ माध्यमिक शिक्षाको व्यवस्थापन र गुणस्तर सुनिश्चित गर्नको लागि कानुनी आधार हो। यस ऐनले विद्यालयहरूको संरचना, पाठ्यक्रम, शिक्षकको योग्यता, र छात्रवृत्ति कार्यक्रमहरूको बारेमा विस्तृत व्यवस्था गरेको छ। माध्यमिक विद्यालयलाई आधारभूत विद्यालय (कक्षा १–८) र उच्च माध्यमिक विद्यालय (कक्षा ९–१२) मा विभाजन गर्दै शिक्षाको चरणबद्ध विकासलाई व्यवस्थित गरेको छ।

शिक्षा ऐनले विद्यालय व्यवस्थापन समिति (School Management Committee - SMC) मार्फत विद्यालयको स्थानीय स्तरमा प्रशासन गर्न अनुमति दिएको छ। यसले विद्यालयको सञ्चालक समितिलाई स्थानीय जनताको सहभागितासहित निर्णय लिन सक्षम बनाउँछ। यो प्रणालीले शिक्षा क्षेत्रको विकेन्द्रीकरणलाई सुदृढ बनाएको छ।

शिक्षा ऐन २०२८ कार्यान्वयन गर्न ल्याइएको शिक्षा नियमावली २०५९ ले माध्यमिक शिक्षाका विविध पक्षहरूको कार्यान्वयन निर्देशिका प्रदान गर्दछ। यसले विद्यालय सञ्चालनका मापदण्ड, शिक्षक नियुक्ति प्रक्रिया, निरीक्षण प्रणाली, र छात्रवृत्ति व्यवस्थापनलाई अझै स्पष्ट बनाएको छ।

शिक्षा नियमावलीले माध्यमिक शिक्षाको पाठ्यक्रम विविध र व्यावसायिक बनाउने कुरामा जोड दिएको छ। व्यावसायिक शिक्षा तथा प्राविधिक शिक्षा (TVET) को समावेशले माध्यमिक तहका विद्यार्थीहरूलाई रोजगारमुखी बनाउने उद्देश्य राखेको छ। साथै, नियमावलीले स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण गर्ने अधिकार विद्यालयलाई दिएर विद्यार्थीहरूको आवश्यकताअनुसार शिक्षा उपलब्ध गराउने अवसर प्रदान गरेको छ।

३.३.१ वर्तमान अवस्था

बलान बिहुल गाउँपालिकाभित्र हाल कक्षा १-१० सञ्चालित ३ र कक्षा १-१२ सञ्चालित २ गरी माध्यमिक तहको विद्यालयहरूको संख्या ५ वटा रहेको छ। माध्यमिक तह कक्षाको ९-१० को खुद भर्ना दर ४३.३ र कूल भर्नादर ५८.४६ रहेको छ। माध्यमिक तहमा विद्यमान अवस्थामा लिङ्गको आधारमा विद्यार्थी हेर्दा सामुदायिक विद्यालयतर्फ कक्षा ९-१० मा ५२.६२ प्रतिशत छात्रा र ४७.३८ प्रतिशत छात्र भर्ना भएको अवस्था छ। यस तहमा

शिक्षक विद्यार्थी अनुपात ४५.६७ प्रतिशत रहेको छ।कक्षा १० को टिकाउ दर ७२.४ प्रतिशत, उत्तीर्ण दर ९६.७६, कक्षा १० मा कक्षा दोहोर्‍याउने दर ३.२४ र कक्षा छोड्ने दर ० रहेको छ। वलान बिहुल गाउँपालिका मा १२ कक्षा सम्मको एउटा मात्र विद्यालय रहेको छ ।

। बलान बिहुल गाउँपालिका १२ कक्षा सम्मको दुई ओटा विद्यालय रहेको छ । यस पालिका भित्रको माध्यमिकमा २५ प्रतिशत महिला शिक्षक रहेका छन् । यस पालिकाले अहिलेसम्म प्राविधिक तथा व्यवसायिक माध्यमिक विद्यालय संचालनमा ल्याईसकेको छैन जुन अहिलेको परिस्थितिको लागि उत्तम अवस्था होइन । यस् पालिकामा एउटा माध्यमिक विद्यालयलाई नमुना विद्यालयकोको रुपमा CEHRD ले छनौट गरेका छन् ।

- **प्रमुख समस्या र चुनौतीहरू**

१. निःशुल्क माध्यमिक शिक्षालाई पहुँच योग्य बनाई कार्यान्वयन गर्ने।

२. माध्यमिक तहमा प्राविधिक तथा ब्यावसायिक शिक्षालाई व्यवस्थित गर्ने।

३. विद्यार्थीको सिकाइ गुणस्तर सुधार गरी सिकाइ उपलब्धिमा सुधार ल्याउने।

४. प्रविधिमा शिक्षक तथा विद्यार्थीको पहुँच विस्तार गर्ने।

५. विद्यालयको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण बालमैत्री बनाउने।

६. शिक्षकको वृत्ति विकासलाई पारदर्शी, नतिजामा आधारित र अनुमानयोग्य बनाई व्यवस्थित गर्ने।

७. विद्यालय शिक्षालाई समावेशी र समतामूलक बनाउने ।

३.३.२ उद्देश्य

माध्यमिक शिक्षासँग सम्बन्धित पालिकाका उद्देश्यहरु राख्नुहोस । जस्तै

१. माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चीत गरी गुणस्तरमा सुधार गर्नु।

२. विद्यालयहरूको भौतिक तथा शैक्षिक वातावरणमा सुधार गरी बालमैत्री, समावेशी र शुरक्षित बनाउनु।

३. माध्यमिक शिक्षामा खुद भर्ना तथा टिकाउ दर बढाउनु र कक्षा छोड्ने र दोहोर्‍याउने दर घटाउने।

४. सिकाइलाई दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित गर्नु र प्राविधिक तथा व्यवहार कुशल सीपलाई एकीकृत गरी सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नु।

५. माध्यमिक शिक्षामा सबैको पुहँचमा सुधार ल्याउनु ।

६. माध्यमिक तहका विद्यार्थीहरुमा न्यनत्तम सिकाइ उपलब्धी सुनिश्चित गर्नु ।

७. माध्यमिक तह पुरा गर्ने बालबालिकाहरुको संख्यामा उल्लेखनीय सुधार ल्याउनु ।

८. सिकाइ सुधारको लागि शैक्षिक तथा भौतिक वातावरणलाई बालमैत्री बनाउनु ।

३.३.३ रणनीति

माथि उल्लेखित उद्देश्यहरु हासिल गर्नको लागि पालिकाले अपनाउने रणनीतिहरु

१. विद्यालय नक्शाङ्कनमार्फत सबै बालबालिकाको पहुँच सुनिश्चित गर्न विद्यालयहरूलाई पुनर्वितरण ,समायोजन तथा स्थापना गरीनेछ।

२. निःशुल्क माध्यमिक शिक्षामा पहुँच र समावेशी सहभागिता सुनिश्चित गर्न क्षमता विकास गरीने छ।

३. माध्यमिक तहमा सञ्चालन भइरहेको प्राविधिक धारमा थप २ क्षेत्र समेटिनेछ।
४. माध्यमिक आवासीय विद्यालय विस्तार गरीनेछ।
५. हरेक विद्यालयको शिक्षण सिकाइमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि बढाइनेछ।
६. विद्यालयको छुट्टै प्रशासनिक काम गर्ने गरी योग्यता र क्षमतामा आधारित प्रव्यवस्थापन गरीनेछ। .अ.
७. विद्यालयको भौतिक शैक्षिक वातावरणमा सुधार ल्याई विद्यालयलाई बालमैत्री बनाइनेछ।
८. एउटा सामुदायिक विद्यालयमा कक्षा ११।१२ मा विज्ञा-न विषय अध्ययनका लागि आकर्षण बढाउन पर्याप्त पूर्वाधार सहितको व्यवस्था गरीनेछ।
९. आवश्यकता अनुसार शिक्षक दरबन्दी पुनर्वितरण, समायोजन तथा थप गर्नेछ।

प्रमुख उपलब्धि तथ नतिजा

उपलब्धि

माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच सुनिश्चित भई सान्दर्भिकता र गुणस्तरमा सुधार हुने।

ख) नतिजा

१. निःशुल्क माध्यमिक तहको शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित भई खुद भर्ना तथा टिकाउ दरमा वृद्धि हुने तथा कक्षा छोड्ने र दोहोऱ्याउने दरमा कमी आउने।
२. सबै माध्यमिक विद्यालयले आधारभूत मापदण्ड पूरा गरेको हुने।
३. माध्यमिक तहमा प्राविधिक धारतर्फको शिक्षा व्यवस्थित र विस्तार भएको हुने।
४. मध्यमिक शिक्षा पूरा गर्ने विद्यार्थीले न्यूनतम् सिकाइ उपलब्धि हासिल गरेको हुने।
५. विद्यालय शिक्षामा सूचना प्रविधिको प्रयोगमा विस्तार तथा सहज प्रयोग र उचित सिकाइ वातावरणको निर्माण भएको हुने।
६. विद्यालयको छुट्टै प्रशासनिक काम गर्ने गरी योग्यता र क्षमतामा आधारित प्रव्यवस्थापन हुने। .अ.
७. माध्यमिक तहमा जनशक्तिको क्षमता विकास गरी गुणस्तरीय शिक्षा प्रवाह तथा शैक्षिक सुशासन कायम हुने।

नतिजा

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू

क्र.सं.	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१.	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१०) मा भर्ना भएका विद्यार्थी सङ्ख्या	६४७	६५२	६५७	६६२	६६७	६७२
२.	माध्यमिक तह (कक्षा ११-१२) मा भर्ना भएका	१४	१६	१८	२०	२२	२४

	विद्यार्थी सङ्ख्या						
३.	विज्ञान विषयमा अध्ययनरत विद्यार्थी सङ्ख्या	०	०	५५	८०	१००	१२०
४.	न्यूनतम सिकाइ सबलीकरण मापदण्ड(MEC) पूरा गरेका माध्यमिक विद्यालय सङ्ख्या	0	२	३	४	५	५
५.	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा कूल भर्ना दर (%)	६०.७७	६९	७६	८१	८८	९५
६.	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा खुद भर्ना दर (%)	४९.७५	५५	६३	७०	७६	८२
७.	माध्यमिक तह(कक्षा ९-१०) उत्तीर्ण दर	८८.२३	९२	९५	९७	९९	१००
८.	माध्यमिक तह(कक्षा ११-१२) उत्तीर्ण दर	८७.६९	९१	९४	९६	९८	१००
९.	माध्यमिक तह(कक्षा ९-१०) छाड्ने	२.५७	२	१.५	१	०.५	०
१०.	माध्यमिक तह(कक्षा ११-१२) छाड्ने	३.३५	३	२.५	२	१.५	०
११.	माध्यमिक तह(कक्षा ९-१०) दोहोर्याउने	७.५९	६	५	३	२	0
१२.	माध्यमिक तह(कक्षा	०	०	०	०	०	०

	११-१२) दोहोर्याउने						
१३.	सबै माध्यमिक विद्यालयले आधारभूत मापदण्ड पूरा गरेको	१	१	२	३	४	५
१४.	माध्यमिक तहमा प्राविधिक तथा व्यवसायिक धारतर्फको शिक्षा	१	१	२	२	२	२
१५.	विद्यालयहरूमा सुरक्षित र बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री भौतिक पूर्वाधार विकास	१	२	३	४	५	५
१६.	अभिभावक शिक्षा मार्फत आफ्ना वालवालिकाहरुको शिक्षाप्रति सचेतना कार्यक्रम संचालन भएका बिद्यालय	0	0	१	२	३	५
१७.	विद्यालयको प्रशासनिक काम गर्ने गरी योग्यता र क्षमतामा आधारित प्र .अ. व्यवस्थापन	०	१	२	३	४	५
१८.	शिक्षण/सिकाइ सहजिकरण प्रक्रियामा नविनतम प्रविधिको प्रयोगमा वृद्धि	२	४	४	४	४	४
१९.	विद्यालयहरूमा सुरक्षित र बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री	१	२	३	४	५	५

	भौतिक पूर्वाधार विकास						

३.३.५ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तलको तालिकामा पालिकाले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० बर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	निःशुल्क माध्यमिक शिक्षाको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक कार्यविधि तयारी	पटक		१	१			२	गाउँपालिका
२	विद्यालयमा नक्शाङ्कन, पुनर्वितरण तथा समायोजन	पटक		१	१			३	गाउँपालिका
३	प्राविधिक धारको शिक्षाको विस्तार	संख्या			१			२	गाउँपालिका
४	शिक्षक योग्यताका मापदण्ड र दरबन्दी आधारको पुनरावलोकन	संख्या	०		१			१	संघ/ प्रदेश/ गा.पा.
५	विद्यालयमा न्यूनतम् भौतिक पूर्वाधार विकास तथा कक्षाकोठा, फर्निचर, शौचालय, खानेपानी, प्रतिशत स्थानीय तह सुधारको क्रियकलाप अनुसार	पटक		१	१	१	१	५	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
६	नमुना माध्यमिक विद्यालय विस्तार	संख्या				१		१	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
७	सूचना तथा सञ्चार प्रविधि प्रविधिको प्रयोगमा क्षमता विकास	संख्या		१	१	१	१	५	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
८	विद्यालय पोषण ,स्वास्थ्य कार्यक्रम	प्रतिशत		१०	१५	१५	१५	१००	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
९	क्षमतामा आधारित प्र.अ. व्यवस्थापन	संख्या		१		१		५	गाउँपालिका
१०	प्रकोप प्रति सचेत रहन योजना विकास	पटक		१		१		५	गाउँपालिका
११	निःशुल्क शिक्षाको सुनिश्चितताका लागि विद्यार्थी पाठ्यपुस्तक	प्रतिशत	१००	१००	१००	१००	१००	१००	संघ
१२	आर्थिक रूपमा विपन्नका लागि ड्रेस, विद्यार्थी स्टेशनरी इत्यादि वितरण	प्रतिशत	५	५	५	५	५	५०	गाउँपालिका
१३	सिकाइ सामग्री व्यवस्थापन	प्रतिशत	५	५	५	५	५	५०	गाउँपालिका

३.४ अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइ

अनौपचारिक शिक्षा औपचारिक शिक्षाको जननी हो। सिकाइ कोक्रोदेखि मृत्युपर्यन्तसम्म चलिरहने प्रक्रिया हो। विभिन्न माध्यम र किसिमले जीवनोपयोगी ज्ञान र सीप हासिल गरेर समाजमा आफ्नो उपस्थितिलाई सशक्त बनाउन उपयुक्त शिक्षा अनौपचारिक र औपचारिक माध्यमबाट आर्जन गर्नुपर्ने हुन्छ। समुदायले विभिन्न योग्यता, क्षमता, सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक तथा धार्मिक विविधता समिश्रणको प्रतिनिधित्व गर्छन्। समुदायमा बसेका विभिन्न तप्काका व्यक्तिहरुमा रहेको अन्तर्निहित प्रतिभाको प्रस्फूटन गर्दै उनीहरुको जीवनस्तर उकास्न जीवनपर्यन्त सिकाइको अवसर सुनिश्चित गर्न औपचारिक र अनौपचारिक शिक्षामा राज्यले लगानी गरेको हुन्छ।औपचारिक शिक्षाको निश्चित समयावधिमा हासिल गरेका ज्ञान र सीपले मात्र मानव जीवनलाई सार्थक बनाउन सक्दैन। अनौपचारिक शिक्षाको दायरा र अपरिहार्यताको आधारमा यसको गरीमा बढाउन राज्यको लगानी तथा ध्यान पर्याप्त नभएको वास्तविकता हो। गुणस्तरीय र प्रतिस्पर्धी जीवन बिताउन अनौपचारिक शिक्षाको विकल्प छैन। जीवनपर्यन्त सिकाइको अवधारणा नेपालमा जीवनपर्यन्त सिकाइलाई आधिकारिक रूपमा परिभाषित नगरिएको भए पनि सरकारी नीति तथा योजनालाई आधार मान्दा जीवनपर्यन्त सिकाइ, अनौपचारिक र औपचारिक शिक्षाका माध्यमबाट जीवनभर गरिने सिकाइ हो।

३.४.१ वर्तमान अवस्था

यस पालिकामा विगतमा प्रौढ शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन भएको तथा उक्त कार्यक्रम पश्चात् निरन्तर रुपमा अनौपचारिक शिक्षा, जीवनपर्यन्त सिकाइ र निरन्तर शिक्षाका बारेमा काम गर्दै आएका छन् । यस स्थानीय तहमा पूर्ण रुपमा निरक्षर ७६३१ रहेका छन् जुन कूल जनसंख्यको २९.८९ प्रतिशत हुन आउँछ। सामान्य लेखपढ गर्न सक्ने जनसंख्या १३५०७ रहेको छ। बलानबिहुल को कूल साक्षरता ६३.८ प्रतिशतमा ५१.५ प्रतिशत महिला रहेका छन्।

चुनौतीहरू तथा अवसरहरू

१. अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइको सहज र सर्वसुलभ पहुँच सुनिश्चित।
२. साक्षरता, निरन्तर सिकाइ, आयमूलक सीपसँगै समय सापेक्ष सूचना प्रविधियुक्त साक्षरता कक्षा सञ्चालन।
३. मौलिक तथा परम्परागत सस्कृतिको पहिचान, संरक्षण प्रवर्धन।
४. सामुदायिक सिकाइ केन्द्रलाई समयसापेक्ष सिकाइ आवश्यकता सम्बोधन गर्न सक्ने बनाउनु।
५. अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइ लागि मापदण्ड बनाउनु।
६. पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक तथा थप सिकाइ सामग्रीहरू विकास
७. व्यक्तित्व विकासका लागि सामुदायिक सूचना केन्द्र,घुम्ती पुस्तकालय स्थापना र प्रवर्धन गर्ने विषयलाई सामुदायिक सिकाइ केन्द्रसँग आवद्ध गर्ने।
८. सहजकर्ताको क्षमता विकास।

उद्देश्य

यस योजनाले अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइसम्बन्धी निम्नलिखित उद्देश्यहरू राखेको छ-

१. साक्षर बलानबिहुल रूपमा विकास गर्नु।
२. साक्षरतालाई सीपसँग आवद्ध गरि रोजगारका अवसर प्रदान गर्नु।
३. सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको विकास र विस्तार गर्ने।

४. सबैको निरन्तर सिकाइका अवसरहरुको पुँहचमा समतामुलक सहभागीतामा वृद्धि गर्नु ।
५. बालबालिकाहरुको सिकाइको लागि अभिभावकहरुको सचेतनामा सुधार ल्याउनु ।
६. नवसाक्षरहरुलाई जीवोकोपार्जनका गतिविधिहरुको सहभागीतामा वृद्धि गर्नु ।

रणनीति

१. योजनाका उद्देश्यहरू हासिल गर्न निम्नलिखित रणनीतिहरू अवलम्वन गरीनेछ-
२. साक्षर नेपाल अभियान पूरा गर्न यस पालिकाले सामुदायिक सिकाइ केन्द्र, विद्यालय, विकास साझेदार,नागरिक समाज, टोल विकासराजनैतिक दल सञ्चार माध्यम ,, अभिभावक र अन्य साझेदारहरू परिचालन गरिनेछ।
३. सामुदायिक तथा घुम्ती पुस्तकालय पहुँचको अभिवृद्धि गरिनेछ।
४. मौलिक एवम् परम्परागत ज्ञान तथा सीपको पहिचान, संरक्षण, प्रवर्धन एवम् हस्तान्तरणसम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरीनेछ।
५. स्थानीय तहले सञ्चालनमा रहेका सामुदायिक सिकाइ केन्द्रहरूको आवश्यकतानुसार समायोजन, पुनर्संरचना तथा पुनर्वितरण गरि स्थानीय आवश्यकताका आधारमा सिकाइ केन्द्र स्थापना तथा सञ्चालन गर्दै गरिनेछ।
६. विज्ञ समूह निर्माण गरि अनौपचारिक तथा आजीवन सिकाइ सम्बन्धी अवधारणा पत्र तयार गरिने छ।
७. सामुदायिक सिकाइ केन्द्रलाई आधारभूत सुविधा सम्पन्न विद्युतीय पुस्तकालय बहुउद्देश्यीय संयन्त्रको रूपमा सुदृढीकरण गरि समावेशी एवम् समतामा आधारित आजीवन सिकाइ थलो को रूपमा विकास गरिनेछ।

प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य उपलब्धिहरू

१. सबै नागरिकका लागि साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइको अवसर प्राप्त भएको हुने।
२. सबै नागरिकका लागि साक्षरता, निरन्तर शिक्षा र आजीवन सिकाइका अवसर प्राप्त हुने छन् ।

नतिजा

१. साक्षर बलानबिहुल रुपमा विकास हुने।
२. लक्षित बर्ग र समुदायमा सिकाइ अवसरहरूको सिर्जना हुने।
३. अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइको व्यवस्थापनका लागि आवश्यक संरचनागत व्यवस्था तयार भई कार्य सञ्चालन हुने।
४. सामुदायिक सिकाइ केन्द्रको विकास र विस्तार हुने।
५. विज्ञ समूह निर्माण गरि अनौपचारिक तथा आजीवन सिकाइसम्बन्धी अवधारणा पत्र तयार हुने।
६. स्थानीय माग र आवश्यकताका आधारमा रोजगारीमूलक अनौपचारिक पाठ्यक्रम तयार हुने।

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू

क्र.सं.	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७
१	एकीकृत पाठ्यक्रम लागु गरेका विद्यालय सङ्ख्या	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
२	पाठ्यक्रम/विशिष्टिकरण तालिकाको आधारमा प्रश्न पत्र निर्माण गरी परीक्षा/मुल्यांकन गर्ने विद्यालय सङ्ख्या	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
३	स्थानीय भाषामा स्थानीय बिषयको कक्षा सञ्चालन गर्ने विद्यालय	०	०	मागमा आधारित	मागमा आधारित	मागमा आधारित	मागमा आधारित
४	निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्ने विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
५	जलवायु परिवर्तन तथा उत्थानशीलता सम्बन्धी सामग्री प्रयोग गर्ने विद्यालय सङ्ख्या	४	८	१०	१६	१८	२१
६	स्थानीय पाठ्यक्रम २०८० कक्षा १ देखि कक्षा ८ सम्म परिमार्जन तथा कार्यान्वयन	०	१	३	५	१०	२१
७	आधारभूत तहमा अध्ययनरत सबै विद्यार्थीहरुको पहुँचमा	प्रक्रियामा	१	३	५	१०	२१

	स्थानीय पाठ्यक्रम सम्बद्ध पाठ्यसामग्री पुगेको कक्षाको संख्या						
	स्थानीय पाठ्यपुस्तक निर्माण तथा प्रबोधिकरणमा सरोकारवालहरु सबैको सहभागिता अवस्था	भएको	भएको	भएको			
	पाठ्यक्रम निर्दिष्ट मूल्याङ्कन प्रक्रियाको निरन्तर अनुगमन र आवधिक प्रतिवेदनले मूल्याङ्कन प्रभावकारिता सुनिश्चित	नभएको	नभएको	गरिने	गरिने	गरिने	गरिने

३.४.४ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तलको तालिकामा पालिकाले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	निरक्षरहरुको विवरण संकलन	पटक	१					२	गाउँपालिका
२	साक्षर बलानबिहुल	वडागत			२		२	९	गाउँपालिका
३	स्थानीय माग र आवश्यकताका आधारमा सा.सि.के सञ्चालन र व्यवस्थापन	संख्या			१		१	५	गाउँपालिका
४	सामुदायिक पुस्तकालयलाई सामुदायिक केन्द्रसग आवद्ध गर्ने	पुस्तकालय						२	गाउँपालिका
५	सा.सि.के.मा प्रविधिको विकास गर्ने	संख्या			१		१	५	गाउँपालिका
६	सा.सि.के. ले समुदायमा आधारीत संघसस्थासँग सहकार्य गर्ने	निरन्तर							सा. सि.के.
७	विज्ञ समूह निर्माण	पटक		१			१	२	सा. सि.के.
८	जीवनपर्यन्त सिकाइका लागि सामग्री विकास	संख्या			१	१	१	१०	सा. सि.के.
९	परिचालकको क्षमता विकास	संख्या		१			१	५	गाउँपालिका

३.५ अन्य उपक्षेत्रहरू

स्थानीय तहरूले माथि उल्लेखित चार उपक्षेत्र बाहेक शिक्षाका अन्य उपक्षेत्रहरूलाई पनि आफ्नो शिक्षा योजनामा समेट्न सक्दछन् । उदाहरणका लागि प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेका वा गर्न इच्छुक पालिकाले सोसम्बन्धी उपक्षेत्र थप गर्न सक्छन् । त्यसैगरी उच्च शिक्षा तथा जनशक्ति विकास सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गरिरहेका वा गर्न इच्छुक पालिकाले सोसम्बन्धी उपक्षेत्र थप गर्न सक्छन् । यसो गर्दा माथिकै ढाँचामा सो उपक्षेत्र सम्बन्धी योजनाको विकास गर्न सकिन्छ ।

परिच्छेद ४ : अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्रहरू

परिच्छेद तीनमा शिक्षा क्षेत्रकाअन्तर्गतका मुख्य उपक्षेत्रहरू प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, माध्यमिक शिक्षा, अनौपचारिक शिक्षा तथा आजीवन सिकाइलगायत तथा विकाससँग सम्बन्धित वर्तमान अवस्थाको विश्लेषणका आधारमा चुनौतीहरू पहिचान गरि यस योजनाका लागि उद्देश्य, रणनीतिहरू तथा प्रमुख नतिजा, क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरूसहितको योजनाको खाका प्रस्तुत गरिएको छ। परिच्छेद तीनका विभिन्न खण्डहरूमा ती खण्डहरूसँग सम्बन्धित विभिन्न अन्तरसम्बन्धित विषयहरू जस्तैः पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन, शिक्षक व्यवस्थापन र विकास, समता तथा समावेशीकरण, स्वास्थ्य, पोषण तथा दिवा खाजा, आपतकालीन तथा संकटपूर्ण अवस्थामा शिक्षा; विद्यालय भौतिक विकास, शिक्षामा सूचना तथा सञ्चारलगायतका कतिपय पक्षहरू समावेश गरिएका भए पनि यी अन्तरसम्बन्धित विषयलाई समग्रमा विश्लेषण गरि योजनामा प्राथमिकता प्रदान गर्न र विभिन्न उपक्षेत्रसँग सम्बन्धित गराउन सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्यले यस परिच्छेदमा प्रस्तुत गरिएको छ।
यस परिच्छेदमा शिक्षामा समता तथा समावेशीकरणको अभिवृद्धि, विद्यालय स्वास्थ्य, पोषण तथा दिवा खाजा र छात्रवृत्तिजस्ता आवश्यकीय सेवाको सञ्चालन तथा व्यवस्थापन, आपतकालीन तथा संकटपूर्ण अवस्थामा शिक्षाका लागि तयारी, विद्यालय भौतिक विकास, र शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार जस्ता अन्तरसम्बन्धित विषयहरू समावेश गरिएको छ। यसमा उल्लिखित प्रत्येक विषयको अवधारणा तथा विद्यालय शिक्षामा यसको आवश्यकता, विद्यमान अवस्थाको विश्लेक्षण गरि चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ भने यस योजनामा यस विषयका उद्देश्य, अपेक्षित नतिजा तथा योजना अवधिमा सञ्चालन गरिने मुख्य क्रियालाप तथा लक्ष्यहरू उल्लेख गरिएको छ।

४.१ पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री तथा मूल्याङ्कन

परिचय

मानव जीवनका लागि आइपर्ने विभिन्न समस्याहरु समाधान गर्नका लागि चाहिने ज्ञान, सीप र क्षमता आर्जनका लागि एउटा मार्गनिर्देश नै पाठ्यक्रम हो। मानव जीवनका व्यावहारिक समस्या समाधान हुनु भनेको राष्ट्र र समाजका समस्या समाधान हुनु हो। वास्तवमा पाठ्यक्रमले शैक्षिक तथा सामाजिक जीवनदर्शन, समकालीन समाजका वास्तविकताहरु, सिकाइ प्रक्रिया एवं विषयवस्तु तथा ज्ञानको प्रकृति समेतलाई विचार गरि बालकका सिकाइ सम्बन्धी आवश्यकताको निदान गरेर विस्तृत योजना प्रस्तुत गरेको हुन्छ। पाठ्यक्रम विकास एउटा निरन्तर प्रक्रिया भएकोले समाज, राष्ट्र र व्यक्तिको आवश्यकता र चाहाना अनुरुप परिवर्तन भइरहन्छ। निर्धारित सिकाइ उपलब्धिहरु प्राप्तिका लागि विद्यार्थीहरुलाई विभिन्न अनुभवहरु हासिल गराउन निश्चित दिशा दिने कार्यक्रम नै पाठ्यक्रम हो।

पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन प्राविधिक कार्य हो। यसमा विभिन्न व्यक्ति, समूहसँगको सहकार्य आवश्यक हुन्छ। पाठ्यक्रम निश्चित रुपमा सान्दर्भिक हुनुपर्छ। समयसापेक्ष हुनुपर्छ। जनचाहाना पूरा गर्न सक्नुपर्दछ। कक्षाकोठा वातावरण अनुकूल हुनुपर्छ। व्यवहार योग्य, प्रयोग योग्य, पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन सर्वत्र अपेक्षित विषयका रुपमा पर्छ। पाठ्यक्रम समावेशी हुनुपर्छ। यसले सबैको चाहाना प्रतिविम्वन गर्न सक्नुपर्छ। स्थानीय तहको नेतृत्व र सहभागिताका आधारमा स्थानीय तहमै प्राविधिक तथा आर्थिक स्रोत परिचालन गरि मातृभाषा तथा

स्थानीय ज्ञान, सीप र प्रविधिमा आधारित विषयवस्तुको चयन, व्यवस्थापन र कार्यान्वयन गरिनुलाई स्थानीय आवश्यकतामा आधारित शिक्षाका रुपमा लिइन्छ।

पाठ्यक्रम कुनै कक्षा वा तहमा कुन कुन विषयवस्तु सिकाउने भन्ने कुरासँग मात्र सम्बन्धित नभई विद्यार्थीमा केकस्ता क्षमता विकास गराउने हो अर्थात् किन पढाउने, के कस्ता क्रियाकलापका माध्यबाट अपेक्षित सक्षमता हासिल गराउन सकिन्छ र विद्यार्थीले सिकेको वा नसिकेको सुनिश्चित गरि आवश्यक पृष्ठपोषण प्रदान गर्न केकसरी मूल्याङ्कन गर्ने भन्ने कुरा निर्धारण गर्ने महत्त्वपूर्ण आधार हो।

४.१.१ वर्तमान अवस्था

बलानबिहुल गाउँपालिका ले हालसम्म नेपाल सरकारबाट स्वीकृत पाठ्यक्रम लागू गर्दै आएको सर्वविदितै छ। यसै शैक्षिक सत्रदेखि यस पालिकाले आधारभूत तह कक्षा १-५ को स्थानीय विषयको पाठ्यक्रम निर्माणको थालनी गर्ने र अर्को बर्ष आधारभूत तह कक्षा ६-८ को स्थानीय विषयको पाठ्यक्रम निर्माण योजना गरेको छ। स्थानीय विषयले यस पालिकाको समग्रता झल्काउन मद्दत पुऱ्याई बालबालिकाहरुलाई आफ्नो परिवेश अनुकूलको विषयवस्तुमा सहज तरिकाले परिचित हुन सहयोग पुऱ्याउछ। स्थानीय पाठ्यक्रममा विद्यालय तहको पाठ्यक्रमलाई सान्दर्भिक तथा प्रभावकारी बनाउन कक्षा १-८ मा अन्तरसम्बधित विषयवस्तुलाई एकीकृत गरिएको, व्यवहार कुशल तथा जीवनोपयोगी सीपहरू समावेश हुने गरी सिकाइ क्रियाकलाप तर्जुमा गर्ने रणनीति लिइएको, आधारभूत तहमा स्थानीय कला, संस्कृति, भाषा, इतिहास, परम्परा, सीप तथा ज्ञानमा आधारित स्थानीय पाठ्यक्रम स्थानीय तहले विकास गरी कार्यान्वयन गर्नु पर्ने र सबै कक्षाका विषयवस्तुलाई यथासम्भव स्थानीय परिवेश तथा दैनिक जीवनसँग सम्बधित गराई सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरीएको छ। प्रत्येक विषयमा विषयवस्तुको स्वरूपअनुसार विद्यार्थीलाई २५ देखि ५० प्रतिशतसम्म भारको प्रयोगात्मक कार्य, परियोजना कार्य वा सामुदायिक कार्य लगायतका व्यवहारिक अभ्यास गराउनु पर्ने व्यवस्था छ। त्यसैगरी यसले सिकाइमा प्रयोग गरीने माध्यम भाषाले सिकाइमा बाधा नपर्ने गरी आवश्यकता अनुसार मातृभाषा, स्थानीय भाषा वा बहुभाषाको प्रयोग गरी सिकाइ सहजीकरण गर्ने, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई जीवनोपयोगी तथा व्यवहार कुशल सीपका रूपमा एकीकृत गर्नुका साथै सिकाइको माध्यमका रूपमा प्रयोगलाई विस्तार गर्ने र विद्यार्थी मूल्याङ्कनलाई शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापको अभिन्न अङ्गका रूपमा सिकाइ सुधारका लागि निरन्तर पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने गरी प्रयोग गर्ने नीति लिएको छ।

आधारभूत तह कक्षा १-३ मा निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली मार्फत उदार कक्षोन्नति नीति अपनाइएको छ भने आधारभूत तह कक्षा ४-५ मा ५० प्रतिशत निर्णयात्मक र ५० प्रतिशत निर्माणात्मक मूल्याङ्कन बिधि अपनाएइको छ। आधारभूत तह कक्षा ६-८ मा ६० प्रतिशत निर्णयात्मक र ४० प्रतिशत निर्माणात्मक मूल्याङ्कन अपनाएइको छ। आधारभूत तहको कक्षा ७ सम्म निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणाली अपनाइएको छ। कक्षा ८ को वार्षिक परीक्षा पालिका स्तरमा हुने छ। कक्षा १० तथा १२ को अन्तिम परीक्षा राष्ट्रिय परीक्षा बोर्डको निर्देशन अनुरुप हुने गरेको छ।

समस्या र चुनौती

१. स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री विकासका लागि क्षमता विकास गर्न नसक्नु।
२. प्रारम्भिक कक्षाहरूमा आवश्यकता अनुसार मातृभाषा, स्थानीय भाषा, बहुभाषा प्रयोगमा समस्या ।
३. स्थानीय पाठ्यक्रम विकास तथा अद्यावधिक कार्यलाई अनुसन्धानमा आधारित बनाउन असक्षम ।
४. सिकाइ सहजीकरण र मूल्याङ्कनमा सूचना प्रविधिको प्रयोग गर्न नसक्नु।
५. स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयन तथा मूल्याङ्कनमा स्थानीय तह अर्थपूर्ण सहभागिता नहुनु ।
६. अपाङ्गता मैत्री पाठ्यपुस्तक तथा कार्य पुस्तिकाको प्रयोग नहुनु ।
७. स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयन गराउन कठिनाई हुनु ।

४.१.२ उद्देश्य

पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री तथा मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धित पालिकाका उद्देश्यहरु

८. सिकाइलाई दैनिक जीवनसँग सम्बन्धित गराउने र विषयवस्तुलाई अन्तरसम्बन्धित गरी सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालन गर्नु।
९. स्थानीय पाठ्यक्रम मार्फत समृद्ध बलानबिहुल निर्माणका लागि सक्षम, सिर्जनशील तथा प्रतिस्पर्धी नागरीक तयार गर्न सहयोग गर्नु।
१०. सिकारुका सिकाइ समस्याको समाधान उन्मुख निरन्तर, आवधिक तथा स्तरीकृत मूल्याङ्कन पद्धतिको व्यवस्था गर्नु।
११. विद्यालय तहमा तोकिएको पाठ्यक्रमलाई पूर्ण रुपमा कार्यान्वयन गर्नु ।
१२. स्थानीय परिवेश बमोजिम तोकिएका तहमा स्थानीय पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन गर्नु ।
१३. पाठ्यक्रम तथा पाठ्यक्रम पुस्तक प्रयोगमा कार्यान्वयनमा एकरुपता ल्याउनु ।
१४. सिकाइका लागि मूल्यांकन प्रणालीका रुपमा विद्यालय तहको मूल्यांकन प्रक्रियामा सुधार ल्याउनु ।
१५. पाठ्यक्रम तथा शैक्षिक सामग्रीहरुको विकास तथा व्यवस्थापनमा क्षमता विकासमा सुधार ल्याउनु ।

४.१.३ रणनीति

माथि उल्लेखित उद्देश्यहरु हासिल गर्नको लागि पालिकाले अपनाउने रणनीतिहरु

१. स्थानीय पाठ्यक्रमलाई समयसापेक्ष, सान्दर्भिक, गुणस्तरीय र प्रभावकारी बनाई सम्मृद्ध बलानबिहुल निर्माणका लागि सक्षम र प्रतिस्पर्धी नागरीक तयार गर्न पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन प्रक्रियालाई अनुसन्धान तथा आवधिक मूल्याङ्कनमा आधारित बनाइने छ।
२. पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक विकास प्रक्रियालाई सहभागितामूलक बनाई स्थानीय सरोकारवालामा अपनत्व विकास गरी जवाफदेही बनाउन स्थानीय परिवेशमा आधारित पाठ्यक्रम विकास प्रक्रियालाई अवलम्वन गरी परीक्षणका रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याइने छ र प्रभावकारिता आधारमा निरन्तरता प्रदान गरीने छ।
३. स्थानीय पाठ्यक्रम मार्फत प्रकोप व्यवस्थापन विषयवस्तु समावेश गरी विपत, महामारी तथा सङ्कट व्यवस्थापन र न्यूनीकरण गर्न प्रारम्भिक कक्षा देखिनै बालबालिकालाई सक्षम बनाइँदै लगिने छ।
४. विपत, महामारी तथा सङ्कटको समयमा सिकाइलाई निरन्तरता दिन सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको अधिकतम् उपयोगमा जोड दिइने छ।

५. प्रारम्भिक कक्षाहरुमा सिकाइ सहजीकरणका निम्ति आवश्यकता अनुसार मातृभाषा र स्थानीय भाषा लाई प्राथमिकता दिइने छ।
६. अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको सिकाइ अवसर वृद्धि गर्न सिकाइ सामग्रीलाई ब्रेल लिपिमा तयार गर्ने र श्रव्यदृश्यमा आधारित साङ्केतिक भाषाका शैक्षिक सामग्रीहरूको विकास र प्रयोगलाई प्राथमिकताका साथ कार्यान्वयनमा ल्याईने छ।
७. निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन प्रणालीलाई प्रभावकारिताका साथ कार्यान्वयन गरीनेछ।
८. आधारभूत तहको कक्षा ५ र ८ को वार्षिक परीक्षालाई पालिका स्तरीय वनाइ सुधार गरीनेछ।

४.१.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य उपलब्धिहरू

१. पाठ्यक्रममा आधारित शिक्षण सिकाइद्वारा सिकारुमा ज्ञान, सिप र व्यवहारमा सकारात्मक परिवर्तन भएको हुनेछ ।
२. स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यसामग्री निर्माण तथा कार्यान्वयन भएको हुनेछ ।
३. निरन्तर, आवधिक तथा स्तरीकृत मूल्याङ्कन पद्धतिको कार्यान्वयन भै विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिमा सुधार आएको हुनेछ ।

नतिजा

१. स्थानीय पाठ्यक्रम२०७८ प्रारम्भिक बाल विकास देखि कक्षा ८ सम्म विकास तथा कार्यान्वयन हुने।
२. प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षादेखि आधारभूत तह कक्षा १५ मा आवश्यकतानुसार मातृभाषा र- स्थानीय भाषा प्रयोग गरी सिकाइ सहजीकरण हुने।
३. शिक्षण सिकाइको अभिन्न अङ्गको रुपमा मूल्याङ्कन हुने।
४. शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप बालमैत्रीने|ृअपाङ्ग मैत्री तथा स्थानीय सन्दर्भ सापेक्ष प्रभावकारी ह ,
५. स्थानीय पाठ्यक्रम परिमार्जन तथा सुधार अनुसन्धानमा आधारित हुने।
६. प्रत्येक विद्यालयमा प्रत्येक विद्यार्थीको मूल्याङ्कनका लागि अनिवार्य कार्य सञ्चयिका फायल खडा भएको हुने।

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू

क्रसं	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७
१	एकीकृत पाठ्यक्रम लागु गरेका विद्यालय सँख्या	२१	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
२	परीक्षामा स्तरीकृत प्रश्न	२७	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै

	प्रयोग गर्ने विद्यालय सँख्या						
३	स्थानीय भाषामा कक्षा सञ्चालन गर्ने विद्यालय	२१	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
४	निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन गर्ने विद्यालय	२१	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
५	जलवायु परिवर्तन तथा उत्थानशीलता सम्बन्धी सामग्री प्रयोग गर्ने विद्यालय सँख्या	१०	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै

४.१.४ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तलको तालिकामा पालिकाले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	स्थानीय पाठ्यक्रम २०७८ कार्यान्वयन								
	स्थानीय पाठ्यक्रम परीक्षण	कक्षा/ विषय	१-५	६-८					गाउँपालिका
	स्थानीय पाठ्यक्रम कार्यान्वयन	कक्षा/ विषय		१-५	६-८				गाउँपालिका
	सिकाइ सहजीकरण पुस्तिका निर्माण र वितरण	कक्षा/ विषय		१-५	६-८				गाउँपालिका
	स्थानीय पाठ्यक्रम तथा सिकाइ सहजीकरण पुस्तिका प्रबोधिकरण	कक्षा/ विषय	१-५	६-८					गाउँपालिका
२	विद्यार्थी मूल्याङ्कन								
	नमुना साधन विकास	कक्षा/ विषय		१-५/ ३	६-८/ ३		९-१२/ ३		गाउँपालिका
	कार्य सञ्चयिका फायलको प्रयोग	कक्षा/ विद्यार्थी	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै		विद्यालय
३	मातृभाषा वा स्थानीय भाषा								
	स्थानीय पाठ्यक्रमलाई मातृभाषा वा स्थानीय भाषामा रुपान्तरण गर्ने	संख्या			१		१	२	गाउँपालिका
	सिकाइ सहजीकरण पुस्तिकालाई मातृभाषा वा स्थानीय भाषामा रुपान्तरण गर्ने	कक्षा/ विषय					१५-	६८-	गाउँपालिका
४	सूचना तथा सञ्चार प्रविधि प्रविधिमा आधारित डिजिटल सामग्री	प्रतिशत	५	६	७	१०	१५	७०	संघ

४.२ शिक्षक व्यवस्थापन र विकास

सिकाइ सहजीकरण प्रक्रियाको केन्द्रका रुपमा शिक्षक रहन्छन्। सिकारु र शिक्षकबीचको अन्तरक्रियाको प्रकृतिमा सिकाइको गुणस्तर निर्भर रहने गर्दछ। शिक्षक सदैव आफूले अध्यापन गराउनु पर्ने विषयवस्तुका बारेमा गहन ढंगले ज्ञान लिनु आवश्यक हुन्छ। शिक्षक आफ्नो पेशाप्रति प्रतिबद्ध भई समावेशी कक्षा व्यवस्थापन गरि विद्यार्थी, अभिभावक तथा शिक्षकहरुबीच प्रभावकारी सञ्चार र सहकार्य हुनु जरुरी छ। वर्तमान समयका शिक्षकहरुमा आवश्यकीय सक्षमताहरु सुनिश्चित हुनु पर्दछ। शिक्षकले शैक्षणिक योजना निर्माण, सिकाइ सहजीकरणका लागि शैक्षणिक सामग्री संकलन तथा निर्माण, प्रभावकारी विद्यार्थी मूल्याङ्कनको कार्यान्वयन गर्न सहज तरिकाले सम्पादन गर्न सक्नुपर्दछ।

गुणस्तरीय शिक्षाका लागि शिक्षक योग्य, व्यावसायिक रूपमा दक्ष, पेशाप्रति उत्प्रेरित, समर्पित, प्रतिबद्ध र विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही हुन आवश्यक छ। शिक्षकमा भएको विषयवस्तुको पर्याप्त ज्ञान, शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सञ्चालनमा दक्षता र नमूना व्यक्तित्व प्रदर्शनले विद्यार्थीहरूको सिकाइमा सकारात्मक प्रभाव पार्दछ। सबै तहको शिक्षामा योग्य, दक्ष, समर्पित र अभिप्रेरित शिक्षकहरूको व्यवस्थापनबाट नै शिक्षाको गुणस्तर सुनिश्चित गर्न सकिन्छ। यसका लागि शिक्षक व्यवस्थापन र विकास प्रभावकारी हुन आवश्यक छ। नेपालमा विद्यालय तहको शिक्षामा पहुँच, गुणस्तर, समता, सान्दर्भिकता, सुशासन प्रवर्धनका लागि विगतमा सञ्चालित विभिन्न योजना, परियोजना तथा कार्यक्रमहरूले शिक्षक व्यवस्थापन र शिक्षकको पेशागत क्षमता अभिवृद्धिलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी कार्यक्रम सञ्चालन गरेको पाइन्छ।

यस योजनामा शिक्षाको गुणस्तर अभिवृद्धिका लागि शिक्षण पेशालाई रोजाइको पेशाका रूपमा विकास गर्ने, शिक्षक तयारी गर्ने, कक्षाकोठाको शिक्षण सिकाइलाई गुणस्तरयुक्त बनाउने, शिक्षक सहयोग प्रणालीलाई सुदृढ बनाउने, शिक्षक पेशागत विकासलाई प्रभावकारी बनाउने, विद्यार्थीको सिकाइप्रति शिक्षकलाई जिम्मेवार बनाउने र औचित्यपूर्ण शिक्षक आपूर्ति र वितरण गर्ने कार्यलाई प्राथमिकता दिइने छ। यसमा शिक्षक व्यवस्थापन तथा विकासको वर्तमान अवस्थाको समीक्षा गरी चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ। वर्तमान अवस्थाको समीक्षा तथा पहिचान गरिएका चुनौतीहरूको सामना गरि शिक्षक व्यवस्थापन तथा विकासलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउने सन्दर्भमा यस बलानबिहुल गाउँपालिका ले कार्यक्रमका उद्देश्य, उद्देश्य पूरा गर्नका लागि अपनाइने रणनीतिहरू, कार्यक्रम कार्यान्वयनबाट हासिल हुने अपेक्षित नतिजा तथा मुख्य मुख्य क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू समावेश गरिएको छ।

४.२.१ वर्तमान अवस्था

शिक्षण पेशाप्रति आकर्षण र नियुक्ति

शिक्षण पेशालाई रोजाइको पेशाका रूपमा विकास गर्नका लागि नेपालको पन्ध्रौं योजना (२०७६/०७७-२०८०/०८१) ले यस पेशामा अब्बल प्रतिभाहरूलाई आकर्षित गर्न विश्वविद्यालयमा उत्कृष्ट अङ्क हासिल गरेका व्यक्तिलाई सोझै शिक्षण पेशामा प्रवेश गर्न पाउने कानूनी व्यवस्था गर्ने उल्लेख गरेको छ। शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७ अनुसार शिक्षक हुनका लागि शिक्षण अनुमति पत्र अनिवार्य हुनु पर्ने, स्थायी शिक्षक हुनका

लागि शिक्षक सेवा आयोगले लिने परीक्षा उत्तीर्ण भएको हुनुपर्ने, बढुवाका लागि निश्चित मापदण्ड पूरा गर्नुपर्ने र पेशाको सुरक्षा लगायतका कारणले शिक्षण पेशालाई समाजमा प्रतिष्ठत पेशाका रूपमा लिइने अवस्था सुधार हुँदै गएको छ। नियमित रूपमा स्थायी नियुक्ति गर्ने कार्यको थालनीले शिक्षण पेशामा थप आकर्षण बढेको अवस्था छ । शिक्षक सेवा आयोगद्वारा सञ्चालित परीक्षामा सम्मिलित हुने युवाहरूको उल्लेख्य उपस्थितिले यस सेवाप्रति शिक्षित युवाहरूको आकर्षण बढ्दै गएको पुष्टि हुन्छ। शिक्षक सेवा आयोगबाट नियुक्तिका लागि सिफारिस भएका शिक्षकहरूलाई स्थानीय तहले विद्यालयमा नियुक्ति तथा पदस्थापन गर्ने कार्यको थालनी भएको छ।

शिक्षक तयारी

सिकाइ सहजीकरण प्रक्रियाको केन्द्रका रुपमा शिक्षक रहन्छन्। सिकारु र शिक्षकबीचको अन्तरक्रियाको प्रकृतिमा सिकाइको गुणस्तर निर्भर रहने गर्दछ। शिक्षक सदैंव आफूले अध्यापन गराउनु पर्ने विषयवस्तुका बारेमा गहन ढंगले ज्ञान लिनु आवश्यक हुन्छ। शिक्षक आफ्नो पेशाप्रति प्रतिबद्ध भई समावेशी कक्षा व्यवस्थापन गरी विद्यार्थी, अभिभावक तथा शिक्षकहरुबीच प्रभावकारी सञ्चार र सहकार्य हुनु जरुरी छ। वर्तमान समयका शिक्षकहरुमा आवश्यकीय सक्षमताहरु सुनिश्चित हुनु पर्दछ। शिक्षकले शैक्षणिक योजना निर्माण, सिकाइ सहजीकरणका लागि शैक्षणिक सामग्री संकलन तथा निर्माण, प्रभावकारी विद्यार्थी मूल्याङ्कनको कार्यान्वयन गर्न सहज तरिकाले सम्पादन गर्न सक्नुपर्दछ।

शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७ बमोजिम वी.एड. वा एम.एड.गरेपछि अध्यापन अनुमतिपत्रका लागि योग्य मानिन्छ। अध्यापन अनुमति पत्र प्राप्त गरेको व्यक्ति मात्र शिक्षकका लागि योग्य हुन्छ। शिक्षा ऐन, २०२८ (संशोधनसहित) तथा शिक्षा नियमावली, २०५९ र शिक्षक सेवा आयोग नियमावली, २०५७ मा भएको व्यवस्था अनुसार नेपालमा प्राथमिक र निम्नमाध्यमिक तहका लागि शिक्षाशास्त्रमा प्रवीणता प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण वा कक्षा १२ वा अन्यबाट प्रवीणता प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण गरी १० महिने शिक्षक तालिम लिई अध्यापन अनुमति पत्र प्राप्त गरेका र माध्यमिक तहका लागि शिक्षा शास्त्रबाट स्नातक तह उत्तीर्ण वा अन्यबाट स्नातक तह उत्तीर्ण गरी एक वर्षे वी.एड.गरी अध्यापन अनुमति प्राप्त गरेका व्यक्ति मात्र शिक्षक हुन योग्य मानिन्छ। यसै गरी माध्यमिक तह कक्षा ११-१२ मा अध्यापन गर्नका लागि स्नातकोत्तर तह उत्तीर्ण गरि अध्यापन अनुमति पत्र प्राप्त गरेको हुनुपर्ने प्रावधान छ। शिक्षक अध्यापन अनुमति पत्रका लागि परीक्षा सञ्चालन भने शिक्षक सेवा आयोगले गर्दै आएको छ।

शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप

कुनै पनि विषयवस्तु विद्यार्थी समक्ष पुऱ्याउँदा जे जस्ता विधि वा माध्यम अपनाइन्छ, तिनले अपेक्षित उद्देश्य परिपूर्तिमा सघाउनु पर्दछ। कुनै पनि शिक्षण विधि शिक्षकले प्रयोग गर्ने तौरतरिका वा विषयवस्तुको स्वरुपमा भर पर्दछ। शिक्षण विधि छनौट गर्दा सकेसम्म विद्यार्थी केन्द्रित खालको अर्थात बालकेन्द्रित विधि अपनाउनुपर्छ, जसमा बढी भन्दा बढी विद्यार्थीको सहभागिता रहोस। शिक्षण विधिको चयन गर्दा मुख्य रुपमा विद्यार्थीको पूर्व ज्ञान, रुचि, क्षमता, चाहना, उनीहरुको तहगत स्तर, विषयवस्तुको प्रकृति र स्वरुप आदिका आधारमा छनौट गर्नु पर्छ।

बालबालिकाको सिकाइ उपलब्धि मूलतः कक्षाकोठामा सञ्चालन गरिने शिक्षणसिकाइ क्रियाकलापमा भर पर्छ। विद्यालय तहको पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ ले पनि शिक्षण सिकाइलाई विद्यार्थी केन्द्रित, प्रविधिमैत्री, परियोजनामा आधारित, समूहकार्यमा आधारित, सामुदायिक क्रियाकलापमा आधारित बनाउन जोड दिएको छ। नेपालमा विगतदेखि हालसम्म सञ्चालित विभिन्न शिक्षा योजना, परियोजना तथा कार्यक्रमहरूले कक्षाकोठाको शिक्षण सिकाइमा सुधार ल्याई शिक्षाको स्तर वृद्धि गर्न जोड दिएका छन्। यसको फलस्वरूप विद्यालयको शिक्षणसिकाइलाई विद्यार्थी केन्द्रित बनाउने, प्रविधिको प्रयोग गरि शिक्षण गर्ने, बालमैत्री सिकाइ वातावरण सिर्जना गर्ने जस्ता केही **प्रयास भएका छन्।**

शिक्षक पेशागत सहयोग पद्धति

नेपालमा सर्वप्रथम वि.सं. १९९८ सालमा चिफ इन्सपेक्टर स्कूलको स्थापना सगै शिक्षक पेशागत सहयोग पद्धतिको शुरुवात भएको देखिनछ। राष्ट्रिय शिक्षा पद्दति योजना २०२८ ले विद्यालय सुपरिवेक्षणबाट शिक्षक सहायता उपलब्ध गराउन प्राथमिक विद्यालय निरीक्षक, माध्यमिक विद्यालय निरीक्षकहरूको व्यवस्था गरिएको थियो। ग्रामीण विकासका लागि सेती परियोजना (१९८१- १९९१) र सो पश्चात् नेपालको शिक्षा सुधारका लागि धेरै परियोजनाहरू कार्यान्वयनमा आए। प्राथमिक शिक्षा परियोजना (२०४२-०४७), विज्ञान शिक्षा विकास परियोजना (१९८४-१९९१), आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजना-पहिलो (२०४९-०५४), आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजना-दोस्रो (२०५६-०६१), प्राथमिक शिक्षा विकास परियोजना (सन् १९९२-१९९९), माध्यमिक शिक्षा विकास परियोजना (सन् १९९३-२०००), शिक्षक शिक्षा परियोजना (सन् २००२-२००९), विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रम (२०६७/०६८-२०७२/०७३) हुँदै हाल कार्यान्वयनमा रहेको विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रम (२०७३/०७४-२०७७/०७८) ले समेत शिक्षकको पेशागत सहयोगलाई महत्त्व दिई विभिन्न तालिम तथा क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन भएका देखिन्छ।

ग्रामीण विकासका लागि सेती परियोजना तथा आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजनादेखि नै नेपालमा शिक्षक पेशागत सहयोगका लागि स्रोत केन्द्रहरू स्थापना भएर क्रमश: तिनको सङ्ख्या बिस्तार गरि १०९१ स्रोत केन्द्रहरू तोकेकोमा १०५३ स्रोत केन्द्रहरू मार्फत शिक्षक पेशागत सहयोग प्रदान हुँदै आइरहेको थियो।

शिक्षक पेशागत सहयोग स्रोतकेन्द्र १०५३, अगुवा स्रोत केन्द्र ४६ र "क" शैक्षिक तालिम केन्द्रहरु ९, "ख" शैक्षिक तालिम केन्द्रहरु २० र उपकेन्द्र ५ बाट विद्यालय सुपरिवेक्षण, शिक्षकको कार्यको अनुगमन, तालिमको फलोअप, कक्षा अवलोकन र पृष्ठपोषण प्रदान, नियमित प्रधानाध्यापक बैठक, शिक्षक अन्तर्क्रिया कार्यशाला, छोटो अवधिको मागमा आधारित आदि तालिम सञ्चालन हुँदै आएका थिए।

शिक्षक क्षमता विकास कार्यक्रम

एकाइसौं शताब्दीको शिक्षक आफ्नो विषयमा निपूर्ण हुनुपर्छ। शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सम्बन्धी कलाकौशलबाट भरपूर्ण हुनुपर्छ। स्थानीय सरकारले प्रदेश सरकार तथा केन्द्र सरकारसँग समन्वय गरि शिक्षक तथा कर्मचारीहरुको क्षमता विकासका लागि निम्नानुसारका क्षमता विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सकिनेछ,

प्रमाणीकरण तालिम , पुनर्ताजगी तालिम, अनुभव आदान प्रदान कार्यक्रम, स्थानीय आवश्यकतामा आधारित मोड्युलर तालिम, स्वप्रयत्नमा आधारित सिकाइ आदि। पेशागत रूपमा सक्षम, दक्ष र अभिप्रेरित शिक्षकबाट नै कक्षाकोठाको शिक्षण सिकाइमा सुधार आउन सक्छ। यसका निम्ति शिक्षकलाई पेशागत विकासका अवसरहरू उपलब्ध हुन आवश्यक छ। शिक्षकको पेशागत विकासका विभिन्न तौरतरिकाहरू छन्। शिक्षक तालिम, कार्यशाला, सेमिनार, कन्फरेन्स, क्रियात्मक अनुसन्धान, शिक्षकहरूको सिकाइ सञ्जाल, अवलोकन भ्रमण, मेन्टरिङ आदि अवसरहरूबाट शिक्षकको पेशागत विकास सम्भव हुन्छ। नेपालमा शिक्षकको पेशागत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ध्येयले नेपालमा विभिन्न परियोजना तथा कार्यक्रमहरू सञ्चालन भएका थिए। शिक्षकको क्षमता अभिवृद्धि गरि कक्षाकोठाको शिक्षण सिकाइमा सुधार ल्याउने उद्देश्यले वि.सं. २०५० मा शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्रको स्थापना भएको थियो।

शिक्षक उत्तरदायित्व

शिक्षणसिकाइ प्रक्रियामा शिक्षकको महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको हुन्छ। शिक्षक बालबालिकाको भाग्य निर्माता, अभिभावकको भरोसा तथा आशाको केन्द्र, परिवर्तनको संवाहक र समाजको प्रतिष्ठित व्यक्ति हो। असल शिक्षकको सहायताबाट शिक्षाका उद्देश्य पूरा हुन सक्छ। शिक्षकका आचरण समाजका अन्य वर्गलाई अनुकरणीय बन्न सक्नु पर्दछ। शिक्षकमा समाजको मार्गदर्शक, उपदेशक एवम् उदाहरणीय व्यक्तित्वको भूमिका सजिलैसँग निर्वाह गर्न सक्ने आर्दश गुणहरु हुनुपर्दछ। शिक्षक आफ्नो पेशाप्रति प्रतिबद्ध हुनुपर्छ।

शिक्षक विद्यार्थी, अभिभावक, समुदाय तथा विद्यालय प्रशासक/प्रधानाध्यापकप्रति उत्तरदायी हुनुपर्छ। शिक्षक विद्यार्थीप्रति उत्तरदायी हुनु भनेको आफूले पढाउने विद्यार्थीहरूको सिकाइ तथा कार्यसम्पादनप्रति जवाफदेही हुनु पाठ्यक्रमले तोकेका सिकाइ उपलब्धिमा भएको प्रगति र विकासमा जवाफ दिनु र विद्यार्थीको गुणस्तरीय जीवनका विषयमा जवाफदेही हुनु भन्ने बुझिन्छ। विद्यालयको आचार संहिता पालना गर्दै दैनिक कार्यतालिकाअनुसार अध्यापन गर्ने, विद्यार्थीको सिकाइको लेखाजोखा तथा मूल्याङ्कन गर्ने त्यसको प्रतिवेदन प्रधानाध्यापकलाई पेस गर्ने आदि कार्य शिक्षकले गर्नुपर्ने हुँदा शिक्षक प्रधानाध्यापकप्रति पनि उत्तरदायी हुनुपर्छ। आगामी दिनमा यस पालिकाले शैक्षिक सुधार घोषणापत्र तयार पारी विभिन्न निकायको भूमिका तथा जिम्मेवारी अन्तर्गत प्र.अ. र शिक्षकको भूमिका तथा जिम्मेवारी तोकी शिक्षकलाई आफ्नो पेशाप्रति उत्तरदायी बनाउने अभ्यास गर्ने छ ।

शिक्षकको आपूर्ति र वितरण

शिक्षा नियमावली,२०५९ को नियम ९२ अनुसार सामुदायिक विद्यालयमा रहने शिक्षक दरबन्दीको विवरण अनुसूची १२ मा व्यवस्था गरिएको छ। पूर्व प्राथमिक विद्यालयमा १ जना, प्राथमिक विद्यालयमा ५० जनासम्म विद्यार्थी भएमा कम्तीमा २ जना र सोभन्दा बढी विद्यार्थी भएमा कम्तीमा ३ जना, कक्षा ६-८ का लागि कम्तीमा ४ जना र माध्यमिक तह ९-१२ का लागि ८ जना शिक्षक रहने व्यवस्था उक्त नियमावलीमा छ।

यस पालिकाको सामुदायिक बिद्यालयमा शिक्षक विद्यार्थी अनुपात कक्षा १-५ मा ३६.१७, कक्षा ६-८ मा १८८.७५, कक्षा ९-१० मा ८५.३८रहेको छ । दरबन्दी मिलान तथा समायोजनका आधारहरू, २०७३ अनुसार गरेको छ। अधिकांश बिद्यालयमा आधारभूत तहका शिक्षक अप्राप्त रहेकोले विद्यालयले प्र.वि. दरबन्दीका शिक्षकलाई निम्न

माध्यमिक तहमा परिचालन गरेको र प्रा.वि. तहको शिक्षकको आवश्यकतालाई बालबिकाश सहजकर्ता र विद्यालयका परिचरबाट पूर्ति गर्नु परेको बाध्यता छ। गत आर्थिक बर्षमा शिक्षा बिकाश तथा समन्वय इकाइ सप्तरीले यस पालिकासंगको सहकार्यमा शिक्षक समायोजन तथा दरबन्दी मिलानको कम सम्पन्न गरिसकेकोले र सङ्घीय सरकारबाट मांग अनुसारको शिक्षक आपूर्ति हुने आश गरिएको र तत्कालको लागि यस पालिकाले स्वयंसेवक शिक्षक परिचालन गर्ने योजना बनाएको छ।

चुनौती र अवसरहरू

१. शिक्षण पेशालाई सबैको रोजाइको पेशाका रूपमा विकास गर्ननसक्नु।
२. शिक्षण सिकाइलाई विद्यार्थी केन्द्रित बनाउन शिक्षण विधि र क्रियाकलापमा विविधता ल्याउन नसक्नु।
३. शिक्षक पेशागत सहयोगको सुदृढ प्रणाली स्थापित गर्न नसक्नु।
४. विषयगत आधारमा आवश्यक शिक्षक दरबन्दी सुनिश्चित गर्न नसक्नु।
५. शिक्षकको पेशागत विकासको अवसर र विस्तार गर्न नसक्नु।
६. समयमा कक्षाकोठाभित्र शिक्षकको नियमितता र गुणस्तरीय शिक्षण हुन् नसक्नु।
७. तहगत रुपमा परीक्षा सञ्चालन गरी अग्रिम रुपमा स्वयंसेवक सूची प्रकाशन गर्न नसक्नु।

४.२.२ उद्देश्य

शिक्षक व्यवस्थापन र विकाससँग सम्बन्धित पालिकाका उद्देश्यहरु

१. शिक्षकको छनौट, नियुक्ति र पुनर्वितरणलाई सुदृढ बनाउन सहयोग पुऱ्याउनु।
२. शिक्षक विकास तथा निरन्तर पेशागत सहायता प्रणाली स्थापना गर्नु।
३. सबै तहमा योग्य, दक्ष तथा क्षमतावान् शिक्षकहरूको प्रबन्ध गर्नु।
४. पालिका अन्तर्गत स्वयम् सेवकक शिक्षकको छनोट गर्नु।
५. कक्षाकोठामा शिक्षकको नियमितताको लागि निरन्तर अनुगमन र शिक्षकको पेशागत सहयोग प्रणालीको विकास।
६. सिकाइ सुधारको लागि आवश्यक शिक्षकको क्रमश ब्यवस्थापन गर्दै लैजानु।
७. पालिका स्तरबाट हुने शिक्षक नियुक्तिलाई थप प्रभावकारी तथा सुढृण बनाउनु।
८. विद्यालय सुपरीवेक्षण पाठ्यक्रम तथा शिक्षकको पेशागत सहयोगको लागि स्थानिय तहमा एक प्रणालीको विकास तथा कार्यान्वयन गर्नु।
९. शिक्षकको पेशागत क्षमता विकासको लागि पालिका स्तरमा प्रभावकारी सन्यत्रको विकास तथा कार्यान्वयन गर्नु।

४.२.३ रणनीति

माथि उल्लेखित उद्देश्यहरु हासिल गर्नको लागि पालिकाले अपनाउने रणनीतिहरु

१. शिक्षक तालिमलाई विषयवस्तुको ज्ञान र शिक्षण सीपमा केन्द्रित बनाइने छ।
२. विषयगत रूपमा शिक्षक दरबन्दी मिलानपरिमार्जन गरिनेछ।/
३. शिक्षकको निरन्तर पेशागत विकासका लागि शिक्षण सीप विकास सम्बन्धी तालिम सञ्चालन गरिने छ।

४. शिक्षक पेशागत सहयोग प्रणालीमार्फत शिक्षकलाई निरन्तर पेशागत सहयोग उपलब्ध गराइने छ। यसका लागि अनुभवी शिक्षकबाट सहयोग तथा मेन्टरिङको पद्धति विकास गरिनेछ।
५. शिक्षक सरुवा हुँदा विद्यार्थीको सिकाइमा कुनै अवरोध नहुने पद्धति विकास गरीनेछ।
६. पालिका अन्तर्गत स्वयंसेवक शिक्षकको करार सूची प्रकाशन गरिनेछ।
७. शिक्षकको पेसागत performance को आधारमा पुरस्कार र दण्डको व्यवस्था गरिनेछ।
८. ५ वर्षे सेवा निरन्तरता संझौता गरि क्षमतावान् तथा मेधावी शिक्षकलाई एम्‌वा विद्यावारिधिका लागि .फिल. छात्रवृत्ति सहित अनुसन्धानको अवसर दिइने छ।
९. कक्षा १ देखी ३ सम्मका शिक्षणमा सहजीकरण गर्ने शिक्षकहरुको पेशागत विकास तथा सहयोग प्रणालीका विगतको अभ्यासलाई निरन्तर दिइदै उपयुक्त प्रणालीलाई कार्यान्वयन गरिने छ।

४.२.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वियनबाट हाँसिल हुने मुख्य उपलब्धिहरू बुँदागत रूपमा उल्लेख गर्ने। उदाहरणका लागि

१. प्रविधिमैत्री ,क्षमतावान् र सक्षम शिक्षकको व्यवस्था भई विद्यार्थीको सिकाइमा सुधार भएको हुने।

नतिजा

योजनाको कार्यान्वियनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू तलको तालिकामा उल्लेख गर्ने। उदाहरणका लागि

क्रसं	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा कार्यरत तोकिएको योग्यता प्राप्त शिक्षक तथा सहजकर्ताको सँख्या	१९	२५	२५	२५	२५	२५
२	आधारभूत तहमा कार्यरत तोकिएको योग्यता प्राप्त शिक्षक (%)	४०	५०	६०	७०	७०	७०
३	माध्यमिक तह (कक्षा ९-१२) मा कार्यरत न्यूनतम	५	७	७	७	७	७

	योग्यता तथा तालिम प्राप्त शिक्षक (%)						
४	सूचना तथा प्रविधिसम्बन्धी नूनतम सक्षमता भएका शिक्षक (%)	२५%	३५%	४५%	६०%	८०%	१००%
५	शिक्षक पेसागत सहयोग प्रणाली लागु भएका विद्यालय	८	१०	१५	१८	२१	२१
६							

४.२.४ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तलको तालिकामा पालिकाले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	**भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)**					**भौतिक लक्ष्य १०) (वर्ष**	**कैफियत**
			१	**२**	**३**	**४**	**५**		
१	शिक्षण पेशाप्रति आकर्षण र नियुक्ति								
	स्वयम् सेवक शिक्षक तयारी	संख्या			२५		३५	१५०	गाउँपालिका
	पालिका श्रोतबाट नियुक्त शिक्षकका लागि निर्देशिका निर्माण	पटक		१				१	गाउँपालिका
२	शिक्षक तयारी								
	नया नियुक्त शिक्षकलाई सेवा प्रवेश तालिम सञ्चालन	पटक						आवश्यकता अनुसार	संघ /प्रदेश/ गाउँपालिका
३	शिक्षणसिकाइ क्रियाकलाप								
	शिक्षण सिकाइ नियमित गर्न मापदण्ड विकास	पटक		१				१	गाउँपालिका
	उपचारात्मक शिक्षण पद्धति	पटक						निरन्तर	विद्यालय
	एक विद्यालय एक पुस्तकालय	संख्या	१	१	१	१	१	१०	संघ /प्रदेश/ गाउँपालिका
	एक विद्यालय एक ICT ल्याव	संख्या	१	१	१	१	१	१०	संघ /प्रदेश/ गाउँपालिका
	शिक्षक पेशागत सहयोग पद्धति	पटक						निरन्तर	संघ /प्रदेश/ गाउँपालिका
	शिक्षक पेशागत सहयोग मार्गदर्शन विकास गर्ने	पटक		१				२	गाउँपालिका

	पेशागत शैक्षिक अवलोकन	पटक						निरन्तर	गाउँपालिका
४	शिक्षक क्षमता विकास कार्यक्रम								
	छोटो अवधिको पुनर्ताजगी तालिम सञ्चालन गर्ने	पटक		१		१		३	गाउँपालिका
	शिक्षकको पेशागत सहयोगका लागि स्थानीयय विज्ञ समूह सहित कार्यविधि तयार गरि स्रोत शिक्षक परिचालन	पटक		१		१		३	गाउँपालिका
५	शिक्षक उत्तरदायित्व								
	शिक्षकले शिक्षणमा विताउने समयमा प्र.अ. लाई जिम्मेवार नाउने	सबै विद्यालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	गाउँपालिका
	विद्यालयमा छुट्टै प्र.अ. पदको व्यवस्था गर्ने	संख्या			१			३	गाउँपालिका
६	शिक्षकको आपूर्ति र वितरण विद्यार्थी संख्यको आधारमा दरबन्दी व्यवस्थापन गर्ने	पटक						१	संघ /प्रदेश/ गाउँपालिका

४.३ शैक्षिक समता र समावेशीकरण

बलानबिहुल गाउँपालिका सामाजिक तथा सांस्कृतिक विविधतायुक्त स्थानीय तह हो।साथै यो पालिकाले ऐतिहासिक राजनितिक तथा धार्मिक ईतिहास बोकेको छ ।ऐतिहासिक बलानबिहुल दरबार यसै पालिकामा रहेको छ । यहाँ विभिन्न जातजातिका फरक फरक संस्कार, संस्कृति, रीतिरिवाज एवम् प्रचलनहरु रहेका छन्। यहाँ बसोबास गर्ने मुख्य जातिहरु यादव, मुसलमान, तेली, मलाह, चमार/हरीजन/राम, कोईरी/कुशुवाह, धानुक, कुर्मी, दुषाध/पासवान/पासी, नुनिया, धोबी, कानु, लोहार, राजपुत आदी हुन्। यहाँ मिश्रीत बसोबास रहेको यस नगरपालिकामा मुख्य बोलीचालीको भाषा भोजपुरी रहेको छ साथै मैथली तथा नेपाली मातृभाषी पनि बोलिन्छन्। यो स्थानीय तहमा हिन्दू, मुस्लिम बौद्ध, क्रिश्चियन धर्मावलम्बीहरु बसोबास गर्छन् भने उनीहरुले कृष्णाष्टमी, तीज, जनैपुर्णिमा, दशै, तिहार, छट पुजा, माघे सक्रान्ती, फागुपूर्णिमा (होली) आदि जस्ता चाडपर्वहरु मान्ने गर्दछन्। यस पालिकाभित्र रहेका बहुविशेषताहरुबीचमा एकीकरण भएको अवस्था छ। अनेकताबीच एकता कायम भएको छ। त्यसैले सामाजिक सद्भभाव, सहयोग, सहकार्य, सह-अस्तित्व, सहिष्णुता, मेलमिलाप कायम भएको छ।

४.३.१ वर्तमान अवस्था

यस गाउँपालिकाको जम्मा जनसंख्या २५५२७ रहेकोमा महिला ११८२३ (४९.७८%) र पुरुष ११७०४ (५१.२२%) मा १०१.०२ प्रतिशत लैङ्गिक अनुपात रहेको छ । यस गाउँपालिकाको साक्षरता दर ६३.८% छ जसमा ५१.५% र पुरुष साक्षरता दर ७६.२% रहेको छ । यस पालिकाको बाल विकास केन्द्रमा जम्मा ९३९ जना विद्यार्थी भर्ना रहेकोमा ३७१ छात्रा रहेको छ । भर्ना दरको आधारमा हेर्दा बालविकास केन्द्रको खुद भर्ना दर ५६.८५% मा छात्रा भर्ना दर ५४.८५% रहेको छ । जसमा ३१३ जना दलित, जनजाती १३० र अन्य ५६९ जना रहेको छ । त्यसै गरी बालविकास केन्द्रमा २ जना अपाङ्ग विद्यार्थीहरु रहेका छन् जसमा दलित १, अन्य १ जना रहेको छन् । हाम्रो गाउँ पालिकाको बालविकास केन्द्रमा शत प्रतिशत महिला शिक्षकहरु रहेका छन् । यहाँ सिमान्तकृत बालबालिकाहरुको सङ्ख्या ११० जना छन् जसमा डोम समुदायबाट १५ ओटा छन् भने मुसहरहरुको सङ्ख्या ९५ रहेको छ । यस पालिकाको आधारभूत तह १-८ मा ४७६८ जना विद्यार्थी छन् जसमा छात्रा २३५० रहेको छ । आधारभूत तहमा जम्मा दलित सङ्ख्या १४२२ विद्यार्थी छन् जसमा छात्रा ७०९ रहेका छन् ।कक्षा १-८ को खुद भर्ना दर ९३.७५% मा छात्रा भर्नादर ९५.१६% रहेको छ । त्यसैगरी जनजातिको सङ्ख्या ६४६ जसमा ३३० छात्रा रहेको छ । कक्षा १-८ मा जम्मा २६० जना सिमान्तकृत विद्यार्थी रहेको छ । यस गाउँपालिकाको आधारभूत तहमा जम्मा १०० जना शिक्षकहरुमध्ये ३२ (३२%) जना महिला रहेको छ । माध्यमिक तहको विद्यार्थी संख्यालाई हेर्दा यहाको कक्षा ९-१२ मा जम्मा ८४० जना विद्यार्थीहरु मध्ये छात्राको सङ्ख्या ४१८ (४९.७६%) रहेको छ । हाम्रो महादेवा गाउँपालिकाको माध्यमिक तह (९-१२) सबै प्रकारका शिक्षकहरुको सङ्ख्या २५ ओटा रहेकोमा २ जना मात्र महिला शिक्षक रहेको छ । कक्षा ९-१२ मा जम्मा दलित १८७ मध्ये ९५ जना छात्रा र ९२ जना छात्र छन्, अन्यमा ४४४ जना जम्मा मध्ये २१९ जना छात्रा र २२५ जना छात्र रहेको छ । कक्षा ९-१२ को खुद भर्ना दर ४६.०१ मा छात्रा भर्नादर ४१.७० रहेको छ । जनजातिको संख्यालाई हेर्दा ९४ जना मध्ये ४१ जना छात्रा र ५३ जना छात्र रहेको छ । त्यसै गरी ५-१७ वर्षको साक्षरता दरलाई हेर्दा यहाँ ८३.८६% रहेको छ त्यसमध्ये महिला साक्षरता दर ८१.४४%

रहेको छ। हाम्रो यस पालिकाको ९ -१२ मा जम्मा २५ शिक्षकहरु मध्ये २ (८%) जना मात्र महिला शिक्षक रहेको छ। त्यसगरी गाउँकार्यपालिका, वडा समिति, गाउँ शिक्षा समिति, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, शिक्षक अभिभावक संघ, सामाजिक परीक्षण समिति आदि तथा विभिन्न संघ संस्थामा महिला र दलितको सहभागितात्मक उपस्थिति ऐन तथा नियमावली अनुसार नै राखिएको छ। यस गाउँपालिकाको २१ ओटा सामुदायिक विद्यालयहरुमध्ये विशेष विद्यालयको व्यवस्था नगरी सबैलाई एकै ठाउँमा राखी समवेशितालाई प्राथमिकता दीइएको छ। हाम्रो पालिकामा दलित तथा छात्राहरुलाई नेपाल सरकारले प्रदान गरिरहेको रु. ४०० का दरले वार्षिक छात्रवृत्ति प्रदान गर्दै आइरहेकोमा यस वर्षदेखि कक्षा ५ र ८ मा अध्ययनरत विपन्न विद्यार्थीहरुलाई विपन्न लक्षित छात्रवृत्ति (PMT) को आवेदन भर्न लगाएका छौ। हाम्रो यस पालिकाको सम्पूर्ण विद्यालयहरुमा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिका साथ साथै गुनासो सुनुवाई संयन्त्रको पनि व्यवस्था गरिएको छ। सम्पूर्ण विद्यमान अवस्थामा शिक्षामा समतामुलक पहुँच पुर्याउन यस गाउँपालिकाबाट केही प्रयासहरु भएता पनी पर्याप्त मात्रामा सम्बोधन हुन सकेको छैन। विद्यालय बाहिर रहेका, विचैमा विद्यालय छाडी तह पुरा नगर्ने, अपेक्षित शैक्षिक उपलब्धि हासिल गर्न नसकेकाहरुलाई सम्बोधन गरी समता र समावेशिता अभिवृद्धि गर्नु आवश्यक देखिएको छ। विविधताको सम्मान गर्दै शिक्षामा सबैको पहुँच पुर्याउनु सहभागितामुलक सिकाइ सुनिश्चित गर्नका लागि सबै बालबालिकाहरुलाई शिक्षामा समान र समतामा आधारित अवसर कसरी उपलब्ध गराउने भन्ने विषयहरुलाई सम्बोधन गर्नको लागि यो योजना केन्द्रित रहेको छ।

चुनौती र अवसरहरू

१. लैङ्गिक मूलप्रवाहीकरणमा महिलाको सहभागिता सुनिस्चित गर्नु।
२. विद्यालयहरूमा लैङ्गिक र अपाङ्गमैत्री भौतिक तथा शैक्षिक वातावरण निर्माण गर्ने।
३. लक्षित समूहको शिक्षामा समतामूलक पहुँच पुर्‍याउने।
४. विद्यालयमा विभेदरहित बालमैत्री बनाउने।

४.३.२ उद्देश्य

शैक्षिक समता र समावेशीकरणसँग सम्बन्धित पालिकाका उद्देश्यहरु

१. शिक्षाको मूल धारबाट वञ्चित रहेका व्यक्तिहरूलाई शिक्षामा पहुँच पुर्‍याई गुणस्तर सुनिश्चित गर्ने।
२. शैक्षिक सुशासन कायम गर्ने।
३. विद्यालयलाई लैङ्गिकमैत्री, अपाङ्गतामैत्री तथा बालमैत्री बनाउने।
४. लक्षित वर्गको सबै तहको शिक्षामा हुने पहँचमा वृद्धि गर्नु।
५. विद्यालयमा कुनै पनि प्रकारका विभेद भय दुर्वहार तथा त्रास मुक्तको सिकाइ वातावरणको सुनिश्चतता गर्नु।
६. विद्यालयका सबै प्रकारका शैक्षणिक तथा शैक्षिक गतिविधिहरुमा समता तथा समावेशीताको सुनिश्चतता गर्नु।

४.३.३ रणनीति

माथि उल्लेखित उद्देश्यहरु हासिल गर्नको लागि पालिकाले अपनाउने रणनीतिहरु

१. विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाहरुको अवस्था र आवश्यकता पहिचान गरि सोअनुसार प्रबन्ध मिलाइने छ।
२. विद्यालयहरूमा लैङ्गिक तथा अपाङ्गतामैत्री भौतिक अवस्था तथा शैक्षिक वातावरणको विकास गरिने छ।

३. आवासीय विद्यालय मार्फत आवश्यकतानुसार पोशाक, स्टेसनरी तथा सिकाइ सामग्रीका लागि छात्रवृत्ति उपलब्ध गराइने छ।
४. विभेदरहित बालमैत्री वातावरण सिर्जना गरिने छ।
५. आधारभूत तहमा मातृभाषामा सिकाइको अवसर प्रदान गरिनेछ।
६. लैङ्गिकमैत्रीअपाङ्गतामैत्री तथा बालमैत्री भौतिक संरचना निर्माण गर्ने। ,
७. किशोरी शिक्षा तथा मनोसामाजिक परामर्श प्रदान गरिने छ।
८. हरेक कार्यालय तथा विद्यालयमा लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्ति व्यवस्था गर्ने।

४.३.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य उपलब्धि

विद्यालय तहको शिक्षामा समतामूलक पहुँच र समावेशी सहभागितासहित सबैका लागि गुणस्तरीय शिक्षा निश्चित भएको हुने।

नतिजा

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू

	शिक्षामा समता र समावेशीकरण	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	आधारभूत तहमा विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाको सँख्या	१४४७	११४७	८४७	३००	०	०
२	आधारभूत तहमा लैङ्गिक समता सूचक	१.३	१.२	१.१५	१.१०	१.०५	१
	आधारभूत तहमा महिला शिक्षकको सङ्ख्या	३२	३५	३८	४३	४७	५०
३	माध्यमिक तहमा लैङ्गिक समता सूचक	१.१	१.०८	१.०५	१.०३	१.०१	१
४	माध्यमिक तहमा महिला शिक्षकको सङ्ख्या	२	३	५	७	१०	१३

४.३.४ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तलको तालिकामा पालिकाले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० बर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	अवस्था र आवश्यकता पहिचान	पटक		१				२	गाउँपालिका
२	विद्यालय बाहिर रहेका बालबालिकाहरुको अवस्था र आवश्यकता पहिचान गरी सहभागिता	निरन्तर		१	१			३	सा.सि.के.
३	वर्गीय आधारमा छात्रवृत्ति वितरण	निरन्तर							गाउँपालिका
४	आवासीय विद्यालय मार्फत छात्रवृत्ति	निरन्तर							संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
५	विद्यालयहरूमा वालमैत्री, अपाङ्गतामैत्री र लैङ्गिकमैत्री भौतिक संरचना निर्माण	संख्या			५		५	२५	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
६	मातृभाषामा सिकाइको अवसर प्रदान गरिने।	निरन्तर							विद्यालय
७	मनोसामाजिक परामर्श	निरन्तर							विद्यालय
८	लैङ्गिक सम्पर्क व्यक्तिको क्षमता विकास	आवश्यकता अनुसार		१		१	१	५	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका

४.४ दिवा खाजासहित पोषणतथा स्वास्थ्य कार्यक्रम

नेपालमा सन् १९७४ देखि छानिएका जिल्लाका छानिएका प्राथमिक विद्यालयमा विश्व खाजा कार्यक्रमको खाद्यान्न अनुदानमा आधारित दिवा खाजा कार्यक्रम प्रारम्भ भएको थियो।आर्थिक वर्ष २०७७/२०७८ मा सामुदायिक विद्यालयमा पूर्वप्राथमिकदेखि कक्षा ५ का सबै विद्यार्थीलाई दिवाखाजाको व्यवस्था गरीएको छ।नेपाल सरकारले दिवा खाजामा विगत केही वर्षदेखि लगानी विस्तार गर्दै आई आर्थिक वर्ष २०७७-७८ मा यो लगानी करिब ८ अरब पुगेको छ।नेपालको हाल कार्यान्वयनमा रहेको पन्ध्रौं योजनालगायत शिक्षा क्षेत्रका मुख्य रणनीतिक दस्तावेजहरूमा दिवा खाजालाई स्वास्थ्य , प्राथमिकता दिइएको छ भने विद्यालय क्षेत्र विकास योजनाले बालबालिकाहरूको स्वास्थ्य तथा पोषण स्थितिमा सुधार ल्याई उनीहरूलाई विद्यालयमा टिकाउने जस्ता शैक्षिक उपलब्धिहरू हासिल गर्न दिवा खाजाले महत्वपूर्ण योगदान दिएको छ।

विद्यालय स्वास्थ्य र पोषण

विद्यार्थीको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्थाले उनीहरूको संज्ञानात्मक क्षमता, शैक्षिक उपलब्धि, गुणस्तरीय जीवन तथा समाजका लागि विभिन्न पक्षमा योगदान गर्ने क्षमतालाई प्रभाव पार्ने भएकाले उनीहरूको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्था राम्रो बनाइनु पर्दछ। वार्षिक स्वास्थ्य परीक्षण, अर्धवार्षिक रूपमा जुकाको औषधि, किशोरीका लागि फोलिक एसिड तथा आइरन चक्की वितरण कार्यक्रम स्वास्थ्य क्षेत्रबाट सञ्चालन हुने गर्दछन्।

सरसफाइ तथा स्वच्छता

विद्यालयमा हुने सरसफाइ तथा स्वच्छताको अभ्यास तथा शिक्षाले बालबालिकाको स्वास्थ्यमा सकारात्मक प्रभाव पर्ने स्पष्ट छ। यसले बालबालिकाको भावी जीवनका लागि सरसफाइ तथा स्वच्छताको अभ्यासमा सहयोग गर्नाका साथै परिवार तथा समुदायमा पनि यसले सकारात्मक घर/कोठाको प्रबन्ध नै छैन भने भएकाहरूमध्ये कतिपयको सरसफाइ र स्वच्छतामा सुधार आवश्यक छ। विपद तथा जोखिम व्यवस्थापनको तयारीका केही कार्य भए पनि यसमा विपद,जोखिम तथा महामारी समावेश गरि थप सुधार गर्नु आवश्यक छ।

४.४.१ वर्तमान अवस्था

नेपालमा विभिन्न समयमा विद्यालय स्वास्थ्य तथा पोषण र खानेपानी सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धि केही कार्यक्रम तथा निर्धारित कक्षा तथा क्षेत्रका विद्यार्थीकालागि दिवा खाजा कार्यक्रमको वर्तमान अबश्थाको विश्लेषण गर्दा सबैका लागि शिक्षाको डकार बैठक सन् २००० ले सिफारिस गरेको ढाँचालाई मुख्यगरी चारवटा अङ्गहरु समाबेश गरेको छ ।

- विद्यालय स्वास्थ्य सम्बन्धि नीतिहरु तय गर्नु
- सुरक्षित पानी तथा सरसफाइ सहित सुरक्षित विद्यालय वाताबरण सिर्जना गर्नु
- सिपमा आधारित स्वास्थ्य शिक्षकको प्रबन्ध गर्नु
- विद्यालयमा आधारितस्वास्थ्य तथा पोषणसेवा प्रदान गर्नु

यिनै बुँदाहरुलाइ् आधार मानि यस पालिकामा समेत वर्तमान अवस्थालाई विश्लेषण् गरी दिवाखाजा स्वास्थ्य तथा पोषण र सरसफाइ तथा स्वच्छताको अलगअलग समीक्षा गरी तिनीहरुको अन्तर सम्बन्ध उल्लेख गरी योजना तयार

गरीएको छ । नेपाल सरकारले विद्यालय दिवा खाजा कार्यक्रम शुरु गरे पश्चात् यस पालिकाले खाजा कार्यक्रम सञ्चालन गरेको छ । साथै पालिकाबाट विद्यालय दिवा खाजा सम्वन्धी कार्यविधि निर्माण गरी विद्यालय दिवा खाजामा पूर्ण रुपमा जङ्क फुड निषेध गरि व्यवस्थापन गर्ने प्रयास गरिएकोछ ।

सामुदायिक विद्यालयमा छात्रा शौचालय भएका विद्यालयहरु १५ र महिला शिक्षक शौचालय १५ वटा छन्। यस पालिकाको प्राय: सबै विधलायहरुमा ट्यूबेल नै खानेपानीको प्रमुख स्रोतको रुपमा रहेको छ । विपद तथा जोखिम व्यवस्थापनको तयारीका लागि स्थानीय पाठ्यक्रम मार्फत प्रारम्भिक कक्षा देखि नै विषयवस्तु समावेश गरिएको छ।

- चुनौती र अवसरहरू
  - दिवा खाजा, स्वास्थ्य तथा पोषण र सरसफाइ तथा स्वच्छताका प्रभावकारितालाई व्यवस्थित गर्ने।
  - सबै विद्यालयमा स्वास्थ्य कर्मीको व्यवस्था गर्ने।
  - विद्यालय खाजाका लागि उपयुक्त स्वरूप निर्धारण गरी पौष्टिक तथा स्वस्थकर विद्यालय खाजा सुनिश्चित गर्ने।
  - सचित्र पोषण पाठ्यक्रम निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नु।
  - विद्यालय दिवा खाजा कार्यक्रमलाई स्थानीय कृषि तथा व्यापारसँग जोड्ने।
  - सरसफाइ तथा स्वच्छताका लागि मापदण्ड विकास गरि कार्यान्वयन गर्ने।

४.४.२ उद्देश्य

दिवा खाजासहित पोषण तथा स्वास्थ्य कार्यक्रमसँग सम्बन्धित पालिकाका उद्देश्यहर

१. प्रत्येक विद्यालयमा बालबालिकालाई स्वस्थकर तथा पौष्टिक खाना प्राप्तिको सुनिश्चितता गर्नु।
२. विद्यालयमा बालबालिकाको स्वास्थ्य, पोषण र सरसफाइ तथा स्वच्छताका सेवामा सुधार गर्नु।
३. सरोकारवालाहरूको समन्वय तथा सहभागितामा सुदृढ गरी बालबालिकाको पोषण,स्वास्थ्य र सिकाइ उपलब्धिमा सुधार गर्नु।
४. विद्यालयका बालबालिकाहरुलाई स्वस्थ्य तथा पोषणयुक्त आहारको सुनिश्चित गर्नु ।
५. विद्यालयमा कार्यान्वयन रहेको खाजा कार्यक्रमको कार्यान्वयनमा सुधार ल्याउनु ।
६. विद्यालयका बालबालिकाहरुको स्वास्थ्य पोषण तथा सरसफाई सम्बन्धि सकारात्म व्यवहारको विकासमा सुधार ल्याउनु ।

४.४.३ रणनीति

माथि उल्लेखित उद्देश्यहरु हासिल गर्नको लागि पालिकाले अपनाउने रणनीतिहरु

१. शिक्षातयार गरिने। स्वास्थ्य र कृषि क्षेत्रलाई समेत समेटी गरी विद्यालय स्वास्थ्य तथा पोषण रणनिति ,
२. बालबालिकाको लागि विद्यालयमा नै सफा ताजा र पोषिलो खाजा तयार गरी समूहमा हात धुने बानी विस्तार गरिनेछ।
३. सवै विद्यालयमा User Manual समेतको प्राथमिक उपचार बाकस प्रदान गर्ने तथा आधारभूत प्रथमिक उपचारको तरिका सम्बन्धमा समय सापेक्ष अद्यावधिक गरिएको हुने।

४. अभिभावक आमा समूह मार्फत सचित्र पोषण पाठ्यक्रम निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने।
५. सरसफाइ तथा स्वच्छताका लागि मापदण्ड विकास गरि कार्यान्वयन गर्ने।

४.४.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य उपलब्धि

१. विद्यालयमा अध्ययन गर्ने सबै बालबालिकाको स्वास्थ्य तथा पोषणको अवस्थामा सुधार भएको साथै स्वच्छ पिउने पानी तथा सरसफाइप्रति सचेत भएको हुने।

नतिजा

२. विद्यालय दिवा खाजा कर्यविधि २०७७अद्यावधिक तथा थप प्रभावकारिताका साथ कार्यान्वयन भएको हुने।,
३. सबै माध्यमिक विद्यालयमा एक विद्यालय एक स्वास्थकर्मी परिचालन हुने।
४. सवै विद्यालयमा User Manual समेतको प्राथमिक उपचार बाकस प्रदान गर्ने तथा आधारभूत प्राथमिक उपचारको तरिका सम्बन्धमा समय सापेक्ष अद्यावधिक गरीएको हुने।
५. स्थानीय पाठ्यक्रममा किशोरी शिक्षा सम्बन्धी विषय समावेश हुने।
६. सरसफाइ सम्बन्धी आवश्यक पूर्ण पूर्वाधार विकास भएको हुने।
७. स्थानीय उत्पादनमा चक्रिय पोषणयुक्त दिवा खाजा सुनिश्चितता हुने।

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू तलको तालिकामा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्रसं	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षामा भर्ना भएका बालबालिकामध्ये आवश्यक खोप प्राप्त गरेका बालबालिका* (%)	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
२	कक्षा १ मा भर्ना भएका बालबालिकामध्ये	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै

	आवश्यक खोप प्राप्त गरेका बालबालिका* (%)						
३	दिवा खाजा प्राप्त गर्ने कक्षा	१-५	१-५	१-५	१-५	१-५	१-५
४	वार्षिक रूपमा विद्यार्थीको नियमित स्वास्थ्य परीक्षण गर्ने विद्यालयको सँख्या	३	५	१०	१५	२०	२१
५	खानेपानी, शौचालय र प्राथमिक स्वास्थ्य सेवाको पहुँच पुगेका विद्यालय सँख्या	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
६	नर्सिङ् सेवा तथा सुविधा पुगेका विद्यालय सँख्या	०	३	५	१०	२१	२१
७							

४.४.५ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तलको तालिकामा पालिकाले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० बर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	विद्यालय दिवा खाजा कर्यविधि २०७७अद्यावधिक र परिमार्जन	पटक		१				२	गाउँपालिका
२	एक विद्यालय एक स्वास्थकर्मि	संख्या			१	१	१	१३	संघ/प्रदेश/ गाउँपालिका
३	User Manual समेतको प्राथमिक उपचार बाकस	संख्या			१०	१०	१०	३९	गाउँपालिका
४	स्थानीय पाठ्यक्रममा किशोरी शिक्षा	कक्षा		६-८					विद्यालय
५	सरसफाइ सम्बन्धी आवश्यक पूर्ण पूर्वाधार विकास	संख्या		५	५	५	५	३९	विद्यालय
६	स्थानीय उत्पादनमा चक्रिय पोषणयुक्त दिवा खाजा	निरन्तर							विद्यालय
७	विद्यालयमा पोषण कर्नर निर्माण	निरन्तर		३८					विद्यालय
८	दिवा खाजा वितरण तथा स्वास्थ्य सम्बन्धि कार्यहरुको प्रभावकारितको लागि विद्यालय स्तरमा अनुगमन संयन्त्रको विकास र परिचालन	संख्या		१		१	१	५	विद्यालय

४.५ आपतकालीन तथा संकटकालीन अवस्थामा शिक्षा

परिस्थितिजन्य शिक्षा भन्नाले युद्ध, द्वन्द्व, महामारी तथा प्रकोपको अवस्थामा पनि बालबालिकाको सिक्न पाउने अधिकारलाई संरक्षण गर्दै सिकाइलाई निरन्तरता दिने वैकल्पिक उपाय सहितको शैक्षिक कार्यक्रमलाई लिने गरिन्छ। यसको मुख्य उद्देश्य विभिन्न कारणले उत्पन्न संकटकालीन अवस्थामा बालबालिका लगायत शिक्षासँग सम्बद्ध व्यक्ति, परिवार तथा समुदायको जीवन रक्षा, प्रकोपबाट सिर्जित संकटको व्यवस्थापन, सामाजिक द्वन्द तथा हिंसा र दुरुपयोगबाट बालबालिकालाई सुरक्षित राख्नुका साथै समग्र शिक्षा क्षेत्रलाई निर्वाध रूपमा क्रियाशील हुने गरी शैक्षिक कार्यक्रमहरूको तयारी तथा सञ्चालन गर्नु हो। यस अवधारणा अन्तर्गत सम्भावित जोखिमको पूर्व तयारी, आपतकालीन अवस्थामा क्षति कम हुने गरी तत्कालको व्यवस्थापन गर्ने आपतकाल पश्चात् क्षतिको आपूरण गर्ने कार्यढाँचा समेटिएको हुनु पर्दछ।

आपतकालीन तथा संकटपूर्ण अवस्थामा शिक्षाको अवधारणा बाल अधिकारको रूपमा स्वीकार गरीएपछि यसलाई थप प्रभावकारी बनाउने कार्य प्रारम्भ भएको हो। अधिकारका क्षेत्रमा भएका अन्तर्राष्ट्रिय कानुनहरू, विश्वव्यापी घोषणाहरू, अन्तर्राष्ट्रिय एवम् क्षेत्रीय घोषणा तथा प्रतिवद्धताहरूबाट परिलक्षित यस अवधारणालाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न विभिन्न राष्ट्रहरूले आ-आफ्नो नीति, कानुन तथा योजनाहरूमा परिस्थितिजन्य शिक्षा (आपतकालीन तथा संकटपूर्ण अवस्थामा शिक्षा) लाई समावेश गर्ने गरेका छन्। विशेषत: लामो द्वन्दको परिवेशमा शिक्षा क्षेत्रमा परेको प्रभाव, २०७२ को विनाशकारी भूकम्प तथा विभिन्न समय र स्थानमा घटेका प्राकृतिक प्रकोपका घटनाहरूका साथै कोभिड-१९ लगायतका महामारीहरूका प्रभावका कारण बालबालिकाको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारमा पुगेको अवरोधबाट पाठ सिकी यस शिक्षा क्षेत्रको योजनामा यस पालिकाले आगामी १० वर्षका लागि नीति तथा कार्यक्रमिक प्राथमिकता र कार्यान्वयन ढाँचा समावेश गरिएको छ।
यस खण्डमा मूलत: तीन प्रकारका आपतकालीन अवस्थाहरू समावेश गरिएको छ :

क) प्राकृतिक प्रकोपभूकम्प :, बाढीपहिरो, हावाहुरी, हिमपहिरो, आगोलागी, चट्याङ, खडेरी, दुर्घटना, आदि।

ख) महामारीझाडापखाला :, कालाज्वर, हैजा, भाइरल ज्वरो, डेङ्गु, टाइफाइड, हेपाटाइटिस, बर्डफ्लू, क्षयरोग, कुष्ठरोग, ठेउला, स्वाइन फ्लू, कोभिड आदि सरूवा रोगहरू।

ग) युद्ध, द्वन्द्व, विस्थापनद्वन्द्व तथा साम्प्रदायिक आन्तरिक तथा बाह्य युद्ध एवम् :, धार्मिक, राजनीतिक आदि द्वन्द्व, युद्ध, शोषण, दुराचार तथा अन्य कारणले नागरीकहरूको विस्थापन, आन्तरिक तथा बाह्य स्थानान्तरणका कारण बालबालिकाले शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारलाई शुरक्षित राख्ने।

४.५.१ वर्तमान अवस्था

विद्यमान नीतिगत व्यवस्था

नेपालको संविधान २०७२, ले अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा, निःशुल्क माध्यमिक शिक्षा तथा सुविधाविहीन तथा अपाङ्गहरूका लागि निःशुल्क उच्च शिक्षाको सुनिश्चितताका साथै बालबालिका माथि हुने विभेद, सजाय र दुराचारलाई निषेध गरेको छ। अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन (२०७५) र अनिवार्य तथा

निःशुल्क शिक्षा नियमावली (२०७७) ले छात्रवृत्ति, दिवाखाजा, सुविधा विहिनहरूका लागि विशेष सहयोग, मातृभाषामा शिक्षा सहित कुनै पनि अवस्थामा बालबालिकाको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार सुनिश्चित गरेको छ।

यस पालिकामा पनि विभिन्न समयमा विपद तथा संकट आइपर्दछन् यस्तो अवस्थामा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई निरन्तरता दिन तथा विपद तथा संकटको घडिमा पनि विचलित नभइ सो को व्यवस्थापन र न्यूनीकरण गर्न योजनाबद्ध रुपमा शिक्षा प्रदान गरीदै आएको छ जस्तै कोभिडका कारणबाट अस्त व्यस्त भएको शैक्षिक सत्र २०७७ लाई विद्यालय ब्यवस्थापन समितिको संयुक्त सहयोगमा भर्चुअल कक्षा, फोन तथा टोल सिकाइ योजना बनाएर बालबालिकाको सिक्ने अधिकारलाई सुनिश्चित गरी सिकाइलाई निरन्तरता दिएको सर्वविविदै छ। यसै सन्दर्भमा कक्षागत रोल नं. लाई जोर विजोर प्रणालीमार्फत विद्यालयमा समाजिक दूरी कायम गर्दै शिक्षण सिकाइ समेत भएको थियो। विपद्का लागि सहयोगार्थ यस पालिकामा द्रुत प्रतिकार्य समिति, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी उपशाखा तथा वारुण यन्त्र रहेको छ। विद्यालयमा रहेको जु.रे.स. तथा यु.रे.स. ले पनि विपदप्रति सचेतना जगाउदै आएका छन्। स्थानीय पाठ्यक्रमको तल्लो कक्षा देखिनै विपद जोखिम न्युनीकरणका विषयवस्तु समावेश गरिएको छ।

स्थानीय तहको विद्यमान अवस्थाः

नेपालको संविधान २०७२, ले अनिवार्य तथा निःशुल्क आधारभूत शिक्षा, निःशुल्क माध्यमिक शिक्षा तथा सुविधाविहीन तथा अपाङ्गहरूका लागि निःशुल्क उच्च शिक्षाको सुनिश्चितताका साथै बालबालिका माथि हुने विभेद, सजाय र दुराचारलाई निषेध गरेको छ। अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा ऐन (२०७५) र अनिवार्य तथा निःशुल्क शिक्षा नियमावली (२०७७) ले छात्रवृत्ति, दिवाखाजा, सुविधा विहिनहरूका लागि विशेष सहयोग, मातृभाषामा शिक्षा सहित कुनै पनि अवस्थामा बालबालिकाको शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकार सुनिश्चित गरेको छ।

यस पालिकामा पनि विभिन्न समयमा विपद तथा संकट आइपर्दछन् यस्तो अवस्थामा शिक्षण सिकाइ क्रियाकलापलाई निरन्तरता दिन तथा विपद तथा संकटको घडिमा पनि विचलित नभइ सो को व्यवस्थापन र न्यूनीकरण गर्न योजनाबद्ध रुपमा शिक्षा प्रदान गरीदै आएको छ जस्तै कोभिडका कारणबाट अस्त व्यस्त भएको शैक्षिक सत्र २०७७ लाई विद्यालय ब्यवस्थापन समितिको संयुक्त सहयोगमा भर्चुअल कक्षा, फोन तथा टोल सिकाइ योजना बनाएर बालबालिकाको सिक्ने अधिकारलाई सुनिश्चित गरी सिकाइलाई निरन्तरता दिएको सर्वविविदै छ। यसै सन्दर्भमा कक्षागत रोल नं. लाई जोर विजोर प्रणालीमार्फत विद्यालयमा समाजिक दूरी कायम गर्दै शिक्षण सिकाइ समेत भएको थियो। विपद्का लागि सहयोगार्थ यस पालिकामा द्रुत प्रतिकार्य समिति, नेपाल रेडक्रस सोसाइटी उपशाखा तथा वारुण यन्त्र रहेको छ। विद्यालयमा रहेको जु.रे.स. तथा यु.रे.स. ले पनि विपदप्रति सचेतना जगाउदै आएका छन्। स्थानीय पाठ्यक्रमको तल्लो कक्षा देखिनै विपद जोखिम न्युनीकरणका विषयवस्तु समावेश गरिएको छ।

परिस्थितिजन्य शिक्षाका चुनौतीहरू :

१. आपतकालीन अवस्थाको शिक्षालाई छुट्टै विधाको रूपमा सम्बोधन गर्ने।
२. प्रकोप र सोको जोखिमको विषयमा सावधानी अपनाउनु।

३. संकटको क्षेत्र पहिचान गर्नु ।
४. क्षेत्र पहिचान गरी योजना निर्माण गर्नु ।
५. योजना निर्माणको प्रक्रिया र सहभागिता ।

४.५.२ उद्देश्य

आपतकालीन तथा संकटकालीन अवस्थामा शिक्षासँग सम्बन्धित पालिकाका उद्देश्यहरु

१. सङ्कटको सम्भावित जोखिम पहिचान गरी शिक्षाको माध्यमबाट पूर्व सावधानी र तयारीको वातावरण तयार गर्ने ।
२. सूचना तथा संञ्चार प्रविधिको विकास गर्ने ।
३. विद्यालय शिक्षामा सम्भावित संकटपुर्ण अवस्थाको सामनाको लागि भौतिक मानवीय र आर्थिक स्रोतको तयारी गर्नु ।
४. संकटपुर्ण अवस्थामा पनि शिक्षण सिकाइको लागि उचित वातावरण तयार गर्नु ।

४.५.३ रणनीति

माथि उल्लेखित उद्देश्यहरु हासिल गर्नको लागि पालिकाले अपनाउने रणनीतिहरु

१. स्थानीय सरकारले संकटको पहिचान र मूल्याङ्कनका आधारमा पूर्वानुमान तथा प्रतिकार्यको बृहत योजना र विद्यालयहरूले आआफ्ना विद्यालयको योजना तयार गर्ने छन् ।-
२. विपद् प्रतिरोधी भौतिक पूर्वाधारको निर्माण तथा पुनर्स्थापन गरिने छ ।
३. विद्यार्थी, शिक्षक ,अभिभावकलाई प्रकोप रोकथाम र पुनर्स्थापनाका लागि क्षमता विकास गरिनेछ ।
४. विपद्मा सेवा प्रवाहको संयन्त्र विकास गरिनेछ ।
५. विद्यालय शान्ति क्षेत्र कायम गरी यस प्रति सरोकारवालालाई जिम्मेवार बनाइनेछ ।
६. बिद्यालय बन्दका समय भर्चुअल कक्षा, टोल शिक्षा संचालन गरि सिकाई क्षति न्यूनीकरण गरिनेछ ।
७. विपत तथा कोभिड जस्तो महामारी आएको अवस्थामा विधालय शिक्षालाई निरन्तरता दिनको लागि गृह विधालय)Home Schooling /Remedial teaching /Coaching जस्ता क्रियाकलापहरु संचालन गर्ने गराउने रणनीतिहरु लिने छन् ।

४.५.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य उपलब्धिहरू

जुनसुकै परिस्थितिमा पनि बालबालिकाको सुरक्षा सहित शिक्षा प्राप्त गर्ने अधिकारको सुनिश्चितता भएको हुने ।

ख) नतिजा

१. विद्यालयमा प्रकोप व्यवस्थापनका लागि पूर्वतयारीको योजना तथा क्षमता विकास हुने ।

२. स्रोतको व्यवस्थापन सहित विद्यालय तथा शिक्षा प्रणाली सक्रिय हुने ।

३. महामारीको समयमा स्वास्थ्य मापदण्ड तथा उपचारसहित सिकाइ निरन्तरता हुने ।

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू तलको तालिकामा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्रसं	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	बालबालिकालाई आधारभूत जीवन-सीपसहित कोभिड जस्ता महामारी तथा विपद् जोखिम न्यूनीकरण सम्बन्धी अभिमुखीकरण कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने माध्यमिक विद्यालय सँख्या	५	१०	१०	२१	२१	२१
२	हरित विद्यालय सँख्या	०	५	१०	१५	२१	२१
३	जलवायु परिवर्तन तथा दिगो विकास निम्ति शिक्षा जस्ता कार्यक्रमहरु कार्यान्वयन गर्ने विद्यालय सँख्या	२	८	१०	१५	२१	२१
४							

४.५.५ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तलको तालिकामा पालिकाले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	शुरक्षित शिक्षण सिकाइ सहजीकरण योजना तथा विपद सम्वन्धी विद्यालय सम्वन्धी विपद योजना निर्माण	आवस्यकतानुसार		१				२	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
२	क्षमता विकास तथा मनोसामाजिक परामर्श तालिम सञ्चालन	संख्या						आवस्यकतानुसार	गाउँपालिका
३	मापदण्ड अनुसारको भौतिक पूर्वाधार	निरन्तर			५	१०		२५	संघ/ प्रदेश/ गाउँपालिका
४	समुदायमा सूचना तथा सन्चार प्रविधिको विस्तार	प्रतिशत		५	१०	१०	२०	६०	गाउँपालिका
५	विद्यालयमा सूचना तथा सन्चार प्रविधिको विकास	संख्या	२	५	५	५	५	३०	गाउँपालिका
६	User manual सहितको प्राथमिक उपचार बाकस	संख्या		१०	१०	१०	९	३९	गाउँपालिका
७	विद्यालयको भौगोलिक अवस्था र परिस्थिति अनुसार वैकल्पिक सिकाईको व्यवस्थापन कार्यक्रम	आवस्यकतानुसार						आवस्यकतानुसार	गाउँपालिका
८	प्रतिकार्य कार्यदलको गठन र परिचालन	संख्या		१			१	३	गाउँपालिका
९	सचेतना कार्यक्रम	पटक	१	१	१	१	१	१०	गाउँपालिका
१०	कल्स्टर/गृह विधालय (Home Schooling/ Remedial teaching/ Coaching जस्ता क्रियाकलापहरु संचालन गर्ने	विधालय	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	गाउँपालिका

४.६ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास

बालबालिका विद्यालयमा भर्ना हुनका लागि सुरक्षित विद्यालय, पढ्नका लागि कक्षाकोठा, खेल्नका लागि खेलमैदान, शौचका लागि शौचालय, सफाइ र पिउनका लागि खानेपानी जस्ता भौतिक पूर्वाधार विद्यालयका आधारभूत संरचना हुन्।

एक विद्यार्थीका लागि सुविधाजनक रूपमा पठनपाठनमा सहभागी हुनको निमित्त प्रारम्भिक बालविकास तथा आधारभूत तहका प्रारम्भिक कक्षाका लागि प्रति विद्यार्थी ०.७५ वर्ग मिटर र उच्च आधारभूत तह तथा माध्यमिक तहका लागि प्रति विद्यार्थी १.०० वर्गमिटर बराबरको क्षेत्रफलको मापदण्ड शिक्षा नियमावली २०५९ को नियममा तोकिएको छ।

राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६ ले विद्यालयहरूमा भवन, कक्षाकोठा, फर्निचर, प्रयोगशाला, शौचालय, पानी, पुस्तकालय, बुक कर्नर जस्ता भौतिक पूर्वाधार तयार गर्ने, विद्यालय भवनलगायत सम्पूर्ण भौतिक पूर्वाधार विपद जोखिममुक्त बनाउदै सबै विद्यालयलाई सुरक्षित एवं बालमैत्री, हरित विद्यालयको रूपमा विकास गर्ने लगायतका नीतिगत व्यवस्थापन गरिएको छ।

राष्ट्रिय शिक्षा नीतिले आत्मसात गरेको सबैका लागि सुरक्षित भौतिक पूर्वाधार विकास एवं विस्तारको नीति र हालसम्मको अभ्यासका आधारमा भएको सिकाइ अनुभवका आधारमा शिक्षा क्षेत्रको यय योजनामा भौतिक पूर्वाधार विकासको कार्यक्रम तर्जुमा गरिएको छ।

४.६.१ वर्तमान अवस्था

बलान बिहुल गाउँपालिकामा हाल कुल विद्यालय सङ्ख्या २१ मध्ये १५ वटा सामुदायिक बिधालय, १ वटा नमुना बिधालय र ५ वटा संस्थागत विद्यालय रहेका छन्। सामुदायिक विद्यालय तर्फ ९ ओटा विद्यालयको पक्कि भवन रहेको छ। भने एक १ वटा बिधालयमा मात्र भूकम्प प्रतिरोधी भवन रहेको र अन्य बिधालयमा ट्रस्टवाला भवनहरु रहेकोमा मर्मतसम्भार गर्नुपर्ने देखिन्छ। पक्की भवन भए पनि ७ वटा विद्यालयमा कक्षाकोठा पर्याप्तता छैन भने अन्य विद्यालयहरूमा भवनको आवश्यकता सँगसँगै ११ वटा बिधालयमा घेराबार, १६ वटा बिधालयमा महिला पुरुषको लागि छुट्टाछुट्टै शौचालय, १६ वटै बिधालयमा शुद्ध खानेपानीको लागि फिल्टर जडान र ५ वटा बिधालयमा खेलमैदानको आवश्यकता रहेको छ। यस गाउँपालिका भित्र सञ्चालित बिधालयहरुमध्ये ३ वटा विद्यालयको आफ्नै स्वामित्वमा जग्गा छैन। समुदायमा आधारित २ वटा बालविकास केन्द्रहरूको पनि आफ्नै स्वामित्वमा जग्गा उपलब्ध छैन भने ४ वटा बालबिकास केन्द्रहरूको भवनको स्थिति अत्यन्त कमजोर तथा जिर्ण अवस्थामा रहेको छ। सबै विद्यालयहरुमा इन्टरनेटको व्यवस्था गरिएको छ। यस गाउँपालिकाको विद्यालयहरुमा शुद्ध खानेपानीको सहज उपलब्ध गराउन सकिएको छैन। उल्लिखित समस्याको व्यवस्थित रुपमा समाधान गर्नका लागि गाँउ शिक्षा योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्न आवश्यक रहेको छ।

समस्या, चुनौती र अवसरहरू।

१. १६ वटा बिधालयमा सरकारद्वारा घोषित प्राथमिकता प्राप्त न्यूनतम पूर्वाधारको व्यवस्था सुनिश्चित हुन नसक्नु,
२. १० वटा बिधालयमा भौतिक संरचनाको संरक्षण, मर्मत सम्भारको कमी हुनु,

३. १५ वटा बिधालयमा भूकम्प प्रतिरोधी भवनको कमी हुनु,
४. ११ वटा बिधालयमा घेराबारको ब्यवस्था नहुनु,
५. ३ वटा बिधालयको जग्गा आफ्नो स्वामित्वमा नहुनु,
६. २ वटा समुदायमा आधारित २ वटा बालविकास केन्द्रहरूको पनि आफ्नै स्वामित्वमा जग्गा नहुनु र ४ वटा बालबिकास केन्द्रहरूको भवनको स्थिति अत्यन्त कमजोर तथा जिर्ण अवस्थामा हुनु,
७. १६ वटा बिधालयमा पानी सहितको अपाङ्गमैत्री, छात्रामैत्री शौचालय नहुनु,
८. विद्यालयका लागि अत्यावश्यक पूर्वाधारहरु, जस्तैः ICT लगायत विषयगत प्रयोगशाला, पुस्तकालय, क्यान्टिन, खानेपानी, शौचालय, घेरावारा, पक्कि भवन आदिका लागि आवश्यक वित्तीय स्रोतको अपर्याप्तता हुनु,
९. सबै विद्यालयहरूको भौतिक पूर्वाधारलाई विपद्ध उत्थानशील बनाउन नसकिनु,
१०. भुकम्प प्रभावित क्षेत्र भएकाले राज्यले पहिल्यै भवन निर्माण गरेको भनि पछिल्लो चरणमा बजेटको प्रबन्ध नगर्नु ।
११. भौतिक पूर्वाधारको विकास र विस्तारमा स्थानीय तहको भूमिका बढाउनु,

उद्देश्य

१. १६ वटा विद्यालयमा कक्षाकोठाको क्षेत्रफल शिक्षा नियमावली २०५९ को नियम ४ मा उल्लेखित मापदण्ड अनुसार भौतिक पुर्वाधार विकास तथा कार्यान्वियन गरी सुरक्षित विद्यालय पूर्वाधार विकास गर्ने,
२. विद्यालयको आवश्यक भौतिक सुविधा सुनिश्चित गर्न पूर्वाधार विकासको साथै मर्मत संभार तथा सबलीकरण गर्ने।
३. १६ वटै बिधालयमा भौतिक पूर्वाधार निर्माण गर्दा बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री, छात्रामैत्री(छात्राहरुलाई महिनावारी स्वच्छता ब्यवस्थापन शौचालय) निर्माण गर्ने।
४. १६ वटै विद्यालयमा मापदण्ड अनुसार बालबिकास केन्द्रको निर्माण गरि सञ्चालनमा ल्याउने।
५. जलवायु परिवर्तनका असरहरू जस्तैबाढि पहिरो -, घामपानी, हुरीबतास-, भूकम्प लगायतका असरहरुबाट सुरक्षित हुन Climate Smart Infrastructure बनाउन परामर्श गर्ने।

रणनीति

१. १६ वटा विद्यालयमा मापदण्ड अनुसार भौतिक पुर्वाधार विकास तथा कार्यान्वियन गरी सुरक्षित सिकाईको वातावरण निर्माण गर्ने।
२. १६ वटै बिधालयमा मापदण्ड अनुसारको भौतिक पूर्वाधार निर्माण गर्दा बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री, छात्रामैत्री(छात्राहरुलाई महिनावारी स्वच्छता ब्यवस्थापन शौचालय) निर्माण गर्ने।
३. १६ वटै विद्यालयमा मापदण्ड अनुसार बालबिकास केन्द्रको मर्मत सम्भार तथा निर्माण गरि सञ्चालनमा ल्याउने।
४. विद्यालय पूर्वाधार विकास र सबलीकरणको लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको लागत साझेदारीका आधारमा विद्यालयलाई सुरक्षित बनाउन आवश्यकतानुसार सबलीकरण तथा पुनःनिर्माण एवम् मर्मत सम्भार गर्ने।
५. बिधालयको सुरक्षाको लागि कम्पाउण्ड वरिपरी घेरावार गर्न बाकिँ रहेको ११ वटा बिधालयको लागि गाउँपालिकामा समन्वय गरि निर्माण कार्य शुरु गर्ने गराउने।

६. पूर्वाधार निर्माणसँगै सुरक्षित विद्यालय एवम् वातावरणीय असरहरुबाट जोगाउन वातावरणमैत्री भौतिक पूर्वाधारको विकास गर्ने ।

प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि:

१. सबै विद्यालयहरूमा पर्याप्त भौतिक संरचना निर्माण हुने ।

२. विद्यालयका भौतिक संरचना बालमैत्री, छात्रामैत्री, अपाङ्गमैत्री र सुरक्षित हुने ।

३. बिधालयको भौतिक पूर्वाधारहरु जलवायु परिवर्तनको असरहरुको साथै वातावरणिय असरहरुबाट समेत सुरक्षित हुने ।

नतिजा:

क्र सं	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	भूकम्प प्रतिरोधी विद्यालय	१	१	३	४	४	४
२	नयाँ निर्माण गर्नु पर्ने कक्षाकोठा सँख्या	१२	२०	२५	२५	३०	२८
३	सबलीकरण तथा मर्मत सम्भार गर्नु पर्ने कक्षाकोठा सँख्या	०	५	४	४	४	५
४	नयाँ निर्माण गर्नु पर्ने शौचालय सँख्या	१	१	४	४	४	३
५	बाढी पहिरो लगायतका प्रकोप न्यूनीकरणका लागि कार्य गर्नु पर्ने विद्यालय सँख्या	०	१	२	२	१	१
६	नयाँ निर्माण गर्नुपर्ने बिधालयको घेराबार सङ्ख्या	५	५	३	३	३	२
७	बिधालयमा पुस्तकालय र प्रयोगशाला भवन सङ्ख्या	०	२	३	४	४	३
८	भान्सा घर र शुद्ध खानेपानी कक्ष निर्माण	०	२	३	४	४	३

४.६.६ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क्रसं	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५	जम्मा		
१	विद्यालय भवन निर्माण	सङ्ख्या	१	३	४	४	४	१६	१००%	
२	विद्यालयहरूको कक्षाकोठा सबलीकरण तथा मर्मत सम्भार	सङ्ख्या	५	४	४	४	५	२२	१००%	
३	विद्यालयहरूमा बनेका संरचनाको सम्बर्धन तथा फर्निचर व्यवस्थापन समेत	विद्यालय सङ्ख्या	२	३	४	४	३	१६	१००%	
४	छात्रा र छात्रलाई अलग्गै शौचालय तथा शुद्ध खानेपानी तथा सरसफाइको प्रबन्ध	विद्यालय सङ्ख्या	२	३	४	४	३	१६	१००%	
५	प्रारम्भिक बालविकासका लागि पानी तथा सरसफाइका साथै अलग्गै शौचालय	विद्यालय सङ्ख्या	१	३	४	४	४	१६	१००%	
६	अपाङ्ता मैत्री संरचना निर्माण	विद्यालय सङ्ख्या	२	३	३	४	४	१६	१००%	
७										

४.७ विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि

सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको कुशल र प्रभावकारी प्रयोगले सिकाइ सुधार गर्न, सिकाइलाई सान्दर्भिक बनाउन, सिकाइप्रति विद्यार्थीलाई अभिप्रेरित गर्न र शैक्षिक व्यवस्थापन सुधार गरी सुशासन कायम गर्न सहयोग पुग्दछ । शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास तथा प्रयोगले सबै विद्यार्थीका लागि सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको आधारभूत पहुँच पुऱ्याई डिजिटल भिन्नता कम गर्ने, सूचना तथा सञ्चार प्रविधिलाई शिक्षण सिकाइको साधनका रूपमा प्रयोग गरी सिकाइ सुधार गर्ने, सबैका लागि शिक्षामा समतामूलक पहुँच पुऱ्याउने र शिक्षाको व्यवस्थापकीय तथा शासकीय पद्धतिलाई कुशल र प्रभावकारी बनाई सुशासनको प्रत्याभूतिका लागि सहयोग पुऱ्याउँद छ । यी चारओटा मार्गदर्शक सिद्धान्तका आधारमा शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको गुरुयोजना सन् २०१३-२०१७ निर्माण गरिएकोमा यी सिद्धान्तहरू अहिलेको सन्दर्भमा पनि उत्तिकै सान्दर्भिक देखिन्छन् ।

उक्त गुरुयोजनाले पहिचान गरेका चारओटा प्राथमिकताका क्षेत्रहरूमा सूचना तथा सञ्चारका लागि संरचना (कनेक्टिभिटी, सामग्री, आँकडा) तयार गर्ने; मानवीय स्रोत विकास गर्ने; डिजिटल सामग्री विकास गर्ने र शैक्षिक पद्धति तथा व्यवस्थापन सुधार गर्ने रहेका थिए । यी चारओटा क्षेत्रमा गुरुयोजनाले रणनीति, क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू निर्धारण गरेको थियो । यी क्षेत्रहरू हालको परिस्थितिमा पनि सान्दर्भिक रहेकोले तदनुकुल रणनीति, क्रियाकलाप तथा लक्ष्यहरू अध्यावधिक तथा परिमार्जन गरी यस योजनामा समावेश गरिएको छ ।

कोभिड-१९ को महामारीले शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रभावकारी प्रयोगको आवश्यकतालाई थप पुष्टि गरेको छ । विभिन्न प्रकारका विपत तथा महामारीमा पनि शिक्षणसिकाइलाई निरन्तरता दिने कार्यमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिले महत्त्वपूर्ण सहयोग गर्न सक्दछ ।

नेपाल सरकारले २०७६ सालमा स्वीकृत गरेको राष्ट्रिय शिक्षा नीति र विज्ञान तथा प्रविधि प्रवर्धन नीतिमा पनि शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगसम्बन्धी नीतिहरू उल्लेख गरिएको छ । उक्त शिक्षा नीतिमा सबै विद्यालय तथा शिक्षणसंस्थाहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसम्बन्धी संरचना तयार गर्ने, कनेक्टिभिटी पुऱ्याउने, तालिम, शिक्षणसिकाइ तथा व्यवस्थापनमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्नका लागि आवश्यक सामग्रीको व्यवस्थापन र जनशक्ति संरचना तयार पार्ने जस्ता विषय उल्लेख गरिएको छ। शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका लागि उल्लिखित दस्तावेजहरूले नीतिगत आधार तयार गरेका छन् भने शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसम्बन्धी गुरु योजना, २०१३-२०१७ ले यससम्बन्धी रणनीति, कार्यक्रम तथा लक्ष्यहरू निर्धारण गरेको थियो ।

विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रममा पनि सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका क्रियाकलाप समावेश गरिएको छ । विद्यालय क्षेत्र विकास योजनामा समावेश गरिएका मुख्य क्रियाकलापहरूमा सिकाइमा सूचना प्रविधिको प्रयोगका लागि आवश्यक सामग्री विद्यालयलाई उपलब्ध गराउने; विज्ञान, गणित र अङ्ग्रेजी विषयमा आधारित विद्युतीय सामग्री निर्माण गर्ने; पूर्वाधार विकास र शिक्षण सिकाइ सामग्री प्रदान गर्ने; नमुना विद्यालयहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको सिकाइ केन्द्र स्थापना गर्ने; एकीकृत लेखा सफ्टवेयर कार्यान्वयन गर्ने र एकीकृत शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (IEMIS) विकास गर्ने रहेका थिए ।

विद्यालयहरूमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको संरचना विकासका लागि वार्षिक रूपमा लगानी गरिएको हुँदा धेरैजसो माध्यमिक विद्यालयहरूमा कम्प्युटर लगायतका सामग्री उपलब्ध गराउने र इन्टरनेट कनेक्टिभिटीका केही काम भए पनि यी सुविधाहरू पर्याप्त छैनन् । उपलब्ध भए तापनि शिक्षण सिकाइमा यी स्रोतहरूको प्रयोग गर्ने विद्यालयहरूको सङ्ख्या ज्याँदै कम रहेको छ । कतिपय विद्यालयहरूले विभिन्न व्यक्ति तथा संघसंस्थामार्फत पनि यस्ता सूचना तथा सञ्चार प्रविधिसम्बन्धी सामग्री प्राप्त गर्ने गरेका छन् । यसका लागि साधन तथा संरचना बढाउनुका साथै यसको प्रभावकारी प्रयोगका लागि शिक्षकको क्षमता वृद्धि अनिवार्य रूपमा गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

विद्यालय क्षेत्र विकास कार्यक्रमअन्तर्गत पाठ्यक्रम विकास केन्द्रले कक्षा ६, ७ र ८ का लागि गणित, विज्ञान र अङ्ग्रेजी विषयमा केही डिजिटल सामग्री तयार गरेको छ । त्यसैगरी केही निजी क्षेत्रका संस्थाहरूबाट पनि विभिन्न विषयमा डिजिटल सामग्री तयार गर्ने कार्य भइरहेको छ । दृष्टि विहिनका लागि पनि केही पाठ्यपुस्तकहरू डिजिटलाइज गर्ने कार्य भएको छ । कोभड-१९ को महामारीको समयमा यस्ता डिजिटल सामग्रीलाई बेग्लै वेबपोर्टल बनाई सबैको पहुँच हुने गरी राखिएको छ । पाठ्यक्रम विकास केन्द्रद्वारा विकास गरिएका सामग्रीका विद्युतीयप्रति पनि वेभसाइटमा राख्ने गरिएको छ । त्यसै गरी शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्रद्वारा तयार गरिएका श्रब्य तथा श्रब्यदृश्य पाठ्यसामाग्रीहरु शिक्षा तथा मानवस्रोत विकास केन्द्रको Learning Portal मा राखिएको छ ।

४.७.१ वर्तमान अवस्था

- यस बलान बिहुल गाउँपालिकामा हाल कुल सामुदायिक विद्यालय सङ्ख्या १६ वटा छन् । १६ वटै सामुदायिक विद्यालयमा Battery-Invertor सहितको School Management System Software (Academics Management System
- Examination & Result Management System
- Employee Management System
- School Billing Management System
- Online Class Via (Google Meet, Zoom)
- E- Learning Platform
- Notice & Event Management System
- Library Management System
  , Interactive Smart board , ईन्टरनेट जडान तथा IEMIS सञ्चालनमा रहेका छन् । १६ वटा सामुदायिक विद्यालयहरु मध्ये ई-हाजिरी १३ वटा विद्यालयमा मात्र रहेको बाँकि ३ वटामा नरहेको त्यसैगरी १६ वटा सामुदायिक विद्यालयहरु मध्ये ७ वटा विद्यालयमा मात्र कम्प्युटर रहेको बाँकि ९ वटा विद्यालयमा कम्प्युटर नरहेको अवस्था छ ।
  स्थानीय तहका विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको पूर्वाधार र प्रयोगको अवस्था रहेको
  शिक्षा तथा मानव संसाधन विकास केन्द्रले निर्माण तथा विकास गरेका Digital material र तिनीहरूको प्रयोगको अवस्था रहेको

४.७.२ चुनौती

- डिजिटल परियोजना सम्बन्धी गुरूयोजनाको अभाव ।
- सबै शिक्षक प्रविधिमैत्री हुन नसकनु ।
- दक्ष जनशक्तिको अभाव ।
- विधुतिय अपराधको जोखिम बढ्दै जानु ।
- आधुनिक प्रविधि भित्र्याउनका लागि पर्याप्त स्रोत साधनको अभाव ।
- कर्मचारीहरूमा सूचना प्रविधिमा Expert जन्शक्तिको अभाव ।
- शिक्षकमा प्रविधि प्रयोग गर्ने क्षमता कमजोर हुनु ।

४.७.३ उद्देश्य

- सामुदायिक विद्यालयको दैनिक काममा प्रभावकारिताजवाफदेहिता र समावेशिता सुनिश्चित ,पारदर्शिता, गर्न योगदान पुर्याउनु ।
- सामुदायिक विद्यालयको सम्पूर्ण सूचनाहरू संकलन,प्रशोधन,भण्डारण,सुरक्षण र सम्प्रेषण जस्ता कार्यहरू गर्नु ।
- डिजिटल प्रविधिको अधिकतम उपयोग गरी बालबालिकाको सिकाई उपलब्धीमा वृद्धि गर्नु ।
- बलान बिहुल गाउँपालिकाको सामुदायिक विद्यालयहरूलाई सूचना प्रविधियुक्त बनाउनु ।

४.७.४ रणनीति

१. परियोजनाको निरन्तर अनुगमन गर्ने र गराउने ।।
२. शिक्षकहरुको लागि पूर्नताजगी तालिमको व्यवस्था मिलाउने
३. नियमित रुपमा मर्मत र सम्भारको लागि बजेटको व्यवस्था मिलाउने ।
४. नयाँ प्रविधि भित्र्याउने र त्यसको उचित प्रयोग गर्ने।
५. हरेक क्षेत्रमा प्रविधिमैत्री वातावरण सिर्जना गर्ने ।
६. कम्प्युटर लाइब्रेरी तथा डिजीटल पुस्तकालयको माध्यमबाट दृष्टिविहीन तथा सुनाइ क्षमता कमजोर भएका बालबालिकालाई लक्षित गरी दृष्य तथा श्रव्य सामग्रीहरूको उचित प्रवन्ध र प्रयोग गर्ने ।

४.७.५ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

१. विद्यालयमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास र विस्तारले प्रभावकारी ढंगवाट सिकाइमा सहजीकरण भएको हुनेछ ।
२. सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोगवाट विद्यार्थीहरुको सिकाइ उपलब्धिमा सुधार आएको हुनेछ ।
३. विद्यालयहरुमा सूचना प्रविधियुक्त तरिकाले अध्ययन अध्यापन भईरहेको हुनेछ ।
४. डिजिटल परियोजना आए लगतै शिक्षक,विद्यार्थी र कर्मचारीहरु IT Friendly हुने छन् ।

नतिजा

क्रसं	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६
१	Internet connectivity भएका विद्यालयको सँख्या	१६	१६	१६	१६	१६	१६
२	शिक्षण-सिकाइ क्रियाकलापमा कम्प्युटर लगायतको प्रविधिको उपयोग भएका विद्यालय सँख्या	७	७	३	२	२	२
३	मुख्य विषयहरूमा डिजिटल पाठ्यसामग्री प्रयोग गर्ने विद्यालय सङ्ख्या	१६	१६	१६	१६	१६	१६
४	व्यवस्थापकीय कार्यमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग गर्ने विद्यालय सङ्ख्या	१६	१६	१६	१६	१६	१६
५	विद्युतको पहुँच पुगेका विद्यालय सँख्या	१६	१६	१६	१६	१६	१६

४.७.६ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क्र सं	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५	जम्मा		
१	विद्यालयमा ICT संरचना विस्तार गरी ईलाइब्रेरी स्थापना	बिधालय सङ्ख्या	१	३	४	४	४	१६	१००%	
२	प्रत्येक विद्यालयमा Internet Connectivity को व्यवस्था	बिधालय सङ्ख्या	१६	१६	१६	१६	१६	१६	१००%	
३	शिक्षकहरूको क्षमता विकास	बिधालय सङ्ख्या	१	३	४	४	४	१६	१००%	
४	प्रत्येक विद्यालमा अन्तरक्रियात्मक डिजिटल सामग्रीको उपलब्धता	बिधालय सङ्ख्या	२	३	३	४	४	१६	१००%	
५	IEMIS व्यवस्थापन	बिधालय सङ्ख्या	१६	१६	१६	१६	१६	१६	१००%	

परिच्छेद ५ : सुशासन तथा व्यवस्थापन

शिक्षा पद्धतिमा निणर्य तथा कार्यान्वयनको समग्र प्रक्रियाले शासकीय प्रबन्धलाई जनाउँदछ। शासकीय प्रवन्धमा संरचना तथा प्रक्रिया दुवै पर्दछन्। विद्यालय क्षेत्रको यो योजनाका सन्दर्भमा शासकीय प्रवन्ध अन्तर्गत योजनाको प्रभावकारी ढङ्गले तथा कुशलतापूर्वक कार्यान्वयन गरि बालबालिकाको सहभागिता र सिकाइमा सुधार गर्न आवश्यक संरचना, भूमिका तथा कार्य प्रक्रिया समावेश हुन्छन्। यस्ता संरचना तथा कार्य प्रक्रियाहरूले सहभागिता तथा सहमतिमा निणर्य गर्नु तथा निणर्य कार्यान्वयन गर्नु, निश्चित दृष्टिकोण वा उद्देश्यमा आधारित हुनु, कार्यसम्पादनमा प्राथमिकता दिई उत्तरदायी हुनु, कार्यसम्पादनमा प्रभावकारिता तथा कार्यकुशलता कायम गर्नु, विद्यार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही भई पारदर्शी हुनु र विधिको सर्वोच्चता तथा समतालाई प्रोत्साहन गरि सुशासनको प्रत्याभूति गर्नुपर्दछ। शिक्षामा स्थानीय सरकार, विद्यालय तथा समुदाय, गैरसरकारी निकाय तथा विकास साझेदारहरूको भूमिका रहने भएकाले भूमिका अनुसार सुशासन कायम गर्न यी सबैको योगदान रहेको छ।

शिक्षा क्षेत्रको योजना कार्यान्वयनका लागि आवश्यक संस्थागत संरचना सहित क्षमता विकास, योजना कार्यान्वयनको जिम्मेवारी सहितको प्रबन्ध र उपयुक्त अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली स्थापित गर्नु पर्दछ। सुशासन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी योजनाका उद्देश्य, अपेक्षित नतिजा र कार्यक्रमको स्वरूप, संवैधानिक प्रावधान अनुसारको संघीय संरचनामा विभिन्न तहका सरकारको दायित्व तथा ज्ञान, प्रविधि, मूल्यमान्यता र दृष्टिकोणमा आएको परिवर्तनलाई विचार गर्नु पर्दछ। नेपालको संविधानमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तह गरि तीन तहका सरकारका एकल र साझा अधिकारका सूची सहित शिक्षाको शासकीय प्रबन्ध तथा व्यवस्थापन हुने व्यवस्था भएको छ। यस सन्दर्भमा संविधानमा संघीय एकाइहरूका लागि एकल र साझा अधिकार तथा दायित्वको रूपमा विषयहरू प्रस्तुत भएका सन्दर्भमा एकल अधिकार मूल रूपमा प्रभावी भई साझा अधिकार परिपूरक वा सम्पूरक भएर आउँछ भन्ने विषयलाई ध्यान दिनका साथै शिक्षामा विशिष्टीकृत प्रकृतिका कार्यको सञ्चालन तथा व्यवस्थापनका लागि विशेष प्रबन्धको आवश्यकतालाई पनि विचार गर्नु पर्दछ। त्यसै गरि योजना कार्यान्वयन तथा व्यवस्थापनमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको प्रयोग, समता र समावेशिताको प्रवर्धन, नतिजाप्रतिको जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व जस्ता पक्षहरूलाई प्राथमिकता दिनु पर्दछ। यस परिच्छेदमा सुशासन प्रवर्धन गरी शिक्षा क्षेत्रमा यस १० वर्षे शिक्षा क्षेत्रको योजना कार्यान्वयनबाट अपेक्षित नतिजा हासिल गर्नका लागि आवश्यक संस्थागत संरचना, क्षमता विकास, योजना कार्यान्वयनको समग्र व्यवस्था र अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा प्रतिवेदन प्रणालीका सम्बन्धमा वर्तमान अवस्थाको समीक्षा गरीएको छ। वर्तमान अवस्थाको समीक्षाका आधारमा यस योजनाका अपेक्षित नतिजा प्राप्तिका लागि प्रस्तावित कार्यक्रमहरूको कुशल तथा प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नका लागि आवश्यक संस्थागत संरचना, क्षमता विकास, योजना कार्यान्वयनको समग्र व्यवस्था र अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा प्रतिवेदन प्रणालीको स्वरूप प्रस्तुत गरिएको छ।

५१. शिक्षाको व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकास

बदलिदो परिवेश अनुसार शासकीय संरचना, प्रक्रिया र क्षमता सुधार गरिएमा शैक्षिक गतिविधि प्रभावकारी भई सुशासन कायम हुने भएकाले संघीय सरचनाअनुसार स्थानीय सरकारका अधिकार तथा दायित्व; शिक्षामा भएको सङ्ख्यात्मक विस्तार, ज्ञान, विज्ञान, प्रविधि र सञ्चारमा भएको विकास, सामाजिक चेतनामा आएको परिवर्तन लगायतका पक्षहरूलाई समेत बिचार गरेर संस्थागत संरचना र क्षमता विकास गरी सुशासन प्रवर्धन गर्नु आवश्यक देखिएको छ। यसमा योजनाका प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा, आधारभूत शिक्षा र माध्यमिक शिक्षामा सबैको पहुँच र सहभागिता सुनिश्चित गरी गुणस्तरमा सुधार, अनौपचारिक तथा आजीवन सिकाइका अवसरहरूको विस्तार;प्रकोप तथा महामारीको अवस्थामा सिकाइ र समता तथा समावेशिताको प्रवर्धनसहित जवाफदेही शैक्षिक सुशासन कायम गर्ने उद्देश्यले आवश्यक संस्थागत संरचना र प्रक्रिया स्थापित गर्ने प्रयास गरिएको छ भने त्यसका लागि आवश्यक पर्ने जनशक्ति तथा क्षमता विकासको आवश्यकता पनि पहिचान गरिएको छ। यस खण्डमा सुशासन प्रवर्धन गरी शिक्षा विकासका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनका लागि विद्यमान पद्धतिको समीक्षा गरी यस विद्यालय क्षेत्रको योजनाको प्रभावकारी र कुशल कार्यान्वयनका लागि संस्थागत संरचना, क्षमता र प्रक्रियामा देखिएका चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ। पहिचान गरीएका चुनौतीहरू सामना गरी सुशासन प्रवर्धन गर्नका लागि आवश्यक संरचना, क्षमता र प्रक्रियाको विकास तथा परिवर्तनको लागि तयार गरिएको छ।

५.१.१ वर्तमान अवस्था

शिक्षा क्षेत्रको विकासका लागि हाल संघमा शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय रहेको छ। मन्त्रालय अन्तर्गत केन्द्रीय तहमा विभागीय रुपमा शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र, पाठ्यक्रम विकास केन्द्र र शैक्षिक गुणस्तर परीक्षण केन्द्र रहेका छन्। त्यसैगरी स्वायत्त निकायका रूपमा राष्ट्रिय परीक्षा बोर्ड र शिक्षक सेवा आयोग क्रियाशील रहेका छन्। यसैगरी प्रदेश तहमा सामाजिक विकास मन्त्रालय मार्फत शिक्षा, शिक्षा विकास निर्देशनालय र प्रत्येक प्रदेशमा शिक्षा तालिम केन्द्र रहेका छन् भने स्थानीय तहमा शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाइ, प्रत्येक पालिकामा शिक्षा शाखाको व्यवस्था रहेको छ। पालिका स्तरमा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ कार्यान्वयनमा आएपछि त्यस ऐनले तोकिए बमोजिमको २३ ओटा कार्यहरु कार्यान्वयनमा रहेका छन्।

- चुनौती तथा अवसरहरू

५.१.२ उद्देश्य

संस्थागत क्षमता विकाससँग सम्बन्धित पालिकाका उद्देश्यहरु

१. विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिको न्यून नतिजा सम्बोधनको लागि स्थानीय तहमा गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न संरचना र जनशक्तिको व्यवस्था गर्ने

२. विद्यालय शिक्षा क्षेत्रका शैक्षिक गतिविधिहरुको समन्वय, सहअस्तित्व र सहकार्यको प्रत्याभूतिका लागि संयन्त्र र संस्थागत व्यवस्था गर्ने

३. समता तथा समावेशितालाई प्रोत्साहन गरी शिक्षामा सुशासन व्यवस्था गर्ने
४. विद्यालयमा जनशक्ति, संरचना र संयन्त्रको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने
५. शिक्षा सेवा सम्बन्धि कार्य सम्पादनप्रति उत्तरदायी तथा नतिजाप्रति जवाफदेही सहितको विद्यालय शिक्षाको सुशासनमा अभिवृद्धि गर्नु ।
६. विद्यालयको ब्यवस्थापनका कार्यरत टिमको क्षमता विकासमा अभिवृद्धि गर्नु ।

५.१.३ रणनीति

माथि उल्लेखित उद्देश्यहरु हासिल गर्नको लागि पालिकाले अपनाउने रणनीतिहरु

१. विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धिको न्यून नतिजा सम्बोधनको लागि स्थानीय तहमा गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न भौतिक तथा सांगठानिक संरचनाको सुधार गर्ने र पर्याप्त र तालिम प्राप्त जनशक्तिको व्यवस्थापनमा जोड दिने
२. विद्यालय शिक्षा क्षेत्रका शैक्षिक गतिविधिहरुको समन्वय, सहअस्तित्व र सहकार्यको प्रत्याभूतिका लागि नीतिगत र प्रणालीगत संयन्त्रको विकास र कार्यान्वयन गर्ने र संस्थागत व्यवस्थाका लागि आवश्यक भौतिक पूर्वाधार, जनशक्ति, वित्त व्यवस्थापन र नीति नियम निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने
३. समता तथा समावेशितालाई प्रोत्साहन गर्नका लागि आवश्यक पर्ने नीतिगत तथा कानूनी व्यवस्था गरी कार्यान्वयनमा ल्याउने र शिक्षामा सुशासन व्यवस्था गर्नका लागि पारदर्शिता, जवाफदेहीता, नियमको पालना, कुशल नेतृत्व तथा सूचना सम्प्रेषणका लागि पद्धतिको विकास गरी कार्यान्वयन गर्न जोड दिने
४. विद्यालयका दक्ष जनशक्ति व्यवस्थापनका लागि पेशागत योग्यता र तालिमको व्यवस्था गर्नुका साथै भौतिक तथा सांगठानिक संरचनाको निर्माण गर्ने र संयन्त्रको क्षमता अभिवृद्धि गर्नमा जोड दिने

५.१.४ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य उपलब्धिहरू

१. शिक्षाका सबै निकाय तथा विद्यालयमा सुशासन प्रवर्धन भई बालबालिकाको सिकाइप्रति उत्तरदायी प्रणालीमा विकास भएको हुने।

प्रमुख नतिजा

१. स्थानीय तहको शिक्षाको शासकीय तथा व्यवस्थापकीय कार्यका लागि संयन्त्र, संरचना र जनशक्ति तयार हुने
२. स्थानीय सरकार, शिक्षाको शासकीय स्वरुप र विद्यालयको जिम्मेवारी, भूमिका, कर्तव्य, दायित्व र अधिकार सुनिश्चित हुने
३. शैक्षिक निकाय र जनशक्तिको दक्षता प्रवर्धन गर्ने संयन्त्र निर्माण हुने र उक्त संयन्त्रले क्षमता सुधार गर्ने

४. शिक्षा सेवा प्रवाह सहभागितामूलक, कार्यसम्पादनमुखी, शिक्षार्थीको सिकाइप्रति जवाफदेही, समतमूलक तथा समावेशिताको सिद्धान्तमा कार्यसम्पादन उद्देश्यमूलक र प्रभावकारी हुने

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू

क्रसं	सूचक	आधार वर्ष (२०८१/८२)	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	२०८५/८६	२०८६/८७
१	माध्यमिक विद्यालयमा नेतृत्व तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम प्राप्त प्रधानाध्यापक सँख्या	०	२	१०	२१	२१	२१
२	आधारभूत तहको विद्यालयमा नेतृत्व विकास तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी तालिम प्राप्त प्रधानाध्यापक सँख्या	०	४	७	१०	१३	१५
३	लेखा परीक्षण तथा सामाजिक परीक्षण सम्पन्न गर्ने विद्यालय सँख्या	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
४	विद्यालय व्यवस्थापन समिति भएका विद्यालय सँख्या	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै	सबै
५	प्रचलित कानूनमा व्यवस्था भए बमोजिम	०	२	४	१०	२१	२१

	प्रधानाध्यापक तथा प्राचार्य नियुक्त गर्ने माध्यमिक विद्यालय सँख्या						

प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तलको तालिकामा पालिकाले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)					भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	आवश्यक कानूनी प्रवन्ध र मापदण्ड विकास	संख्या	३	३	४	३	३	२०	स्थानीय तह
२									
३	सूचना प्रणाली सुधार तथा सुदृढीकरण	पद्धति						सबै	स्थानीय तह
४	प्र.अ.लाई कार्यसम्पादन करार गरी जिमवेवार वनाउने	संख्या						सबै	स्थानीय तह
५	शिक्षक तथा विद्यालय शिक्षा प्रणालीलाई सिकाइप्रति उत्तरदायी बनाउने	पद्धति						सबै	स्थानीय तह
६	अनौपचारिक शिक्षा र जीवनपर्यन्त सिकाइसम्बन्धी संयन्त्र विकास	संयन्त्र वडा) (संख्या						सबै	स्थानीय तह
७	विद्यालय स्वास्थ्य, पोषण, सरसफाइ तथा स्वच्छता, विपत तथा महामारी सम्बन्धी सेवा तथा समन्वय संयन्त्रको विकास	संयन्त्र						सबै	स्थानीय तह र विद्यालय
८	शिक्षासम्बन्धी कार्यको लागि स्थानीय तहको जनशक्ति तथा संरचनाको क्षमता विकास गर्ने	संरचना	१	३		५	५	२०	स्थानीय तह

५.२ स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध

योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध अन्तर्गत बार्षिक योजना तथा बजेट तर्जुमा, क्रियाकलाप निर्धारण तथा कार्यान्वयन, वित्तीय व्यवस्थापन तथा अनुगमन र मूल्याङ्कनलगायत कार्यान्वयनका लागि आवश्यक संरचना, जनशक्ति, प्रक्रिया र जिम्मेवारी तथा उत्तरदायित्त्वहरू पर्दछन् । नेपालमा संघीय संरचनाअनुसार संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको संरचना तयार भई तीनै तहका सरकार क्रियाशील भएको तीन वर्ष कटिसकेको छ भने केही कानुनी प्रबन्धसहित मुख्य संरचना तथा जनशक्ति र जिम्मेवारी निर्धारण गरिएको छ तापनि राज्य प्रणालीलाई संघीय संरचनाअनुरूप सक्षम बनाउन आवश्यक कार्यान्वयन प्रबन्ध गर्नुपर्ने छ । कार्यान्वयन प्रबन्ध तयार गर्दा यसको दिगोपन, प्रभावकारिता तथा कार्यकुशलतामा ध्यान दिनु आवश्यक छ ।

५.२.१ वर्तमान अवस्था

मुलुक संघीय संरचनाको ढाँचामा रुपान्तरण भएसँगै नयाँ चिराबाट योजना कार्यान्वयनको प्रवन्ध गर्नु पर्ने कानूनी व्यवस्था छ। शिक्षा क्षेत्रमा पनि यसै अनुसार संरचनात्मक रुपान्तरण गर्नुपर्ने हुन्छ। संघमा रहेको शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले समग्र शिक्षा नीति तथा योजना तर्जुमा, राष्ट्रिय योजना आयोग, अर्थ मन्त्रालय तथा अन्य विषयगत मन्त्रालय, विकास साझेदारहरूसँग समन्वय तथा सहकार्य गर्दछ। स्थानीय तहमा शिक्षा महाशाखा/शाखा रहेका छन्। विद्यालयमा विद्यालय व्यवस्थापन समिति रहनुका साथै शिक्षक मध्ये एक जनालाई प्रधानाध्यापक नियुक्त गरी विद्यालय सञ्चालनको जिम्मेवारी दिइएको छ।

स्थानीय तहमा कार्यसम्पादन गर्नका लागि परिवर्तन गरीएको उल्लिखित सङ्गठन संरचना तथा जनशक्ति व्यवस्थापन विद्यालय शिक्षामा सुशासन कामय गरी कुशल व्यवस्थापनका लागि पर्याप्त नदेखिएको सन्दर्भलाई विचार गर्दा यस योजनाको प्रभावकारी र कुशल कार्यान्वयनका लागि वर्तमान प्रबन्धमा परिमार्जन तथा सुधार आवश्यक देखिएको छ। हालको संरचनामा देखिएका केही समस्या तथा चुनौतीहरू निम्न अनुसार छन् -

१. स्थानीय शिक्षक सहायता पद्धति विकास गर्नु
२. शिक्षक तालिमको क्षमता विस्तार गर्नु।
३. स्थानीय तहमा जनशक्ति अभावले विद्यालयका लागि सहयोग तथा अनुगमन प्रणाली व्यवस्थित गर्न र सङ्गठन तथा दरवन्दी पुनरावलोकन गर्नु।
४. विद्यालय शिक्षाका सन्दर्भमा स्थानीय तहको भूमिका तथा कार्य विवरण स्पष्ट गर्नु पर्ने
५. संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको बजेटलाई एकीकृत गरी स्थानीय तहमा शिक्षा योजना निर्माण गर्नु।
६. संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहहरूवीच समन्वय र सहकार्य सुदृढ गर्ने,

५.२.२ उद्देश्य

योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित पालिकाका उद्देश्यहरु

१. शिक्षा योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको सुनिश्चितता गर्नु ।

५.२.३ रणनीति

माथि उल्लेखित उद्देश्यहरु हासिल गर्नको लागि पालिकाले अपनाउने रणनीतिहरु

१. संघीय तथा प्रदेश तहबाट वित्तीय हस्तान्तरणमार्फत प्राप्त सशर्त अनुदान तथा अन्य अनुदान र आफ्नै स्रोतको बजेटसमेत संलग्न गरी वार्षिक शिक्षा बजेट तथा कार्यक्रम तयार गर्ने ।

२. कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यकता अनुसार कानुन, कार्यविधि तथा निर्देशिका विकास गर्ने ।

३. कार्यक्रम कार्यान्वयनको नियमित अनुगमन तथा सहजीकरण गरी विद्यालयमा कार्यक्रमहरू प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वियन हुने सुनिश्चितताका साथै समस्या समाधानका लागि आवश्यक नीति निर्देशन तथा समन्वय गर्ने ।

४. एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापनमार्फत नियमित रूपमा कार्यक्रम कार्यान्वियन तथा त्यसका नतिजाहरूको विवरण तयार गर्ने, त्यसको समीक्षा गरी थप सुधारमा प्रयोग गर्ने ।

५. विद्यालयमा विद्यालय व्यवस्थापन समिति र शिक्षक अभिभावक संघ गठन गर्ने र विद्यालयलाई विद्यालय सुधार योजना विकास र कार्यान्वयनमा सहजीकरण गर्ने ।

६. विद्यालय सुधार योजना (SIP) निर्माण तथा अध्यावधिक गर्न लगाउने।

७. विद्यालय व्यवस्थापनलाई सशक्तिकृत र सुदृढ गरी निर्धारित कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि प्रधानाध्यापकलाई जिम्मेवारी प्रदान गरी उत्तरदायी बनाउने ।

८. वित्तीय व्यवस्थापन, खरिद प्रक्रिया, शिक्षक व्यवस्थापन तथा शिक्षकको कक्षा कोठामा समय तथा कार्यको सुनिश्चिततासम्बन्धी आवश्यक मापदण्ड तयार गरी लागु गर्ने ।

९. अभिभावक तथा सरोकारवालाहरूसँग अन्तरक्रिया तथा सहकार्य गर्न अभिभावक भेला तथा बैठकहरू आयोजना गर्ने र सामाजिक परीक्षणलाई प्रभावकारी बनाउने ।

१०. सामुदायिक सिकाइ केन्द्र मार्फत सबै उमेर समूहका सिकारुहरूका लागि साक्षरता, साक्षरोत्तर, निरन्तर शिक्षा, बैकल्पिक शिक्षा तथा आय आर्जन र सिप विकासका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दै आजीवन सिकाइ केन्द्रका रूपमा समेत कार्य गर्ने ।

५.२.४ उपलब्धि, नतिजा, प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वियनबाट हाँसिल हुने मुख्य उपलब्धिहरू बुँदागत रूपमा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

१. शिक्षा योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको सुनिश्चितता भएको हुनेछ।

प्रमुख नतिजा

योजनाको कार्यान्वियनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू तलको तालिकामा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

१. शिक्षाका सबै निकाय तथा विद्यालयमा सुशासन प्रबर्द्धन भई बालबालिकाको सिकाइ प्रति उत्तरदायी प्रणालीको विकास हुनेछ ।

प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तलको तालिकामा पालिकाले योजना कार्यान्वयनका लागि गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य

क्र सं	प्रमुख क्रियाकलापहरू	इकाइ	भौतिक लक्ष्य (५ वर्ष)						भौतिक लक्ष्य (१० वर्ष)	कैफियत
			१	२	३	४	५	जम्मा		
१	वार्षिक वजेट तथा कार्यक्रम निर्माण		१	१	१	१	१			
२	विद्यालय सुधार योजना निर्माण एवम् अद्यावधिक			१		१				
३	एकिकृत शैक्षिक सुचना प्रणाली सृदृढीकरण			१			१			
४										
५										

परिच्छेद ६ : लगानी र स्रोत व्यवस्थापन

आर्थिक तथा सामाजिक परिवर्तनका लागि शिक्षाको भूमिका अहम हुन्छ। सभ्य समाज र समृद्ध राष्ट्र निर्माणका लागि व्यक्ति, समुदाय र सरकारले बालबालिकाको शिक्षामा प्राथमिकताका साथ लगानी गर्नु आवश्यक छ।दक्ष, सीपयुक्त र गुणस्तरीय मानव संसाधनको विकास गर्न नै शिक्षामा लगानी गरिएको हो।शिक्षामा गरिने लगानीले व्यक्ति, समाज र राष्ट्रको दीर्घकालीन विकासका लागि सहयोग गर्दछ।

राष्ट्रिय आकांक्षालाई मध्यनजर गर्दै नेपाल सरकार र समुदायबाट विगत केही दशकदेखि शिक्षा क्षेत्रमा लगानीलाई विस्तार गरीएको छ।शिक्षामा गरीने लगानीले समाजको आकांक्षा, आवश्यकता, मान्यता र दीगो विकासको लक्ष्यका लागि कार्य गर्नु पर्दछ। संवैधानिक व्यवस्था बमोजिम विद्यालय शिक्षा सञ्चालनको मूल जिम्मेवारी स्थानीय तहको भए तापनि शिक्षा साझा सूचीको विषय रहेकोले शिक्षाको वित्तीय व्यवस्थापनमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका साथै समुदाय र नीजिक्षेत्रको समेत साझेदारी आवश्यकता पर्दछ।

शिक्षामा आवश्यक पर्ने स्रोत पहिचान गरी तिनलाई एकीकृत गर्नु र उपयुक्त तरिकाले वितरण तथा उपयोग गर्नु शिक्षामा लगानीको प्रबन्धका लागि ध्यान दिनु पर्ने महत्वपूर्ण पक्ष हुन्।शिक्षामा आवश्यक पर्ने वित्तीय स्रोत जुटाउने, स्रोतको विनियोजन गर्ने, विनियोजित स्रोतको प्रवाह गर्ने र उपलब्ध स्रोतको उपयोग गर्ने भन्ने विषयमा ध्यान पुग्दछ। यस सन्दर्भमा शिक्षा क्षेत्रको यो योजना कार्यान्वयनका लागि लगानी तथा स्रोत व्यवस्थापन सम्बन्धमा वर्तमान अवस्थाको समीक्षा गरी यसमा देखिएका चुनौतीहरू उल्लेख गरीएको छ।पहिचान गरीएका चुनौतीहरूको सामना गर्दै वित्तीय व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि यसका उद्देश्य तथा रणनीतिहरू प्रस्तुत गरी स्रोतको आकलन तथा लगानीका क्षेत्र र लागत अनुमान गरिएको छ।

६.१ वर्तमान अवस्था

बलानबिहुल गाउँपालिकाको आ.व. २०७७/७८ को कूल बजेट बाट शिक्षा क्षेत्रमा कार्यक्रम तथा परियोजन कार्यन्वयनमा नियमित बजेट विनियोजन गरि शिक्षाका विभिन्न क्रियाकलापहरू संचालन गर्दै आएको छ। शिक्षामा लगानी बढाउनु पर्छ भन्ने विषयमा सैद्धान्तिक रूपमा राजनीतिक तहमा र नेपालका नीतिगत दस्तावेजहरूमा सहमति देखिन्छ।सबैको धारणा लगानी बढाउने कुरामा एकै हुनुलाई लगानी वृद्धि गर्ने प्रयासको महत्वपूर्ण आधार मान्न सकिन्छ।नेपालका सबैजसो राजनीतिक दलको राष्ट्रिय तहको चुनावी घोषणापत्रमा कूल राष्ट्रिय बजेटको कम्तीमा २० प्रतिशत शिक्षामा लगानी गरीने कुरा उल्लेख गरिएको छ।

शिक्षामा राज्यको लगानीको अवस्था

नेपालमा वि. सं. २०४९/५० मा शिक्षामा राज्यको लगानी कूल राष्ट्रिय बजेटको करिब ८.५ प्रतिशत मात्र रहेकोमा सबैको लागि शिक्षा अभियान (सन् १९९० को दशक) सँगै आ.व. २०६७/६८ मा आइपुग्दा यो प्रतिशत १७.१ पुगेको थियो।कूल गार्हस्थ उत्पादनसँग शिक्षा क्षेत्रको बजेट तुलना गर्दा वि सं. २०५५ देखि २०७५ सम्मको अवधिमा नेपाल सरकारको शिक्षामा लगानी कूल गार्हस्थ उत्पादनको औसत ३.७ प्रतिशत रहेको थियो।विगत एक दशक अवधिमा सरकारबाट कूल राष्ट्रिय बजेटको औसत १३.२ प्रतिशत बजेट शिक्षा क्षेत्रमा लगानी भएको पाइन्छ। नेपालमा शिक्षाको लगानीमा वैदेशिक सहायताको पनि महत्त्वपूर्ण अंश रहेको छ।विगत ५ वर्षमा शिक्षा क्षेत्रको बजेट तथा उक्त बजेटमा वैदेशिक सहायताको अवस्था हेर्दा कूल शिक्षा बजेटको औसत १०.६८ प्रतिशत वैदेशिक सहायताको रहेको छ।विगत ५ वर्षको शिक्ष ा क्षेत्रको बजेट देहायअनुसार रहेको छ।

उल्लिखित जानकारी तथा विश्लेषणको आधारमा देहाय बमोजिमका चुनौतीहरू पहिचान गरीएको छ -

१. शिक्षासम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय परिवेश, स्थापित मूल्य र मान्यता, संवैधानिक प्रत्याभूति, राज्यले अख्तियार गरेका नीतिलाई उचित रूपमा सम्बोधन गर्न विद्यालय शिक्षा क्षेत्रमा लगनी वृद्धि र दीगो स्रोत व्यवस्थापन गर्ने।

२. संघीय संरचनाअनुसार संघ, प्रदेश र स्थानीय तह विचको शिक्षाको लगानी मापदण्ड र बित्तीय स्रोत हस्तान्तरणको उपयुक्त माध्यम निर्धारण गरी तीनै तहका सरकारलाई शिक्षामा लगानीको लागि जिम्मेवार बनाउने।

३. संवैधानिक मार्गदर्शन तथा नीति अनुरूप निजी क्षेत्रबाट शिक्षामा गरीने लगानीको व्यवस्थापन र स्वरूप निर्धारण गरी सार्वजनिक सेवा, सामाजिक दायित्व वा सेवामूलक व्यवसायको रूपमा विकास गर्ने।

४. प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षामा विद्यार्थी अनुपात बनाउने सरकारको प्रतिवद्धता कार्यान्वयन गर्न आवश्यक पर्ने वित्तीय स्रोत पहिचान र परिचालन पद्धति सुनिश्चित गर्ने।

५. वैदेशिक सहायता प्राप्ति, परिचालन, घट्दै गएको वैदेशिक सहायतालाई बढाउन र त्यसको दीगोपना सुनिश्चित गर्ने।

६. आधुनिक प्रविधि विशेष गरी सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमैत्री शिक्षण सिकाइ सञ्चालन गर्न आवश्यक स्रोतको व्यवस्था गर्ने।

७. शिक्षा क्षेत्रका विभिन्न उपक्षेत्रहरूः प्रारम्भिक बालविकास तथा शिक्षा, आधारभूत शिक्षा, माध्यमिक शिक्षा, उच्च शिक्षा, प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र अनौपचारिक तथा निरन्तर शिक्षामा सरकारी लगानीको संरचना (प्राथमिकता र प्रतिशत) निर्धारण गर्ने।

८. विद्यार्थीको सिकाइ तथा कुशलतामा केन्द्रित भई गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न आवश्यक पर्ने गरी लगानी गर्न स्रोत व्यवस्थापन गर्ने।

९. शिक्षामा समता तथा समावेशिता सुधार गरी आर्थिक रूपले विपन्न, सुविधाविहिन, विभिन्न कठिन परिस्थितिमा रहेका र अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको पहुँच, सहभागिता र गुणस्तरीय सिकाइ सुनिश्चित गर्न पर्याप्त लगानी प्राप्त गर्ने।

१०. गैरसरकारी क्षेत्रको लगानी, सामुदायिक सहभागिता र अभिभावकको लगानीलाई अभिलेखीकरण र प्रोत्साहन गर्ने

११. वित्तीय व्यवस्थापनक कार्यकुशल बउनाउन व्यक्ति, संस्था र पद्धतिको क्षमता विकास गर्ने

१२. वित्तीय गतिविधिलाई पारदर्शी, जवाफदेही, सरलीकृत गरी वित्तीय सुशासन कायम गर्ने।

६.२ उद्देश्य

योजनाको वित्तीय व्यवस्थापनका प्रमुख उद्देश्यहरू देहायअनुसार रहेका छन् -

१. योजना अवधिका लागि विद्यालय शिक्षामा आवश्यक स्रोतको प्रक्षेपण गर्नु।

२. विद्यालय शिक्षासम्बन्धी पहिचान गरिएका कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि आवश्यक वित्तीय स्रोत पहिचान गर्नु।

३. उपलब्ध सम्भावित स्रोतका आधारमा पहिचान गरीएका कार्यक्रमको प्राथमिकता निर्धाण गरी कार्यक्रमगत बजेट निर्धारण गर्नु।

४. खर्चको प्रक्रिया, तीनै तहका सरकारको भूमिका र दायित्व स्पष्ट गर्नु।

५. लगानीको उपयोगको अवस्था जानकारी लिने विधि र प्रक्रिया उपयुक्त (प्रतिवेदन पद्धति) प्रस्तुत गर्नु र जवाफदेहिता स्पष्ट गर्नु।

६.३ रणनीतिहरू

योजनाको वित्तीय व्यवस्थासम्बन्धी रणनीतिहरू देहाय बमोजिम हुनेछन् -

१. विद्यालय शिक्षाको लागि कानूनमा तोकिए अनुसारको आर्थिक दायित्व तीनै तहका सरकारहरू बिचको लागत साझेदारीमा हुनेछ।यसका लागि कम्तीमा संघीय सरकारको शिक्षा क्षेत्रको लगानीको अनुपातमा प्रदेश तथा स्थानीय सरकारले आआफ्नो स्रोतबाट थप लगानी हुने अपेक्षा गरिने।

२. शिक्षामा सरकारी अनुदान खर्चको जिम्मेवारी स्थानीय तहको भएकोले आफ्नो तह भित्रको लक्षित शैक्षिक पहुँच र सहभागिता एवम् गुणस्तर सुनिश्चित गर्न स्थानीय तहलाई जवाफदेही हुने पद्धति विकास गर्ने।

३. सरकारबाट प्रदान गरीने स्रोतको उपयोग गर्ने प्रमुख एकाइ विद्यालय भएकाले लक्षित गुणस्तर सुनिश्चित गर्ने जवाफदेहिता विद्यालयको हुनेछ।

४. शिक्षामा सार्वजनिक लगानी वृद्धि गरी कूल गार्हस्थ उत्पादनको ७ प्रतिशत र तिनै तहका सरकारबाट कूल बजेटको वार्षिक रूपमा २० प्रतिशत पुऱ्याइने छ।

५. नेपालको वैदेशिक सहायता नीतिअनुरुप शिक्षाको बजेटमा हुने न्यूनता पूरा गर्नका लागि निश्चित लक्ष्य हासिल गर्न बाह्य स्रोतको परिचालन गरिनेछ।

६. उपागम को अवधारणा अनुसार कार्यक्रम खर्च तथा नतिजामा आधारित खर्च गरिनेछ।

७. सार्वजनिक सेवा ,सामाजिक दायित्त्व वा सेवामूलक व्यवसायका रूपमा विकास गरिनेछ।

८. मापदण्डका आधारमा शिक्षामा निजी तथा गैर सरकारी क्षेत्रको लगानीलाई प्रोत्साहन तथा प्रवर्धन गरीने छ भने निजी क्षेत्रले सार्वजनिक सेवा ,सामाजिक दायित्त्व वा सेवामूलक व्यवसायका रूपमा रहने गरी विद्यालय शिक्षा सञ्चालन गर्न व्यवस्था गरिनेछ।

९. अवस्था र आवश्यकताका आधारमा समानीकरण, समपुरक, शसर्त र विशेष अनुदानको अवलम्वन र उपयोग गरिनेछ।

१०. मापदण्डका आधारमा खर्च र प्रतिवेदन पद्धति अवलम्वन गरिनेछ।

११. वित्तीय व्यवस्थापन क्षमतामा सुधार गरी ल्याई वित्तीय कार्यकुशलता, पारदर्शिता, जिम्मेवारी र उत्तरदायित्वलाई थप सबल बनाइनेछ।

६.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वियनबाट हाँसिल हुने मुख्य उपलब्धि तथा नतिजाहरू बुँदागत रूपमा उल्लेख गर्ने । उदाहरणका लागि

१. शैक्षिक पहुँच, समता, गुणस्तर र क्षमता विकासमा आवश्यक स्रोतको व्यवस्थापन भएको हुने

२. वित्तीय कार्यकुशलता, पारदर्शिता, जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व सुदृढ भएको हुनेछ ।

६.५ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

क। सङ्घीय सरकार, प्रदेश सरकार, स्थानीय तह, अन्य संघसंस्थाहरु बाट विद्यालय शिक्षा क्षेत्र अन्तर्गतका क्रियाकलापमा प्राप्त हुने अनुमानित बजेट

क्र. सं.	अनुदान प्राप्त हुने उपक्षेत्र बिषय	आर्थिक बर्ष					५ बर्षको जम्मा	१० बर्षको जम्मा	सङ्घीय सरकार बाट	प्रदेश सरकार	स्थानीय तह	अन्य संघ संस्था
		२०८१/०८२	२०८२/०८३	२०८३/०८४	२०८४/०८५	२०८५/०८६						
१	वालविकास र शिक्षा	३०	३५	२८	३८	२७	१५८	३१६	√	√	√	√
२	आधारभूत शिक्षा	३०	३२	३५	४०	४२	१७८	३७४	√	√	√	√
३	माध्यमिक शिक्षा	१०	१२	१५	१०	१५	६२	१२४	√	√	√	√
४	प्राबिधिक शिक्षा तथा	५	५	५	५	५	५	५	√	√	√	√

	ब्यबसायिक तालिम											
५	अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाई	०	२	६	२	२	**१२**	**२४**	√	√	√	√
६	पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाई सामग्री तथा मूल्याँकन	५	१०	५	२	३	२५	**५०**	√	√	√	√
७	शिक्षक व्यवस्थापन र विकास	०	५	५	६	३	१९	**३६**	√	√	√	√
८	शिक्षामा समता र समावेशीकरण	०	२	३	५	४	१४	**२८**	√	√	√	√
९	विद्यालय पोषण तथा स्वस्थ्य कार्यक्रम	०	५	५	१०	१०	३०	**६०**	√	√	√	√
१०	विद्यालय सुरक्षा, विपत् न्युनिकरण तथा	२	१०	१५	१०	१०	४७	**४७**	√	√	√	√

	उत्थान शीलता											
११	विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास	०	१०	२०	३०	४०	१००	२००	√	√	√	√
१२	विद्यालयमा सुचना तथा सञ्चार प्रविधि	१५	१०	१०	१०	१०	१०	६५	√	√	√	√
१३	उच्च शिक्षा	०	२०	२०	१०	१२	६२	१२४	√	√	√	√
१४	शिक्षाको व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकास	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०	√	√	√	√
१५	स्थानिय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रवन्ध	४	४	४	४	४	४	४	√	√	√	√
१६	अनुगमन तथा मुल्यांकन	५	५	४	६	३	२३	४६	√	√	√	√
१७	शिक्षामा सूचना तथा प्रविधि	५	१०	२०	१५	१०	६०	१२०	√	√	√	√

६.६ योजना कार्यान्वयनका लागि वर्षिक रणनीति कार्यान्वयन योजना निर्माण तथा कार्यान्वयन

यस बलान बिहुल गाउपलिकाको शिक्षा योजना कार्यान्वयन गर्न वार्षिक रूपमा तय भएका योजना तथा कार्यक्रमलाई वार्षिकरूपमा सङ्घ, प्रदेश तथा स्थानीय तहको नीति तथा कार्यक्रमका आधारमा वार्षिकरूपमा स्रोत सनिश्तितताका आधारमा वार्षिक रणनीति तथा कार्यान्वयन योजना निर्माण गरि कार्यान्वन गरिदै लानेछ । त्यसका लागि योजना, रणनीति तथा कार्यक्रमलाई अद्यावधिक गरी कार्यान्वयन हुने तथा स्रोत सनिश्चित भएका सो आर्थिक वर्षमा कार्यान्वयन हुने कार्यक्रमलाई समावेश गरिदै लगिनेछ । योजना निर्माणका लागि पाचँ वर्षे बजेट सहितको वार्षिक योजनामा उल्लिखित क्रियाकलापलाई केन्द्रित भई वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम तयार गरी कार्यान्वयन तथा रणनीति तयार गरिने छ । वार्षिक रणनीति योजना निर्माण गर्दा योजनाको ढाचालाई आधार मानी तयार गरिने छ ।

परिच्छेद ७ : अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

शैक्षिक कार्यक्रमहरूमा स्रोत साधनको विनियोजन,वितरण,लगानीको प्रवाह,कार्यक्रम कार्यान्वयन प्रक्रिया,शैक्षिक क्रियाकलापहरू कार्य तालिका अनुसार कार्यान्वयन,लक्षित प्रतिफल प्राप्ति जस्ता विषयका बारेमा नियमित वा आवधिक रूपमा निगरानी,निरीक्षण, पुनर्निरीक्षण,पर्यवेक्षण एवम् जाँचबुझ गर्ने गराउने कार्य अनुगमन हो। यसले कार्यक्रमको प्रगति र वर्तमान स्थितिको बारेमा जानकारी गराउँदछ।

शैक्षिक कार्यक्रमहरूको औचित्यता,सान्दर्भिकता,उपयुक्तता,दक्षता र प्रभावकारिताको सन्दर्भमा व्यवस्थित र उद्देश्यपूर्ण ढङ्गले जाँचबुझ तथा लेखाजोखा गरी मूल्य प्रदान गर्नु मूल्याङ्कन हो। मूल्याङ्कन प्रतिफल र प्रभावसँग बढी केन्द्रित हुन्छ। अनुगमन सामान्यतः कार्यक्रम कार्यान्वयनको चरणमा मात्र गरिन्छ भने मूल्याङ्कन कार्यक्रम सञ्चालनका चरणका साथै कार्यक्रम सम्पन्न भए पश्चात् पनि गरिन्छ। अनुगमन र मूल्याङ्कनले शैक्षिक कार्यक्रमहरूमा भएको लगानीलाई पारदर्शी, नतिजामुखी, जवाफदेही र उत्तरदायीपूर्ण बनाउन सहयोग गर्दछन्।

७.१ वर्तमान अवस्था

शैक्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्य संघीय तहमा शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय र शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र लगायतका निकायहरूबाट, प्रदेश तहमा सामाजिक विकास मन्त्रालय र प्रदेश शिक्षा विकास निर्देशनालयबाट, जिल्ला स्तरमा शिक्षा विकास तथा समन्वय एकाइबाट र स्थानीय स्तरमा स्थानीय शिक्षा शाखाबाट हुँदै आएको छ। दीगो विकासको शिक्षासम्बन्धी लक्ष्य नं ४ कार्यान्वयनका लागि तयार गरीएको कार्य ढाँचा, विद्यालय क्षेत्र विकास योजना, चालु आवधिक योजना, नेपाल सरकारको नीति, कार्यक्रम तथा बजेटका लक्ष्य मापनका लागि विकास गरीएका सूचक, बलानबिहुल गाउँपालिका गाउँपालिकाका शिक्षा सम्बन्धि नीति, योजना तथा कार्यक्रमका आधारमा अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरीने गरिएको छ।वार्षिक कार्यक्रम कार्यान्वयनको लागि मन्त्रालयद्वारा तयार गरिएको कार्यक्रम कार्यान्वयन पुस्तिकामा वार्षिक कार्यक्रमको अनुगमनसम्बन्धी प्रबन्ध गरिएको छ। विद्यालय, विद्यार्थी, शिक्षक, कक्षाकोठा तथा पूर्वाधार सम्बन्धी मुख्य सूचना प्राप्तिको आधारको रूपमा शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणाली लाई लिइएको छ। विद्यार्थीको शैक्षिक उपलब्धि, शिक्षक तथा विद्यार्थीको सामाजिक तथा भाषिक पृष्ठभूमि लगायतको विषयमा पनि तथ्याङ्क सङ्कलनको कार्य शुरू गरिएको छ।

विद्यालय र पालिकाको शिक्षा, युवा तथा खेलकुद शाखामा शैक्षिक योजना निर्माण, कार्यान्वयन तथा समीक्षाको लागि शैक्षिक व्यवस्थापन सूचना प्रणालीको उपयोग गरिएको छ। यसका लागि हाल प्रयोगमा रहेको शैक्षिक सूचना प्रणालीमा सुधार गरी एकीकृत सूचना प्रणालीका माध्यमबाट स्थानीय सरकारले आवश्यक सूचना प्राप्त गर्न सक्ने बनाउनु आवश्यक छ। अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका नतिजाका आधारमा कार्यक्रममा सुधार गर्ने परिपाटीलाई व्यवस्थित गर्नु जनि उत्तिकै आवश्यक छ। उल्लिखित विश्लेषणका आधारमा प्रमुख यस योजनामा अनुगमन तथा मूल्याङ्कनसम्बन्धी निम्नलिखित चुनौतीहरू पहिचान गरिएको छ ।

शैक्षिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि स्थानीय मापदण्डको विकास गरि मापनयोग्य सूचकहरूको निर्धारण र निर्माण गर्ने दक्ष जनशक्ति तथा अनुगमन कर्ताको विकास गर्नु।

अनुगमनलाई योजनाबद्ध, नियमित र एकरूपता कायम गरी पर्याप्त साधन स्रोतको प्रबन्ध गर्नु अनुगमन र मूल्याङ्कनबाट प्राप्त पृष्ठपोषणको उपयोग गर्ने पद्धति विकास र अनुगमनको प्रतिवेदन व्यवस्थित गर्नु। शासकीय संरचना फेरिएसँगै विद्यालय निरीक्षण र सुपरीवेक्षणको काम संगठित गर्नु। तीनै तहका सरकारबिच अनुगमन र मूल्याङ्कनमा सहकार्य र समन्वय गरी एकीकृत प्रतिवेदन प्रणालीको विकास गर्नु। सामूहिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीको सुनश्चितता गर्दै यसमा सूचना तथा प्रविधिको उपयोगमा व्यापकता दिनु। अनुगमन तथा मूल्याङ्कन कार्यलाई निष्पक्ष, भरपर्दो र विश्वासनीय बनाउनु।

७.२ उद्देश्य

अनुगमन तथा मूल्याङ्कनसँग सम्बन्धित पालिकाका उद्देश्यहरु

- प्रभावकारी अनुगमन प्रणाली विकास गर्नु।
- अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीलाई नतिजामुखी बनाउनु।
- योजना कार्यान्वयनका क्रममा देखिएका चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गरी अपेक्षित उपलव्धि हासिल गर्नु।
- योजनाको प्रारम्भदेखि प्रभाव तहसम्मको मूल्याङ्कन गर्न सहयोग गर्नु।

७.३ रणनीति

माथि उल्लेखित उद्देश्यहरु हासिल गर्नको लागि पालिकाले अपनाउने रणनीतिहरु

१. अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको संयन्त्र निर्माण गरी उपयोग गर्ने
२. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन र प्रतिवेदन कार्यलाई व्यवस्थित र प्रभावकारी बनाउन प्रविधिको प्रयोग र सञ्जालीकरण गर्ने शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणालीलाई थप सुदृढीकरण गरी आवश्यक सूचकसहित स्वचालित बनाउने
३. स्थानीय सूचकहरूलाई राष्ट्रिय सूचना प्रणालीमा आवद्ध गर्ने प्रणालीको विकास गर्ने शिक्षाका सबै कार्यक्रम, योजना, परियोजनाहरुको अनुगमन मूल्याङ्कन प्रतिवेदन वेभसाइटमा आधारित एकीकृत शैक्षिक सूचना प्रणाली सञ्चालनमा ल्याउने
४. विद्यार्थी उपलब्धि परीक्षण र विद्यालय कार्य सम्पादन परीक्षणलाई व्यवस्थित र नियमित गरीने सहभागितामूलक र नतिजामुखी अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीको कार्यान्वयन गरीने
५. शैक्षिक योजना तथा कार्यान्वयनहरुको नियमित, आवधिक, मध्यावाधिक र अन्तिम मूल्याङ्कन प्रणाली कायम गर्ने सिकाइको अनुगमन, सुपरीवेक्षण तथा मूल्याङ्कनलाई प्रभावकारी बनाउन कार्य स्थलमा आधारित अनुगमन, मूल्याङ्कन, सुपरीवेक्षण र प्रतिवेदन प्रणालीको विकास गर्ने

७.४ प्रमुख उपलब्धि तथा नतिजा

उपलब्धि

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य उपलब्धिहरू

प्रभावकारी अनुगमनको माध्यमबाट योजना कार्यान्वयनका समस्या तथा चुनौतीहरु सम्बोधन गरि अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुने र आवश्यकतामा आधारित योजना निर्माणका लागि पृष्ठपोषण प्राप्त भएको हुने।

नतिजा

योजनाको कार्यान्वयनबाट हाँसिल हुने मुख्य नतिजाहरू

अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका आधारमा नतिजा सुधार, संस्थागत संरचना र क्षमता विकास, कार्य सम्पादन परीक्षण व्यवस्थित एवम् प्रभावकारी र कार्यक्रमहरुको उपलब्धि तथा प्रभावको आवधिक मूल्याङ्कन हुने

७.५ प्रमुख क्रियाकलाप र लक्ष्य

तलको तालिकामा अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि पालिकाले कार्यान्वयन गर्ने प्रमुख क्रियाकलाप र वार्षिक लक्ष्य

क्र.सं.	प्रमुख क्रियाकलापहरु	इकाइ	भौतिक लक्ष्य ५) (वर्ष					भौतिक लक्ष्य १०) (वर्ष	कैफियत
			१	२	३	४	५		
१	नतिजामा आधारित अनुगमन प्रणालीका लागि सूचकहरु तयार गर्ने	पटक	१	०	०	०	०	१	स्थानीय तह
२	नतिजामा आधारित अनुगमन प्रणालीका लागि सूचकहरु अध्यावधिक गर्ने	पटक	०	१	१	१	१	९	स्थानीय तह
३	कार्यक्रम कार्यान्वयनको अनुगमन गर्ने	पटक	३	४	४	५	५	४०	स्थानीय ,प्रदेश र संघ सबै) (विद्यालयमा
४	कार्यक्रम कार्यान्वयनको चौमासिक समीक्षा र प्रतिवेदन (वार्षिक /चौमासिक)	संख्या						सबै	स्थानीय तह र विद्यालय
५	एकीकृत शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन पद्धतिमा सूचना अद्यावधिक गर्ने	बिधालय						सबै	विद्यालय
६	विभिन्न कार्यक्रमको आवधिक मूल्याङ्कन गर्ने	बिधालय						सबै	स्थानीय तह
७	विद्यार्थीको सिकाइ उपलब्धि परीक्षण गर्ने	बिधालय						सबै	स्थानीय तह
८	विद्यालयको लेखा परीक्षण	बिधालय						सबै	स्थानीय तह र विद्यालय

७.६ योजनाको लेखाजोखा

योजनाको लेखाजोखा

क) परिचय

नेपालको सङ्घीय शासन प्रणाली अन्तर्गत बिद्यालय शिक्षाको व्यवस्थापनका लागि तीनवटै सरकारको साझा दाईत्व रहेता पनि व्यवहारिक रुपमा बिद्यालय शिक्षाको सन्चालनको समग्र जिम्मेवारी भने स्थनीय सरकारको रहेको छ I मुलुकमा संचालित सामुदायिक बिद्यालयहरूको व्यवस्थापन र संचलनार्थ प्राय: सबै प्रकारका स्रोतहरू अन्तर सरकारी वित्तीय हस्तान्तरणका माध्यमबाट सङ्घीय सरकारबाट स्थानीय सरकारको कोषमा जाने गर्दछ र तोकिएका सर्त र आधारहरु अनुसार स्थनीय सरकारले सो कोषको व्यवस्थापन र परिचालन गरी बिद्यालय शिक्षाको सन्चालन गर्नेगर्दछ I यसका लागि मुलकको संबिधान र सोका आधारमा तय भएका तीनै तहका सरकारका सम्बन्धित नीति, ऐन, कानून र नियमावली तथा निर्देशिकाहरुले तीनैवटै तहका सरकारहरूले आ-आफ्नो तहको शिक्षा क्षेत्रको योजना निर्माण गरी नेपालको संबिधानका प्रावधानहरू र अन्तराष्ट्रिय स्तरमा नेपाल सरकारले जनाएका प्रतिबद्धताहरूलाई पुरा गर्नेगरी कार्यान्वयन गर्ने गराउने रहेको छ I यसैले तीनै तहका सरकारका तहमा शिक्षा क्षेत्र योजनाको निर्माण/विकास पहिलो प्राथमिकतामा रहेको छ। शिक्षा क्षेत्रको योजनाले एकातर्फ राष्ट्रिय, प्रदेश र स्थानीयतहको शिक्षा सुधारकालागि नीति र रणनीतिहरू प्रस्तुत गर्दछ भने अर्कोतर्फ योजनालाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न साझेदारहरूसँग समन्वय र थप आन्तरिक र बाह्य स्रोतहरू परिचालन गर्नका लागि महत्वपूर्ण माध्यमको रूपमा रहेको हुन्छ। शिक्षा क्षेत्रको योजना सबै सम्भावित लगानीकर्ताहरूलाई योजनाले अबलम्बन गरेका कार्यक्रम, रणनिति र कार्यनीतिहरू विश्वसनीय, दिगो र लगानी योग्य छन् भनी सङ्केत गर्न सम्बन्धित सरकारका लागि महत्वपूर्ण साधनको रुपमा उपयोग गरिन्छ।

ख) योजनाको लेखाजोखा किन र केहो?

- पालिका तहको शिक्षा क्षेत्रको योजनामा प्रस्ताब गरिएका कार्यक्रमहरूको विभिन्न पक्ष र सम्भाव्यताहरूको समीक्षा सुनिश्चित गर्न महत्त्वपूर्ण छ।
- योजनाको लेखाजोखा शिक्षा क्षेत्रका योजनाका कार्यक्रममा केन्द्रित मात्रात्मक र गुणात्मक संयोजन हो।
- शिक्षा क्षेत्रको योजनाको लेखाजोखा एक प्रक्रिया होजसको माध्यमबाट पालिका तहको शिक्षा क्षेत्रको , :जसमा I आदि जस्ता प्रश्नहरुको उत्तर खोजिन्छ ,?कस्कालागी ?कसरी ?किन ?योजना के
- शिक्षा क्षेत्रको योजना प्राविधिक रूपमा उपयुक्त छ छैन भनी मूल्यांकन गरिन्छ I
- शिक्षा क्षेत्रको योजना आर्थिक रूपमा व्यवहारिक र न्यायोचित छ छैन भनी मूल्यांकन गरिन्छ I
- शिक्षा क्षेत्रको योजनाको कार्यन्वयन प्रशासनिक रूपमा सम्भव छ छैन भनी मूल्यांकन गरिन्छ I

ग) योजनाको लेखाजोखाका उद्देश्यहरू

- पालिका तहको शिक्षा क्षेत्रको योजनामा प्रस्तावित कार्यक्रमका सबै पक्ष र ,सन्दर्भ ,अङ्गहरूको विस्तृत समीक्षा गर्न।
- शिक्षा क्षेत्रका अंगहरूमा (**Sub-Sectors**)सङ्घीय राष्ट्रिय/र प्रदेशतहका योजना र पालिकाको योजनाहरू बीचको अन्तरसम्बन्धहरू मूल्याङ्कन गर्न।
- प्राविधिक, व्यवस्थापकीय र वित्तीय सम्भाव्यताको दृष्टिकोणबाट प्रत्येक कार्यक्रमको मूल्याङ्कन गर्न।
- पालिका तहको शिक्षा क्षेत्रको योजनाको सबल र कमजोर तथा सुधार्नु पर्ने पक्षहरूको समग्र मूल्याङ्कन गर्न ।
- योजना कार्यान्वयनमा पालिका तहको तयारीको मूल्याङ्कन गर्न, र
- प्राविधिक सहयोग प्रदान गर्न र योजना अनुमोदन गर्न निर्णयकर्ताहरूलाई सहजीकरण गर्न।

घ) योजनाको लेखाजोखाका महत्त्वपूर्ण पक्षहरू

योजनाको लेखाजोखामा समेटिनु पर्ने महत्त्वपूर्ण पक्षहरू निम्न छन् र लेखाजोखा समितिले यी प्रत्येक पक्षको सावधानीपूर्वक मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ:

- योजना निर्माण प्रक्रिया
- योजना निर्माण प्रक्रियामा सरोकारवालाहरु अर्थपूर्ण सहभागी र अभ्यासहरू
- योजना निर्माण प्रक्रियामा आधारभूत तथ्याङ्क र जानकारीहरूको वास्तविकता,गुणस्तर , सान्दर्भिकता, स्रोत, र उपयोग बिधि
- योजना निर्माण विधि
- योजना कार्यान्वयनको समीक्षा
- लागत अनुमान र प्रस्तावित वित्त व्यवस्थापन
- योजना कार्यान्वयनका लागि संगठनात्मक र व्यवस्थापन
- प्रस्तावित योजना कार्यान्वयनबाट अपेक्षित शैक्षिक, आर्थिक र सामाजिक लाभहरूको वैधता

त्यसैले, पालिका तहको योजना निर्माण गरिसकेपछि विश्वसनीय, दिगो र लगानी योग्य छ या छैन भन्नकालागी योजनाको बिभिद पक्षहरू समेटेर लेखाजोखा गरिनु पर्दछ, जुन योजना कार्यान्वयन गर्नु पूर्व गरिने महत्वपूर्ण कार्य तथा योजनाको अभिन्न अङ्ग हो । निर्माण भएको योजनाको लेखालोखा कार्यलाई समबन्धित पालिकाले आन्तरिक र बाहिरका बिभिन्न बिषय क्षेत्रका बिज्ञहरूको समिति निर्माण गरी सो समितिको कार्य बिबरण तोकी सम्पन्न गर्नु पर्दछ।

यस निर्देशिकाको उद्देश्य सम्बन्धित पालिकाले निर्माण गरेको शिक्षा क्षेत्रको योजनाको लेखाजोखा गर्न सहयोग गर्नु हो, जसमा योजनाको सबलता, प्रासंगिकता, सुसंगतता र विश्वसनीयता, आदि पक्षहरु हेरिन्छन्। योजनाको लेखाजोखा प्रक्रिया पालिकाको नीति र प्राविधिक संवादमा आधारित र सरोकारवालाहरूको सहभागितामूलक हुनुपर्छ । यो प्रक्रिया योजनामा तय गरिएका प्रमुख सूचकहरूमा आधारित भई बिभिन्न परामर्श (योजना निर्मार्ण समिति, प्राबिधिक समितिहरूसँग बैठक....), प्रमुख सरोकारवालाहरूसँगको अन्तर्वार्ता, र खासखास मुद्दा तथा समस्या रहेका वडा, गाउँ, समुदाय तथा बिद्यालयको भ्रमणहरू, शिक्षा क्षेत्रको योजना र अन्य सान्दर्भिक कागजातहरूको डेस्क समीक्षा, भरपर्दो जानकारीहरुको विश्लेषण (जसलाई विज्ञहरूले प्रमाणित र क्रस-चेक गर्न आवश्यक छ) समावेश हुनुपर्दछ।लेखाजोखा प्रक्रिया सकेपछि सोबाट प्राप्त पृष्टपोषण तथा निष्कर्षहरूलाई योजनालाई अन्तिम रूप दिन उपयोग गर्नु पर्दछ । यस अतिरिक्त योजनालाई अन्तिम रूप दिनुपूर्व लेखाजोखाबाट प्राप्त सिफारिसहरूको प्रमाणीकरण कार्यशाला आयोजना गर्नु राम्रो हुन्छ ।

ङ) योजनाको लेखाजोखाको बिधि:

योजना लेखाजोखा प्रक्रियाको बिधिमा निम्न चरणहरू/क्रियाकलापहरू:

- प्रारम्भिक छलफल(Birifing)
- मूल्याङ्कन टोलीको बैठक
- अध्ययनको लागि कागजातहरूको उपलब्धता
- फिल्ड भ्रमण गर्नु अघि कागजातहरूको अध्ययन
- बिभिन्न क्षेत्रहरुको भ्रमण
- सरोकारवाला समुदाय सदस्यहरु संग /अन्तरक्रिया
- बिभिन्न सङ्घ-संस्थाहरु संग अन्तरक्रिया
- मूल्याङ्कन मस्यौदा प्रतिवेदन तयार गर्ने
- निर्णयकर्ताहरूसँग मस्यौदा प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्ने
- प्रतिवेदनलाई परिमार्जन र अन्तिम रूप दिने
- अन्तिम समापन बैठक

च) योजना लेखाजोखाका विषयगत क्षेत्रहरू

पालिका तहको शिक्षा क्षेत्रको योजनाको मूल्याङ्कन गर्दा लेखाजोखा/मूल्याङ्कनकर्ताहरूले योजनामा निम्न उदाहरण अनुसारका विषयगत क्षेत्रहरू:

- पालिकातहको शिक्षा प्रोफाइल
- योजना प्रक्रिया र पद्धति
- योजनाको लागि तथ्यांकको बिबरण र व्यवस्थापन साथै उपयोग

- ECED विकास र विस्तार गर्दै
- पहुँच र निरन्तरता
- बालबालिकाको सिकाइ आवश्यकताहरू
- शिक्षा प्रणालीको आन्तरिक दक्षता
- EMIS र अनुगमन
- कार्यान्वयनको लागि योजना
- वयस्क निरक्षरता घटाउने
- आधारभूत शिक्षाको गुणस्तर सुधार गर्ने
- क्षमता निर्माण
- लागत र बजेट आवश्यकता

छ) योजना लेखाजोखाको प्रतिबेदनमा समाबेश हुनुपर्ने केही महत्वपूर्ण शैक्षिक मुद्दाहरू:

- के राष्ट्रिय प्रदेश ,र स्थानीय दुरदृष्टि उद्देश्य ,लक्ष्य र कार्ययोजना अनुरूप योजना बनाइएको छ?
- के योजनाले ECD देखि बिद्यालय शिक्षा ,वयस्कका लागि साक्षरता र निरन्तर शिक्षा जस्ता आधारभूत शिक्षाका सबै पक्षहरू साथै प्राबिधिक र उच्च शिक्षासँगको तालमेल,आ आदिलाई समेटेको छ?
- के यो योजनालाई स्थानीय विशिष्ट आवश्यकताहरू, विशेष गरी जनसंख्या,जातजाती , आर्थिक, भाषिक, पिछडिएको बर्ग र क्षेत्रका आधारमा सान्दर्भिक बनाउने दृष्टिकोणका साथ विकास गरिएको छ?
- के योजनाले योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन प्रक्रियामा सरोकारवालाहरूको सहभागिताको लागि अवसर र अवसर प्रदान गरेको/गर्दछ?
- के योजनाले ठोस रणनीति र कार्यहरूप्रस्ताब गरेको छ ?
- शिक्षा क्षेत्रका प्रमुख चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गरेको छ? (तत्परता र सान्दर्भिकता(
- समानता, दक्षता, र सिकाइका मुद्दाहरूलाई राम्रोसँग सम्बोधन गरिएको छसबै) ? क्षेत्रको कार्यसम्पादन बढाउने , ,लैंगिक समता, दक्षता, सिकाइको मुख्य मुद्दाहरू(
- योजनाका सबै परिक्छेदहरू बीचमा सम्बन्ध र एकरूपता छ?) योजनाको संगठन(
- पालिकाको शिक्षा क्षेत्रको योजनामा प्रस्तावित वित्त व्यवस्थापन/उपलब्धता ,प्राप्तिको सम्भावना, AWPB र ASIP बीच कुनै सम्बन्ध छ?
- पालिकामा सञ्चालन भइरहेका शिक्षासँग सम्बन्धित अन्य सबै कार्यक्रमहरूलाई योजनाले कसरी समेटेको छ? , l आदि

अनुसूची १ : स्थानीय शिक्षा योजनाको प्रस्तावित ढाँचा

विषय प्रवेश

पालिका शिक्षा योजना निर्माणको आवश्यकता र औचित्य

शिक्षा योजना निर्माण प्रक्रिया

परिच्छेद १ : परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

१.२ मुख्य समस्याहरुः

१.३ शिक्षा क्षेत्रका चुनौतीहरुः

१.४ अवसरहरुः

परिच्छेद २ : लक्ष्य निर्धारण

२.१ दूरदृष्टि

२.२ लक्ष्य

२.३ उदेश्य

२.४ रणनीतिहरु

२.५ कार्यनीति

२.६ अपेक्षित उपलब्धि

२.७ मुख्य कार्यसम्पादन सूचक र लक्ष्य निर्धारण

परिच्छेद ३ : विद्यालय क्षेत्रका मुख्य उपक्षेत्रहरु

३.१ प्रारम्भिक बालविकास र शिक्षा

३.२ आधारभूत शिक्षा

३.३ माध्यमिक शिक्षा

३.४ अनौपचारिक शिक्षा र आजीवन सिकाइ

३.५ अन्य उपक्षेत्रहरू (प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा, उच्च शिक्षा, आदि)

परिच्छेद ४ : अन्तरसम्बन्धित विषय तथा क्षेत्रहरु

४.१ पाठ्यक्रम, पाठ्यपुस्तक, सिकाइ सामग्री तथा मूल्याङ्कन

४.२ शिक्षक व्यवस्थापन र विकास

४.३ शिक्षामा समता र समावेशीकरण

४.४ विद्यालय स्वास्थ्य तथा पोषण कार्यक्रम

४.५ आपतकालीन तथा संकटकालीन अवस्थामा शिक्षा

४.६ विद्यालय भौतिक पूर्वाधार विकास

४.७ शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधि

परिच्छेद ५ : सुशासन तथा व्यवस्थापन

५.१ शिक्षाको व्यवस्थापन तथा संस्थागत क्षमता विकास

५.२ स्थानीय शिक्षा योजना कार्यान्वयनको प्रबन्ध

परिच्छेद ६ : लगानी र स्रोत व्यवस्थापन

परिच्छेद ७ : अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

अनुसुची २

बिधालय शिक्षाको बिधमान समया, तिनको कारण र असर

क्र.सं.	बिबरण	विस्तृतकरण
१.	मुख्य समस्या	• बिद्यालय शिक्षामा सबै बालबालिकालाई पहुँच, सहभागिता र गुणस्तरको सुनिश्चित्ततागर्न नसक्नु
२	कारण	• बिद्यालय को भौतिक संरचना बालमैत्री, अपांग मैत्री, लांगिक मैत्री नहुनु । • गुणस्तरीय शिक्षण सिकाई नहुनु । • सिकाई उपलब्धि कम हुनु । • शिक्षामा सुचना तथा संचार प्रविधिको प्रयोग कम हुनु । बिद्यालय सबै बालबालिकाको पहुँचमा नहुनु । • अभिभाबकहरु शिक्षाको महत्व नबुझ्नु । • गरिबी, विपन्नताका कर्ण बालबालिकालाई सानै देखि काम मा पठाउनु । • शिक्षक दरबन्दी अप्रयाप्त हुनु । • शिक्षक बिद्यार्थी अनुपात नमिल्नु । • स्थानीय भाषा र पाठयक्रम को प्रयोग नहुनु । • • प्रकोप तथा जोखिम को समयमा सिकाई निरन्तरतामा कठिनाई हुनु ।
३.	असर	• पाठयक्रम अनुसार सिकाई उपलब्धि नहुनु । • सिकाई बाताबरण मा न्यूनता हुनु । • गुणस्तरीय जनशक्ति उत्पादन नहुनु ।

		• शिक्षाले बेरोजगारी जन्माउनु। • ब्यबहार कुशल शिक्षा नहुनु। • बालबालिका बिचमै पढाई छोड्नु। • कक्षा दोहरौने दर बढी हुनु। • अपांगता , बिपन्न तथा पिछडिएको परिवारको बालबालिका बिद्यालय बाहिर रहनु।

अनुसूची ३

शिक्षा क्षेत्रका सबल पक्ष, कमजोरी, अबसर, चुनौती (SWOT) विश्लेषण

शिक्षा क्षेत्रका सबल पक्षहरु	शिक्षा क्षेत्रका सुधार गर्ने पक्षहरु
• १ बलान बिहुल गाउपलिककोको शिक्षा क्षेत्रका सबल पक्षहरु यस प्रकार रहेका छन् : • दक्ष शिक्षकहरुको उपलब्धता तथा स्थनीयद्वारा शिक्षक क्षेमता बिकासका लागि विभिन्न तालिम संचालन। • दिवा खाजा जसलेगर्दा बालबालिकाहरुकोस स्वास्थ्य तथा बिध्यलायामा उपस्थिति बृधि। • शैक्षिक कयालेंदर निर्माण तथा सोहि अनुशर शैक्षिक क्रियाकलाप संचालन। • धेरैजसो बाल विकास केन्द्रहरुमा शैक्षिक सामग्रीहरुको उपलब्धता रहेकोछ। • शिक्षकहरुको सहभागिता र सक्रियता राम्रो छ। • प्राय सबै बिधालय मा बलविकास केन्द्र रहेको छ। • प्राबिधिक धारका बिधालयहरु सन्चालनमा रहेकाछन ।	१. स्थानीय तहले सिक्षा क्षेत्रको बजेट बढाउन जोड दिनु पर्ने। २. बहुभाषिक कक्षामा संचालमा जोड दिनुपर्ने। ३. स्थानीय पत्यक्रम ल्पुरना रुपमा संचालनमा ल्याउनु पर्ने । ४. अभिभाबकहरुको बिद्यालय क्रियाकलापमा सहभागिता मा जोड । ५. अपन्गमैत्री तथा लैगिक मैत्यी भैतिक पूर्वाधारमा जोड। ६. १०.बालमैत्री तथा भयरहित वाताबरण र गुणस्तरीय सिकाई तथा अतिरिक्त क्रियाकलापमा जोड। ७. प्रकोप तथा जोखिम को समयमा सिकाई निरन्तरतामा जोड। ८. बिधालयमा बालबालिकाको निरन्तरता र टिकाउको लागि बिधालय ब्यबस्थापनलाई सक्रिय बनाउन र स्थानीय तहबाट निरन्तर अनुगनमा जोड । ९. बिधालयमा खाजा ब्यबस्थापन भएपनि त्यसको गुणस्तर र स्थानीय परिबेस अनुसार बनाउन र अनुगणमा गर्नु पर्ने । १०.स्थानीय तहको साक्षरता दरमा बृधि गर्न यस पालिका ले ध्यान केन्द्रित गर्नु पर्ने । ११.प्रारम्भिक कक्षाको सिकाई उपलब्धिलाई बढाउन

	पहल गर्नु पर्ने ।
शिक्षा क्षेत्रका अबसरहरु १. संबैधानिक प्राबधान अनुसार यस नगरपालिकाले शिक्षाको विकास गर्न तत्पर रहेको । २. यो नगरपालि भित्र शिक्षा क्षेत्रको विकास गर्न सहज रहेको । ३. भौगोलिक रुपमा सुगमताका साथै प्रत्येक वडामा बिद्यालय संचालन रहेको । ४. यस गाउँ पालिकामा उच्च शिक्षा संचालनमा रहेको । ५. यस गाउँ पालिकामा शिक्षा क्षेत्रमा बिभिन्न संघ सस्थाहरु कार्यरत रहेको । ६. पालिकाले शिक्षा सम्बन्धि नितिगत ब्यबस्था गर्न प्रयासरत रहेको । ७. यस पालिकाले शिक्षा सम्बन्धि बजेट बिनियोजन गर्न शुरुवात गरेको ।	**शिक्षाक्षेत्रको प्रमुख चुनौतिहरु** बलान बिहुल गाउपलिकाको समग्र शैक्षिक सन्दर्भ र विद्यालय शिक्षाका उपलब्धिका आधारमा विद्यालय शिक्षाको क्षेत्रमा देखिएका मुख्य समस्या तथा चुनौतीहरु निम्नानुसार छन् - १. बालमैत्री, अपाङ्गतामैत्री, लैङ्गिकमैत्रीको सिकाइ वातावरण निर्माणमा सुधारको आवश्यक छ । २. इन्टरनेट, सूचना र प्रविधिको पहुँच विद्यालयमा भए पनि समुचित प्रयोग नहुनु । ३. भौतिक पूर्वाधार र शैक्षिक वातावरणको निर्माण आबश्यक रहनु । ४. आधारभूत तहको शिक्षालाई अनिवार्य तथा निःशुल्क र माध्यमिक तहको शिक्षालाई पूर्ण रुपमा निःशुल्क गरी गुणस्तरयुक्त सिकाइलाई सुनिश्चित गर्नु। ५. प्रारम्भिक बालविकास केन्द्रकक्षाको समायोजन / तथा पुनर्वितरण गरी मापदण्ड अनुसार सञ्चालन नहुनु । ६. नक्शांकनका आधारमा सुलभ दुरीमा विद्यालयको स्थापना, समायोजन तथा पुनर्वितरण नभएको । ७. व्यवहारकुशल सीपलाई विद्यालय शिक्षाको प्रारम्भिक बालविकास शिक्षादेखि माध्यमिक तहसम्म एकीकृत गर्ने र सिकाइलाई दैनिक जीवनसँग अनुकूलन गर्न पाठ्यक्रममा परिमार्जन गरी विद्यालय शिक्षाको औचित्यता वृद्धि गर्नु पर्ने । ८. व्यावसायिक तथा प्राविधिक शिक्षाका लागि उपर्युक्त संरचना र कार्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन गर्नु पर्ने । ९. सूचना तथा सञ्चार प्रविधिमा शिक्षक तथा विद्यार्थीको पहुँच विस्तार तथा सिकाइमा प्रभावकारी ढंगले प्रयोग गर्नु।

	१०.शिक्षकको व्यवस्थापन, विषयगत शिक्षकको प्रयाप्ता साथै दरवन्दी मिलान गरेर शिक्षक र प्रधनाध्यापकको व्यवस्थापन गर्नु पर्ने । ११.बिद्यालय ब्यबस्थापन तथा शिक्षक अभिभाबक संघ गठनमा बाह्यहस्तक्षेप हुनु । १२.सामुदायिक बिद्यालय प्रति अभिभाबकहरुको सक्रियता न्यून हुनु । १३. प्रतिबिधार्थी खाजाको दर न्यून हुनु र दिवाखाजा कम्तिमा आधारभूत तह सम्म ब्यबस्थापन गर्नुपर्ने ।

अनुसूची ४

शिक्षासंग सम्बन्धित ऐन, नियम, निर्देशिका लगायतका नीतिगत दस्तावेजहरुको सुची

शिक्षासंग सम्बन्धित ऐन, नियम, निर्देशिका लगायतका नीतिगत दस्तावेजहरुको सुची

१. नेपालको संबिधान
२. सोह्रौं आवधिक योजना
३. स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४, सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह (समन्वय तथा अन्तरसम्बन्ध) ऐन, २०७७
४. अनिवार्य तथा निःशलुक शिक्षासम्बन्धी ऐन, २०७५ लगायत विद्यमान विद्यालय शिक्षासम्बन्धी ऐन, नियमावली
५. विद्यालय शिक्षा क्षेत्र योजना (School Education Sector Plan) र सिकाइ आपूरण तथा द्रुत सिकाइ योजना (ReAL Plan)
६. शिक्षा नीति मूलतः राष्ट्रिय शिक्षा नीति २०७६, शिक्षाको सोचपत्र २०७९
७. विद्यालय शिक्षामा समता रणनीति
८. दिगो विकास लक्ष्य राष्ट्रिय कार्यढाचा
९. स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन २०७८ र स्थानीय तहको विकास योजना
१०. राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को प्रतिवेदन
११. विद्यालय सधुार योजना र अन्य सरकारी र गैर सरकारी सङ्घ संस्थाका शिक्षा सम्बन्धी कार्यक्रम आदि

अनुसूचीहरु : महत्वपूर्ण लिंकहरु

शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय	http://www.moe.gov.np
शिक्षा तथा मानव श्रोत विकास केन्द्र	https://www.doe.gov.np
पाठ्यक्रम विकास केन्द्र	https://www.moecdc.gov.np
विद्यालय शिक्षक किताबखाना	http://www.stro.gov.np/ne
परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय, सानोठिमी, भक्तपुर	http://www.neb.gov.np
शिक्षा विकास तथा समन्वय इकाइ, सप्तरी	http://www.deosaptari.gov.np
बलान बिहुल गाउँ पालिका	https://www.balangirmun.gov.np

अनुसूची ५ : शिक्षायुवा तथा खेलकुद शाखाका कर्मचारीको विवरण ,

क्र.सं.	पद	नाम, थर	सम्पर्क नं.	इमेल
१	शिक्षा शाखा प्रमुख	दिनेश कुमार मण्डल	९८११७५७४३७	dineshmandal449@gmail.com
२	प्राविधिक			

अनुसूची ६: शिक्षा योजना निर्माण कार्यदल

क्र.सं.	पद	नाम, थर	कार्यदलिय पद	सम्पर्क नं	इमेल
१	गा.पा . अध्यक्ष	खेम चन्द्र यादव	संयोजक	९८४२५३९३७०	
२	प्रमुख प्रशाशकिय अधिकृत	अरविन्द कुमार चौधरी	सदस्य	9852825040	
३	शिक्षा समिति सदस्य	संजिव शर्मा	सदस्य		
४	लेखा अधिकृत	अवधेश यादव	सदस्य		
५	सूचना प्रमुख	मुकेश यादव	सदस्य	९८२४७९६४३८	
६	प्र . अ .	श्याम सुन्दर मण्डल	सदस्य		
७	शिक्षा शाखा प्रमुख	दिनेश कुमार मण्डल	सदस्य सचिव	९८११७५७४३७	dineshmandal449@gmail.com

सन्दर्भ सामग्रीहरु

- विद्यालय शिक्षाका लागि राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारुप, (२०६३), पाठ्यक्रम विकास केन्द्र भक्तपुर
- विद्यालय शिक्षाका लागि स्थानीय पाठ्यक्रम प्रारुप, (२०७१), पाठ्यक्रम विकास केन्द्र भक्तपुर
- विद्यालय शिक्षाका राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारुप, (२०७६), पाठ्यक्रम विकास केन्द्र भक्तपुर
- स्थानीय पाठ्यक्रम विकास तथा कार्यान्वयन मार्गदर्शन, (२०७६), पाठ्यक्रम विकास केन्द्र भक्तपुर
- आधारभूत शिक्षा पाठ्यक्रम, (२०६९), पाठ्यक्रम विकास केन्द्र भक्तपुर
- आधारभूत तह -कक्षा १)३ पाठ्यक्रम (, (२०७६), पाठ्यक्रम विकास केन्द्र भक्तपुर
- शैक्षिक स्मारिका (२०७५), शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र भक्तपुर
- शैक्षिक स्मारिका (२०७६), शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र भक्तपुर
- शैक्षिक स्मारिका २०७)७(, शिक्षा तथा मानव स्रोत विकास केन्द्र भक्तपुर
- नेपालको संविधान (२०७२), कानून किताव खाना काठमाडौँ
- शिक्षा सम्बन्धी ऐन नियम तथा राष्ट्रिय शिक्षा नीति (२०७६), कानून कितावखाना काठमाडौँ
- आर्थिक सर्वेक्षण (२०७७), अर्थ मन्त्रालय
- पन्ध्रौँ योजनाको आधारपत्र, सोपान मासिक डिल्लीबजार
- स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन (२०७४), कानून कितावखाना काठमाडौँ
- प्रधानाध्यापक नेतृत्व क्षमता विकास तालिम (२०७४), शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र भक्तपुर
- माध्यमिक शिक्षा पाठ्यक्रम (२०७१), पाठ्यक्रम विकास केन्द्र भक्तपुर
- शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय आबद्ध विभिन्न वेभसाइटहरु
- विभिन्न बुलेटिन, पत्रपत्रिका, नीति, निर्देशिका तथा पछिल्ला शैक्षिक तथ्याङ्क
- शिक्षा क्षेत्रको योजना २०)७९ ,(**DRAFT,** शिक्षा विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय